

**KRIMINALISOINTIEN ELINKAARI SÄÄTÄMISESTÄ
DEKRIMINALISOINTEIHIN: MIKÄ MUUTTUI JA MIKSI?**

Lapin yliopisto
Oikeustieteiden tiedekunta
Kriminologia
Pro gradu –tutkielma
Marjukka Hagström
Kesäkuu 2010

LAPIN YLIOPISTO

Oikeustieteiden tiedekunta

HAGSTRÖM, MARJUKKA: Kriminalisointien elinkaari säätämisestä dekriminointeihin. Mikä muuttui ja miksi?

Pro gradu –tutkielma, XI + 107 s.

Kriminologia

Kesäkuu 2010

Tutkielman aiheena ovat Suomen itsenäisyyden ajan keskeisimmät dekriminoinnit, joilla on ollut erityistä yhteiskunnallista merkitystä. Dekriminalisoinnilla tarkoitetaan sitä, että jostakin aiemmin kriminalisoidusta teosta ei enää seuraa rangaistusta. Kieltolakirikolliset, homoseksuaalit ja irtolaiset olivat aikanaan ongelmallisina pidettyjä ryhmiä, joita yhteiskunta pyrki kontrolloimaan. Tutkielman tavoitteena on kuvata niitä kehityskulkuja, joiden perusteella kriminalisointeihin ja lopulta dekriminointeihin päädyttiin. Yhteiskuntien kyky sallia poikkeavuutta on vaihdellut vuosisatojen kuluessa. Tutkielman tarkoituksena on kiinnittää huomiota muutokseen, joka on havaittavissa pitkällä aikavälillä erilaisten marginaaliryhmien kohtelussa.

Tutkimusmenetelmänä on käytetty kriminalisointien elinkaaren kuvaamista oikeussäännöksiin ja oikeudelliseen kirjallisuuteen perustuvan aineiston avulla. Tutkielma on oikeushistoriallinen, mutta siinä on myös *de lege ferenda* –tutkimuksen piirteitä. Tutkimuksessa läpikäydään kieltolain, homoseksuaalisuuden ja irtolaisuuden kriminalisointiin ja lopulta rangaistavuuden kumoamiseen johtanut kehitys sekä niiden välisellä ajanjaksolla tapahtuneet muutokset.

Tutkielmassa käy ilmi, että kieltolaki säädettiin työväenliikkeen omaksuman raittiusaatteen innoittamana. Kieltolaki kumottiin, koska se lisäsi alkoholin kulutusta ja rikollisuutta. Kieltolain säätämisen ja purkamisen välisenä ajanjaksona tapahtui olennainen muutos kansalaisten yleisessä lainkuuliaisuudessa. Homoseksuaalisuuden rangaistavuus johdettiin suoraan Raamatun kielloista, ja homoseksuaalit rinnastettiin eläimiin sekaantujiin. Kevään 1965 kuluessa Suomessa virisi seksuaalipoliittinen keskustelu, joka johti irtautumiseen absoluuttisesta sukupuolimoraalista ja seksuaalisen itsemääräämisoikeuden korostamiseen. Homoseksuaalisuuden rangaistavaksi säätämisen ja dekriminoinnin välisenä aikana suurin muutos oli rikoslain ja uskonnon erottaminen toisistaan. Homoseksuaalisuudesta tuli perus- ja ihmisoikeuskysymys.

Tutkimuksessa selviää, että vuoden 1936 irtolaisuuden kriminalisointi tähtäsi epäsosiaalisena pidetyn henkilön ohjaamiseen hyvämaineiseen ja työteliääseen elämäntapaan. Irtolaisuus dekriminointiin, koska irtolaiset määritettiin uudella tavalla asunnottomiksi alkoholisteiksi. Yhtenäiskulttuurin hajoamisen myötä poikkeavaa elämäntapaa alettiin sietää entistä paremmin. Keskeinen muutos irtolaislain säätämisen ja kumoamisen välisenä ajanjaksona oli irtolaiskäsitteen uudelleenmäärittely: irtolaisesta tuli päihdehuollon asiakas, joka oli oikeutettu saamaan sosiaalipalveluita.

Asiasanat: kriminalisointi, kieltolaki, homoseksuaalisuus, irtolaisuus

I SISÄLLYS

I	SISÄLLYS	I
II	LÄHTEET	III
1	JOHDANTO	1
1.1	Tutkielman aihe ja tavoitteet	1
1.2	Tutkimusmenetelmä ja tutkimuskysymykset	3
1.3	Lähdeaineisto.....	5
1.4	Tutkielman rajaus ja rakenne.....	7
2	RAITTIUSAATTEEN PALOSTA LAINKUULEMATTOMUUTEEN	8
2.1	Tiellä kohti kieltolakia	8
2.1.1	Kieltolakiin johtanut historiallinen kehitys	8
2.1.2	Raittiusaate uuden kansakunnan jalostajana.....	12
2.1.3	Aatteiden kiteytyminen puoluepolitiikaksi.....	16
2.1.4	Kieltolain sisältö	18
2.2	Kieltolain voimassaoloaika	20
2.2.1	Kieltolain valvonta epäonnistuu puutteellisten lähtökohtien takia	20
2.2.2	Rikosoikeudellinen seuraamusjärjestelmä ääri rajoillaan	22
2.2.3	Yleinen välinpitämättömyys lainkuuliaisuuden murentajana.....	24
2.2.3.1	Salakuljettajat kansan suojeluksessa	26
2.2.3.2	Kovan teen ravintolat ja trokarit	28
2.2.3.3	Alkoholinkäyttö siirtyi kodin piiriin.....	30
2.2.3.4	Alkoholia apteekista – mutta vain lääkkeeksi?	31
2.2.4	Väkivaltarikollisuuden kasvun vuodet	32
2.3	Kansa kieltolakia kumoamassa.....	35
2.3.1	Kieltolain pohja murtuu: julkisen arvostelun aika	35
2.3.2	Laman aattona valtion saatava lisää tuloja	38
2.3.3	Kohti kansanäänestystä	39
2.4	Kieltolaki kaatuu: valtionyhtiö Alko perustetaan	41
2.5	Lainkuulemattomuus mursi kieltolain	42
3	HOMOSEKSUAALISUUDEN SYNNISTÄ IHMISOIKEUSAJATTELUUN .	45
3.1	Kriminalisoinnin alkulähteillä: vaikenemisen historiaa.....	45
3.1.1	Sodoman synnit Raamatussa	45
3.1.2	Homoseksuaalisuus varhaisessa lainsäädännössä.....	46
3.1.3	Vuoden 1734 laki – hiljaisuuden politiikkaa	49
3.1.4	Haureuden kriminalisointi vuoden 1889 rikoslaissa	51
3.2	Lain voimassaoloaika: näkymättömät keskuudessamme.....	54
3.2.1	Homoseksuaali määritellään.....	54
3.2.2	Synnistä sairaudeksi	56
3.2.3	Oikeuskäytäntöä.....	58
3.2.4	Homoseksuaalinen alakulttuuri: vähitellen näkyväksi	59
3.3	Homoseksuaalisuuden dekriminalisointi	63
3.3.1	Dekriminalisointikeskustelu	63
3.3.2	Rikoslain muutos 1971	67
3.3.3	Sairausluokituksen poistaminen 1981	70
3.3.4	Hyvästit kehotuskiellolle ja suojaikärajoille 1998	71
3.4	Ihmisoikeuksien nousu ja uskonnon suhteellistuminen	73

4	TYÖTÄ VIEROKSUVAN IRTOLAISEN MATKA PÄIHDEHUOLLON	
	ASIAKKAAKSI	77
4.1	Älköön valtakunnassa suvaittako maankulkijuutta.....	77
4.1.1	Irtolaislainsäädännön varhaisvaiheet.....	77
4.1.2	Palveluspakko työvoimapolitiikan veturina	79
4.1.3	Irti taloudellisesta lainsäädännöstä.....	82
4.1.4	Vuoden 1936 irtolaislaki	84
4.2	Irtolaisuus tilastoissa.....	87
4.2.1	Irtolaisten lukumäärä eri aikoina.....	87
4.2.2	Irtolaisten pidätysperusteet	90
4.2.3	Irtolaisten alueellinen ja väestöllinen jakauma	92
4.2.4	Irtolaisuus sosiaalihuoltotilastojen mukaan.....	93
4.3	Irtolaiset päihdehuollon asiakkaiksi.....	94
4.3.1	Huono-osaisen muotokuva	94
4.3.2	Irtolainen: asunoton alkoholisti.....	95
4.3.3	Työlaitoksista päihdehuoltoloita	97
4.3.4	Irtolaislaki kumotaan.....	98
4.4	Yksilön oikeus päihdehuollon palveluihin.....	99
5	KESKUSTELU KRIMINALISOINNEISTA JATKUU	102

II LÄHTEET

Kirjallisuus

Ahtokari, Reijo: Pirtua, pirtua... Kieltolaki Suomessa 1.6.1919–5.4.1932. Helsinki 1972.

Alapuro, Risto: Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890 – 1933. Porvoo 1994.

Alapuro, Risto – Stenius, Henrik: Kansanliikkeet loivat kansakunnan, (sivut 7-52). Teoksessa Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds ja Henrik Stenius (toim.): Kansa liikkeessä. Vaasa 1987.

Almquist, Jan Eric: Karl IX och den mosaiska rätten. Johan Nordström (toim.), Lychnos. Lärdomshistoriska samfundets årsbok 1942. Uppsala 1942, s. 1-32.

Anttila, Inkeri – Törnudd, Patrik: Kriminologia ja kriminaalipolitiikka. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja. Sarja B, nro 194. Helsinki 1983.

Aro, K.K.: Mihin kieltolaki velvoittaa? Kirjoituksia kieltolakiasiassa. Helsinki 1919.

Arvelo, A.P. (toim.): Huoltolait. Kokoelma yhteiskunnallista huoltoa koskevia lakeja ja asetuksia. Porvoo 1937.

Backman, Eero: Oliko vuoden 1889 rikoslainsäädäntö jo syntyessään vanhentunut? (sivut 83–89). Teoksessa Raimo Lahti (toim.): Rikosoikeudellisia kirjoitelmia VI, Rikosoikeuden juhluvuonna 1989: rikoslaki 1889–19/12-1989: Jaakko Forsman (1839–1899), Brynolf Honkasalo (1889–1973). Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja. Helsinki 1989.

Backman, Eero: Rikoslaki ja yhteiskunta I. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja. Vammala 1976.

Bergström, C.J.: Miksi kieltolaki ei onnistu? Sen turmiolliset seuraukset ja ehdotus pulmasta päästäksemme. Kirvu 1930.

Biblia, se on Coco Pyhä Raamattu suomexi päärämattu in hebrean ja grecan jälkeen: esipuhetten, marginaliain, concordantiain, selitösten ja registerein cansa. Anno 1642. Näköispainos. Porvoo 1985.

Boije, J.E.: Suomen oikeudenhoidon huolestuttava tila. Tutkimus rikollisuudesta ja rangaistusten täytäntöönpanosta. Helsinki 1925.

Bristow, Joseph: Sexuality. London & New York 1997.

Carr, Edward Hallet: Mitä historia on? Helsinki 1963.

Conrad, Peter – Schneider, Joseph W.: Deviance and medicalization. From badness to sickness. USA Philadelphia 1992.

Filpus, Kari: Alkoholin salakuljetus ja sen valvonta perämeren rannikolla kieltolain aikana 1919–1932. Oulu 2001.

Filpus, Kari: Salaista viinaa Lappiin kieltolain aikana, (sivut 93–99). Teoksessa Ossi Liiten (toim.): Jatuli XXIV. Kemin kotiseutu- ja museoyhdistyksen julkaisu. Länsi-Pohjan kirjapaino Oy 1996.

Forsman, Jaakko: Anteckningar enligt professor Jaakko Forsmans föreläsningar öfver de särskilda brotten enligt strafflagen af den 19 december 1889. Brotten mot det medborgerliga samhällets rättsgebit. (Toim.) L. Aspegren & E. Saxen. Helsinki 1906.

Foucault, Michel: Seksuaalisuuden historia. Tiedontahto, nautintojen käyttö, huoli itsestä. Tampere 1998.

Franssila, Juho: Onko kieltolaki kumottava? Muutamia sanoja täyskiellottomille. Sortavala 1930.

Gay, Peter: Freud. Suomentanut Mirja Rutanen; bibliografisen esseen ja huomautukset suomentanut Anna Rutanen. Keuruu 2004.

Gumpler, Herbert: Homoseksualismista juristin silmin, (sivut 142–169). Teoksessa Ilkka Taipale (toim.): Sukupuoleton Suomi. Asiallista tietoa seksuaalikysymyksistä. Helsinki 1966.

Haapala, Pertti: Kun yhteiskunta hajosi. Suomi 1914 – 1920. Helsinki 1995.

Hautanen, Tarja: Yksityistilaisuus. Turkulaisten homojen ja lesbojen kulttuurihistoriaa. SETA julkaisuja 18. Turku 2005.

Honkasalo, Brynolf: Suomen rikosoikeus. Erityinen osa II. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja B-sarja n:o 104. Helsinki 1960.

Huotari, Anton: Kansa raittiiksi, kieltolaki kunniaan! Helsinki 1926.

Häkkinen, Antti: Rahasta – vaan ei rakkaudesta. Prostituutio Helsingissä 1867–1939. Keuruu 1995.

Hämäläinen, Johanna : Pirtukuninkaan viimeinen matka. Teoksessa Olli Matikainen (toim.): Rikos historiassa. Jyväskylä 2000.

Ihanus, Juhani: Vietit vai henki. Psykoanalyysin varhaisvaiheet Suomessa. Helsinki 1994.

Jaakkola, Risto: Veli Verkko. Moraalistatistikko ja Suomen ensimmäinen kriminologi. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 81. Helsinki 1986.

Jutikkala, Eino: Turun kaupungin historia 1856–1917. I osa. Turku 1957.

Juutila, Ulla-Maija: Kohtuullisen hutikan ärhäkäs ritari. Kieltolaki-aihe Ilmari Kiannon 1920-luvun tuotannossa, (sivut 125–140). Teoksessa Pirkko Alhoniemi (toim.): Myytit ja runon arki. Turku 1983.

Juvonen, Tuula: Varjoelämää ja julkisia salaisuuksia. Jyväskylä 2002.

Kaartinen, Aija: Kun naiset kieltolakia kumosivat, (sivut 119–178). Teoksessa Matti Peltonen – Kaarina Kilpiö – Hanna Kuusi (toim.): Alkoholin vuosisata. Suomalaisten alkoholiolojen vaihteita 1900-luvulla. Helsinki 2006.

Kallenautio, Jorma: Kieltolaki ja sen kumoaminen puoluepoliittisena ongelmana. Jyväskylä 1979.

Kemppinen, Jukka: Oikeus kulttuuri-ilmionä. Helsinki 1990.

Kianto, Ilmari: K.H.P.V. Kohtuullisen hutikan pyhä veljeskunta. Yhteiskunnallinen boheemisatiiri. Helsinki 1925.

Kianto, Ilmari: Ryysyrannan Jooseppi. Köyhälistötarina Suomesta. Keuruu 1994.

Kieltolakitiedustelu: Suomen virallinen tilasto. Sosiaalisia erikoistutkimuksia XXXII. Kieltolakirikokset 1.6.1919 – 31.5.1924, osa VI. Helsinki 1925.

Klami, Hannu Tapani: Johdatus oikeusteoriaan. Finalistisen oikeusteorian perusongelmia. Mänttä 1986.

Klami, Hannu Tapani: The legalists. Finnish legal science in the period of autonomy 1809–1917. Espoo 1981.

Kronikka 1900 – 1999. Suomen ja maailman tapahtumat. Gütersloh 1999.

Lahti, Raimo: Rikosoikeuden juhluvuonna 1989: Rikoslaki 1889- 19/12–1989, Jaakko Forsman (1839–1899), Brynolf Honkasalo (1889–1973), (sivut VII-XIII). Teoksessa Raimo Lahti (toim.): Rikosoikeudellisia kirjoitelmia VI, Rikosoikeuden juhluvuonna 1989: rikoslaki 1889–19/12-1989: Jaakko Forsman (1839–1899), Brynolf Honkasalo (1889–1973). Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja. Helsinki 1989.

Laitinen, Ahti – Aromaa, Kauko: Näkökulmia rikollisuuteen. Helsinki 1994.

Lehti, Martti: Väkivallan hyökyaalto. 1900-luvun alkuvuosikymmenten henkirikollisuus Suomessa ja Luoteis-Virossa. Helsinki 2001.

Liliequist, Jonas: Brott, synd och straff. Tidlagsbrottet i Sverige under 1600- och 1700-talet. Väitöskirja. Umeå universitet. 1991.

Liliequist, Jonas: State Policy, Popular Discourse, and the Silence on Homosexual Acts in Early Modern Sweden. Jonas Liliequist (toim.): Scandinavian Homosexualities: Essays on Gay and Lesbian Studies. Binghamton USA 1998, s. 15-52.

Liliequist, Jonas: Staten och ”sodomiten” – tystnaden kring homosexuella handlingar i 1600- och 1700-talets Sverige. Lambda Nordica I 1-2/1995, s. 9-31.

Lång, Karl Johan: Havaintoja sukupuolikäyttäytymisen rangaistavuuden perusteista, (124–141). Teoksessa Ilkka Taipale (toim.): Sukupuoleton Suomi. Asiallista tietoa seksuaalikysymyksistä. Helsinki 1966.

Löfström, Jan: ”...silloinkin kun sitä naispuolinen henkilö harjoittaa...” Naisten homoseksuaalisuuden kriminalisointi Suomessa 1888–1889, (18–26). Naistutkimus 4 (1991):3.

Löfström, Jan: Sukupuoliero agraarikulttuurissa: ”Se nyt vaan on semmonen”. Helsinki 1999.

Markkola, Pirjo: Marginaali historian keskipisteessä, (sivut 1-20). Teoksessa Jarmo Peltola ja Pirjo Markkola (toim.): Kuokkavieraiden pidot. Historian marginaalista marginaalihistoriaan. Tampere 1996.

Merikoski, Veli: Luentoja huolto-oikeudesta. Tore Modeen (toim.) Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja. B-sarja. 2 lisätty painos. Helsinki 1963.

Mustola, Kati: Heteronormin horjuttajat, (sivut 488–498). Teoksessa Kirsi Salokangas, Pasi Mäenpää ja Minna Sarantola-Weiss (toim.): Suomen kulttuurihistoria 4. Koti, kylä, kaupunki. Teos käsittelee vuosia 1900–2000. Keuruu 2004.

Mustola, Kati: (Re)production of Silence by Production of Limited Noise. The Social Control of Homosexuality through Criminal Court Processes and Medical Surgery in the 1950's in Finland, (sivut 50-57). Teoksessa Sakari Hänninen (toim.): Silence, discourse and deprivation. National research and development centre for welfare and health. Research reports 43. Jyväskylä 1994.

Mustola, Kati: Suomalaisten lesbo- ja homoliikkeiden historia, (sivut 18–37). Teoksessa Kati Mustola ja Johanna Pakkanen (toim.): Sateenkaari Suomi. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen historiaa. Keuruu 2007.

Månsson, Ulf: Synti, rikos, ihmisoikeus – oikeustaistelun historiaa ja nykypäivää, (sivut 331–357). Teoksessa Kai Sievers ja Olli Stålström (toim.): Rakkauden monet kasvot. Homoseksuaalisesta rakkaudesta, ihmisoikeuksista ja vapautumisesta. Espoo 1985.

Nieminen, Armas: Taistelu sukupuolimoraalista. Avioliitto- ja seksuaalikysymyksiä suomalaisen hengenelämän ja yhteiskunnan murroksessa sääty-yhteiskunnan ajoilta 1910-luvulle. Väitöskirja. Helsinki 1951.

Nissinen, Martti: Homoerotiikka Raamatun maailmassa. Helsinki 1994.

Nygård, Toivo: Erilaisten historiaa. Marginaaliryhmät Suomessa 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa. Jyväskylä 1998.

Nygård, Toivo: Maatalouden työvälaineitä vai täysivaltaisia kansalaisia – irtaimen väen asema vuoden 1852 irtolaisasetuksessa, (sivut 81–88). Teoksessa ”sitä kuusta kuuleminen. Jorma Ahvenaiselle omistettu juhlakirja”. Studia historica Jyväskyläläisiä 41. Jyväskylä 1990.

- Paasikivi, Juho Kusti: Paasikiven muistelmia sortovuosilta osa II. Porvoo 1957.
- Pajuoja, Jussi: Katsaus rangaistuksen historiaan. Vankeinhoidon koulutuskeskus. Julkaisu 3/86. Helsinki 1986.
- Pajuoja, Jussi: Suomalaisen väkivallanaallon huippu 1920- ja 1930-luvuilla, (sivut 173–185). Teoksessa Oikeutta ja historiaa. Heikki Ylikankaan 50-vuotisjuhlakirja. Juva 1987.
- Peltonen, Matti: Kerta kiellon päälle. Suomalainen kieltolakimentaliteetti. Hämeenlinna 1997.
- Pihlajamäki, Heikki: Johdatus varhaismoderniin oikeushistoriaan. Helsinki 2004.
- Pulma, Panu: Vaivaisten valtakunta, (sivut 15–70). Teoksessa Jouko Jaakkola, Panu Pulma, Mirja Satka ja Kyösti Urponen: Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia. Helsinki 1994.
- Pyhä Raamattu. Vanha ja uusi testamentti. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen vuonna 1992 käyttöön ottama suomennos. Mikkeli 2001.
- Rahikainen, Marjatta: Kasvot väkijoukossa. Historian kirjurit ja tekijät, (sivut 19–28). Teoksessa Marjatta Rahikainen (toim.): Matkoja moderniin. Lähikuvia suomalaisten elämästä. Helsinki 1996.
- Rajala, Juha: Rajaseudun huligaanit. Nuoriso-ongelma viime vuosisadan vaihteen kannaksella, (sivut 47–77). Teoksessa Jarmo Peltola ja Pirjo Markkola (toim.): Kuokkavieraiden pidot. Historian marginaalista marginaalihistoriaan. Tampere 1996.
- Rytkölä, Petri: Saaristokalastajat pirtun salakuljettajina, (sivut 86–118). Teoksessa Matti Peltonen – Hanna Kuusi – Kaarina Kilpiö (toim.): Alkoholin vuosisata. Suomalaisten alkoholiolojen vaiheita 1900-luvulla. Helsinki 2006.
- Serlachius, Allan: Suomen rikosoikeuden oppikirja. II osa, I puolisko. Helsinki 1912.
- Sillanpää, Merja: Säännöstelty huvi. Suomalainen ravintola 1900-luvulla. Keuruu 2002.
- Sillanpää, Miina: Annetaanko porvaripuolueiden ja ryssäläissenaatin tappaa kieltolaki? Helsinki 1913.
- Simpura, Jorma: Vapaan viinan aika. 50 vuotta suomalaista alkoholipolitiikkaa. Tampere 1982.
- Sorainen, Antu: Rikollisia sattumalta? Naisten keskinäistä haureutta koskevat oikeudenkäynnit 1950-luvun Itä-Suomessa. Väitöskirja. Liitteenä 6 kappaletta Soraisen kirjoittamia aihepiiriin kuuluvia artikkeleita. Helsinki 2005.
- Stenbäck, Asser – Pautola, Lauri: Lapsuus- ja nuoruusiän sukupuolinen kehitys ja kasvatust. Helsinki 1952.

Ståhlberg, K.J.: Irtolaisuus Suomen lain mukaan. Väitöskirjan alkuperäispainos vuodelta 1893. Näköispainos Helsinki 1995.

Stålström, Olli: Homoseksuaalisuuden sairausleiman loppu. Väitöskirja. Helsinki 1998.

Stålström, Olli: Taistelu määrittelijän vallasta: homouden leimojen loppu, (sivut 25–40). Teoksessa Jukka Lehtonen (toim.): Homo Fennicus – miesten homo- ja biseksuaalisuus muutoksessa. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus. Naistutkimusraportteja 1/1999. Helsinki 1999.

Sulkunen, Irma: Raittius kansalaisuskontona. Raittiusliike ja järjestäytyminen 1870-luvulta suurlakon jälkeisiin vuosiin. Jyväskylä 1986.

Swanljung, Esa: Irtolaislainsäädännön kehitys maankiertäjistä rappioalkoholisteihin, (sivut 13–22). Teoksessa Matti Mikkola (toim.): Pakkohoolto. Raportti Helsingin yliopiston hallinto-oikeuden teemaseminaarista 17.–18.12.1975. Helsingin yliopiston julkisoikeuden laitoksen julkaisuja C:9. Helsinki 1976.

Taipale, Ilkka: Lähetä lukijalle, (sivut 7–8). Teoksessa Ilkka Taipale (toim.): Sukupuoleton Suomi. Asiallista tietoa sukupuolikysymyksistä. Helsinki 1966.

Tamagne, Florence: Homoseksuaalinen aika, 1870–1940, (sivut 167–196). Teoksessa Robert Aldrich (toim.): Rakkaus samaan sukupuoleen. Homoseksuaalisuuden historia. Helsinki 2006.

Torppa, J.R.: Kymmenvuotias kieltolaki. Katsaus nykyiseen kieltolaki-tilanteeseen. Helsinki 1929.

Träskman P.O.: Om ”människior som af sathan och sin onda begiärelse låter förföra sigh.” Historisk Tidskrift för Finland (75)2 1990, s. 248-263.

Utriainen, Terttu – Hepola, Matti (toim.): Alkoholirikokset. Mänttä 1985.

Vanha Valkoinen: Kieltolaki. Sen päämäärät ja saavutukset. Mitä voidaan panna kieltolain tilalle? Kerava 1931.

Voionmaa, Väinö: Yhteiskunnallinen alkoholikysymys. Porvoo 1925.

Weeks, Jeffrey: Sex, politics and society. The regulation of sexuality since 1800. Third impression. Hong Kong 1990.

Ylikangas, Heikki: Käännekohdat Suomen historiassa. Pohdiskeluja kehityslinjoista ja niiden muutoksista uudella ajalla. Juva 1986.

Ylikangas, Heikki: Mennyt meissä. Suomalaisen kansanvallan historiallinen analyysi. Porvoo 1990.

Lehdet

Helsingin Sanomat 14.5.2009: ”Oinosen koirapuheiden seuraukset esillä tänään”.

Helsingin Sanomat 22.12.2009: ”Vähemmistö, joka kerjäsi Romanian maailman kartalle”.

Helsingin Sanomat 17.4.2010: ”Räsänen:Viinalle ja rasvalle vero”.

Helsingin Sanomat 24.4.2010: ”Yli 50 kansanedustajaa kieltäisi kerjäämisen”.

Uusi Aura 27.3.1910: ”Julma rikos. Kultaseppä Mikko Kantola puukotettu kotitalonsa portilla kuoliaaksi Pitkäperjantaita vastaan yöllä”.

Virallislähteet

Armollinen Asetus irtolaisista ja niiden kanssa menettelemisestä 2.4.1883.

Armollinen Asetus joutolaisista ja niiden kanssa menettelemisestä 23.1.1865.

Armollinen julistus erinäisistä vaarinotoista irtolaisten kanssa menettelemisessä 2.4.1883.

Asetus Julkisista Työpaikoista Ruotsin ja Göthein Waldakunnissa, niin myös Suuresaruhtinaan maasa Suomessa 27.2.1804.

Eduskunnan asetusehdotus nro:6/1909 II vp. Alkoholilainsäädännön uudistaminen.

Eduskunnan lakiehdotus nro:1/1907 vp. Eduskuntaesitys. Laki alkoholipitoisten aineiden valmistuksesta, maahantuonnista, myynnistä, kuljetuksesta ja varastossapidosta.

Förarbetena till Sveriges rikes lag, 1686 till 1736. Utgiven af W. Sjögren. Uppsala 1900-1909.

HE 94/1934 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle irtolaislaiksi.

HE 89/1931 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi neuvoa-antavan kansanäänestyksen toimeenpanemisesta väkijuomalainsäädännön perusteiden selvittämiseksi.

HE 246/1984 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle päihdehuoltolaiksi.

HE 52/1970 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle siveellisyyteen kohdistuvien rikosten rankaisemista koskevan lainsäädännön uudistamisesta.

HE 6/1997 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle oikeudenkäyttöä, viranomaisia ja yleistä järjestystä vastaan kohdistuvia sekä seksuaalirikoksia koskevien säännösten uudistamiseksi.

HE 1/1932 ylimääräiset vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi väkijuomista.

Kircko-laki ja ordningi 1686. Näköispainos ja uudelleen ladottu laitos vuoden 1686 kirkkolain suomennoksesta. Toim. Lahja-Irene Hellemaa, Anja Jussila, Martti Parvio. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki 1986.

KM 1986:46. Irtolaislain kumoamisen vaikutuksia selvittävän toimikunnan mietintö.

KM 1967:A12. Seksuaalirikoskomitean mietintö. Helsinki 1968.

Koivusalo, Esko (toim.): Talonpoikain laki. Kuningas Kristofferin maanlain suomennos (1442) Caloniuksen kopion mukaisena. Helsinki 1987.

Kuningas Kristoferin maanlaki Herra Martin suomentama. Helsinki 1987.

Kuningas Kristoferin maanlaki 1442. Muinaisruotsista suomentanut Martti Ulkuniemi. Vaasa 1978.

LaVM 11/1970 vp. Lakivaliokunnan mietintö n:o 11 hallituksen esityksen (HE 52/1970 vp.) johdosta siveellisyyteen kohdistuvien rikosten rankaisemista koskevan lainsäädännön uudistamisesta.

Palcka-Asetus Isännille ja Palkollisille 15.5.1805.

Ruotsin valtakunnan laki: hyväksytty ja noudatettavaksi otettu valtiopäivillä vuonna 1734: ynnä niiden lisäysten, muutosten ja selitysten kanssa, jotka ovat voimassa Suomen suuriruhtinaanmaassa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 1885.

Sosiaaliministeriön raittiusosasto (toim.): Kieltolaki toimeenpanoasetuksineen. Sisältää seuraavat säädöstekstit: kieltolaki, asetus denaturoiduista alkoholiaineista, asetus kieltolain toimeenpanosta, asetus sosiaaliministeriön raittiusosastosta, asetus kieltolain valvojen asettamisesta sekä valtioneuvoston päätös, jonka mukaan kuntien raittiudenvalvojat on asetettava. Helsinki 1919.

Sosiaalioikeuden päivä 26.1.1977. KHO:n julkaisu 2/1977.

Sota-artiklat (1683) Sodan-articuluxet: sildä, surelda woimalliselda cuningalda ja herralda, h. Carlelda XI Ruodzin, Götein ja Wändein cuningalda, wuona 1683 udistetut ja asetetut. Turku 1789.

Suomen suuriruhtinaanmaan rikoslaki 19 p:ltä joulukuuta 1889, sekä asetuksilla 21 p:ltä huhtikuuta 1894 siihen tehdyt muutokset rekistereineen. Tampere 1894.

Säändö Wärrwingistä ja Wäen palkamisesta Sotapalweluxeen 7.4.1802.

TaVM nro:2/1909 II vp. Talousvaliokunnan mietintö nro 2. Eduskunnassa tehtyjen eduskuntaesitysten ja anomusehdotusten johdosta, jotka koskivat alkoholilainsäädännön uudistamista.

Valtiopäivät 1888, Asiakirjat I: Rikoslakivaliokunnan mietintö n:o 1 Keisarillisen Majesteetin armollisen esityksen johdosta, jossa Suomen säädyille hyväksyttäväksi on jätetty 1:ksi yleinen rikoslaki Suomen suuriruhtinaanmaalle, 2:ksi asetus rangaistusten täytäntöönpanosta sekä 3:ksi asetus rikoslain voimaansaamisesta ja siitä mitä sen suhteen on vaarinotettavaa.

Lyhenneluettelo

HE	hallituksen esitys
KM	komiteamietintö
LaVM	Lakivaliokunnan mietintö
TaVM	Talousvaliokunnan mietintö

1 JOHDANTO

1.1 Tutkielman aihe ja tavoitteet

Tämän tutkielman aiheena ovat Suomen itsenäisyyden ajan keskeisimmät dekrimineralisoinnit, joilla on ollut erityistä yhteiskunnallista merkitystä. Dekrimineralisoinnilla tarkoitetaan sitä, että jostakin aiemmin kriminalisoidusta teosta ei enää seuraa rangaistusta. Usein dekrimineralisointi kertoo enemmän ympäröivän yhteiskunnan muutoksesta kuin dekrimineralisoinnin kohteen muuttumisesta. Tutkielmassa tarkastellaan kolmea käyttäytymismuotoa, joiden kriminalisointiin on päädytty eri lähtökohdista. Raittiusliikkeen läpi ajama kieltolaki on tunnetuin esimerkki pieleen menneestä kriminalisoinnista, jolla oli laajat ja kauaskantoiset seuraamukset. Toinen tutkielmassa kuvattava kokonaisuus on homoseksuaalisuuden rangaistavuus, jolla on vuosisataiset uskonnolliset perusteet. Kolmas tutkimuksen osa-alue on irtolaisuus, joka on historiallisesti nähty erityisesti työvoimapoliittisena kysymyksenä.

Tarkalleen ottaen Suomen irtolaislainsäädännössä irtolaisia ei ole missään vaiheessa käsitelty varsinaisina rikollisina, vaan heitä on pyritty ”parantamaan” hallinnollisilla huoltotoimenpiteillä. Irtolaisuuden seuraamukset on luokiteltu lainsäädännössä välittömiksi pakkotoimiksi, ei rikosoikeudelliseksi rangaistukseksi.¹

Kieltolakirikolliset, homoseksuaalit ja irtolaiset olivat kaikki sellaisia ongelmallisina pidettyjä ryhmiä, joita pyrittiin kontrolloimaan yhteiskunnan toimin. Näitä marginaaliryhmiin kuuluvia ihmisiä yhdisti ulkopuolisuus ja poikkeavuus, joka saattoi johtua omasta toiminnasta, esimerkiksi rikollisuudesta tai muusta normien rikkomisesta,

¹ Ståhlberg 1893, s. VII, VIII, 207.

kuten vaikkapa kuljeksivan elämän viettämisestä. Poikkeavan ja normaalin määrittelyssä on kyse kulttuurisesti rakentuneista käsityksistä, ei luonnonvoimaisesti toimivista syy-seuraus-suhteista. Ulkopuolisuus ja syrjintä ovat historiallisesti muuttuvia ilmiöitä, samoin yhteiskuntien kyky sallia poikkeavuutta on vaihdellut vuosisatojen kuluessa.² Tässä tutkimuksessa on erityisesti kiinnitetty huomiota siihen muutokseen, joka on havaittavissa pitkällä aikavälillä erilaisten marginaaliryhmien kohtelussa.

Tutkielman tavoitteena on kuvata niitä kehityskulkuja, joiden seurauksena päädyttiin kriminalisoimaan ja lopulta dekriminalisoimaan kielto lakirikollisuus, homoseksuaaliset teot ja irtolaiselämän viettäminen. Jokaisen dekriminalisoinnin kohdalla pohditaan lopuksi, minkälaiset vaikuttimet johtivat aikoinaan teon kriminalisoimiseen ja toisaalta, mitkä syyt olivat perustana rangaistavuutta kumottaessa. Suomen ensimmäisen presidentin K. J. Ståhlbergin väitöskirja kuvaa irtolaisuutta juridisenä kysymyksenä. Ståhlberg määritteli irtolaisuuden seuraamukset, ennen kaikkea yleiseen työhön määräämisen, hallintotoimiksi eikä rikollisten käsittelyksi. Ennen Ståhlbergin väitöskirjaa irtolaisten lainsäädännöllinen asema ei ollut selkiytynyt³.

Voisi ajatella, että dekriminalisoinnit on loppuun kaluttu aihe oikeustieteellisessä tutkimuksessa. Käytännössä näin ei kuitenkaan ole: lakien kumoamisesta ja siihen johtaneista syistä ei löydy yhtään itsenäistä teosta tai tutkimusta, jossa olisi käsitelty samoissa kansissa useita dekriminalisointeja. Edelleen joku voisi kysyä, että mitä mieltä on analysoida lakien kehitysvaiheita ja historiaa ylipäättänsä oikeustieteellisessä tutkimuksessa? Oikeus on itsessään historiallista – se on ihmisten perimää eli kulttuuria. Ilman historiaa oikeus jäisi vain kirjainjonoksi, joka ei saa laajempaa merkitystä. Historia on utuista huttua, jonka täyttävät epämääräiset ja ylimalkaiset ilmiöt; ei ole mitään konkreettista ja varmaa, mihin tutkija voisi tukeutua. Juuri tästä syystä juristit empivät tarttua historiallisiin aiheisiin.⁴

Marginaalihistoria voidaan nähdä perinteisen historiantutkimuksen sivuuttamien ilmiöiden ja ihmisryhmien tutkimukseksi. Irtolaisten kohdalla ilmiön marginaalisuus näkyy jo saatavilla olevasta aineistosta: se on vähäistä ja sirpaleista, yleisesti viranomaisten

² Markkola 1996, s. 11.

³ Merikoski 1963, s. 52. Esim. Merikoski on jatkanut Ståhlbergin tekemien linjausten mukaisesti.

⁴ Kempainen 1990, s. 15–16.

tuottamaa. Homoseksuaalit ovat myös olleet syrjään työnnetty ryhmä, jonka olemassaolosta kertova aineisto on useimmiten kirkon edustajien laatimaa. Historian katvealueille sijoittuu ihmisryhmiä ja ilmiöitä, jotka jäävät tärkeämmiksi ja merkittävämmiksi arvioitujen teemojen varjoon. Tällaisten sivuun jäävien ihmisryhmien tuomista tutkimuksen kohteeksi voi jo sinänsä pitää arvokkaana.⁵ Tutkielman aiheen valintaan on vaikuttanut kirjoittajan oma mielenkiinto lainsäädännön historiaan sekä se seikka, että dekriminisoiteja ei ole aiemmin tutkittu kattavasti missään jo olemassa olevassa teoksessa tai tutkimuksessa.

1.2 Tutkimusmenetelmä ja tutkimuskysymykset

Tutkimuksen pääasiallisena menetelmänä on käytetty kriminalisointien eri vaiheiden kuvaamista laajan oikeussäännöksiin ja oikeudelliseen kirjallisuuteen perustavan aineiston avulla. Lainsäädännön muutokset ja kertynyt viranomaisaineisto muodostavat tutkimukselle rungon, jonka avulla tuodaan esiin lainmuutosten aikaansaamaa syiden ja seurausten dynamiikka. Vaikka tutkimus on pääasiassa oikeushistoriallinen, sitä voidaan luonnehtia osittain myös oikeuspoliittiseksi *de lege ferenda* -tutkimukseksi, jolloin huomiota kiinnitetään lainsäädännön tavoitteisiin ja keinoihin. Lainsäädännön tavoitteiden asettelun ja käytännön seuraamusten välinen ristiriita näyttäytyy tutkimuksessa erityisesti kieltolakia kuvaavassa luvussa. Vastattaessa kolmanteen muutosta koskevaan tutkimuskysymykseen käytetään apuna Anttilan ja Törnuddin laatimaa luetteloa tyypillisistä dekriminisoitiperusteista. Samalla tarkastellaan, soveltuvatko Anttilan ja Törnuddin esittämät kriminalisoinnin purkamisperusteet myös tässä tutkimuksessa kuvattuihin kolmeen erilaiseen dekriminisointiin.

Tutkimuksen kohteena on kieltolain, homoseksuaalisuuden ja irtolaisuuden kriminalisoinnin ja rangaistavuuden kumoamisen välisenä aikana tapahtunut muutos, jota kuvataan käymällä läpi koko kriminalisoinnin elinkaari. Tässä pro gradu-työssä haetaan vastausta kolmeen tutkimuskysymykseen. Jokaisen kriminalisoinnin kohdalla esitetään samat kysymykset. Ensimmäisenä kysytään, millä perusteilla kriminalisointiin päädyttiin? Mitkä olivat ne kehityskulut, jotka johtivat kyseisen teon kriminalisoimiseen? Seuraavaksi

⁵ Markkola 1996, s. 12. Marginaalihistorian tutkimisesta.

luodaan yleiskatsaus kriminalisoinnin voimassaoloaikaan, jonka perusteella voidaan esittää toinen tutkimuskysymys: millä perusteilla kriminalisoinnin kumoamista ajettiin? Dekriminalisointihistorian jälkeen vastataan kolmanteen tutkimuskysymykseen, jolloin pohditaan sitä, mikä muuttui teon kriminalisoimisen ja dekriminalisoimisen välisenä ajanjaksona?

Rikosoikeuden professori Inkeri Anttila ja Patrik Törnudd analysoivat *Kriminologia ja kriminaalipolitiikka* -teoksessaan erilaisia syitä, joiden perusteella usein päädytään dekriminalisointeihin. Anttila ja Törnudd luokittelivat myös tapoja, joilla dekriminalisointi tyypillisesti toteutetaan. *Kriminologia ja kriminaalipolitiikka* -julkaisussa on esitetty kuusi erilaista selitystä dekriminalisointipyrkimyksille. Ensimmäinen selitys rangaistavuuden purkamiselle on se, että yhteiskunnan yleinen sallivuus poikkeavuutta kohtaan on kohonnut. Toinen syy dekriminalisointitoimenpiteille voi johtua siitä, että aikaisemmat käsityksen jonkun käyttäytymismuodon vahingollisuudesta ovat muuttuneet esim. pornografian dekriminalisointi useassa maassa.

Toisinaan rangaistushalla ei enää uskota olevan merkitystä (esim. itsemurhayrityksen dekriminalisointi) tai että piilorikollisuuden yleistä lainkuuliaisuutta heikentävän vaikutuksen pelätään johtavan suurempiin haittoihin kuin teon jättämisen ilman rangaistusta. Painava peruste dekriminalisointiin on ollut rangaistussäännöksen käyttäminen diskriminoivalla tavalla (esim. salavuoteus dekriminalisointiin 1921, koska tästä rikoksesta rangaistiin käytännössä vain avioliiton ulkopuolella syntyneiden lasten äitejä). Kriminalisointi on yleisimmin kumottu sen vuoksi, että rangaistusjärjestelmää on pyritty yksinkertaistamaan.⁶

Anttila ja Törnudd jaottelevat kiinnostavasti tapoja, joilla dekriminalisointi voidaan toteuttaa. Ensinnäkin teko voidaan jättää täysin ilman virallissanktiota, koska yleinen oikeuskäsitys sen luonteesta on muuttunut tai epävirallisen kontrollin uskotaan riittävän. Toinen tapa dekriminalisoida jokin teko on yhden virallisen sääntelyjärjestelmän korvaaminen toiselle. Täysdekriminalisoinnista eroavat myös sellaiset lakimuutokset, joilla rikosoikeudellinen kontrolli vaihdetaan esimerkiksi sosiaali- tai lääkintäviranomaisten

⁶ Anttila–Törnudd 1983, s. 187–188.

toimenpiteisiin.⁷ Tämän tutkimuksen muutosta kuvaavissa kappaleissa tarkastellaan, millä tavalla tutkimuksessa käsitellyt dekriminalisoinnit ovat tapahtuneet.

1.3 Lähdeaineisto

Tutkimuksen lähdeaineisto on ollut erityisen laaja, mikä on tunnusomaista yleensäkin kaikenlaatuaiselle historiantutkimukselle. Saatavilla oleva aineisto on vaihdellut tutkimuskohteen mukaan. Kieltolakiin liittyvä materiaali on suurelta osin erilaisia viranomaisten tekemiä selvityksiä kieltolain vaikutuksista ja toisaalta taas kieltolain pohjalta on syntynyt runsaasti puhdasta kaunokirjallista tekstiä. Homoseksuaalisuuden kriminalisointiin liittyen löytyy lakitekstejä aina keskiaikaisiin maanlakeihin asti, mutta homoseksuaalisuutta monipuolisesti käsitteleviä tutkimuksia ja kuvauksia seksuaalivähemmistöjen historiasta alkoi laajemmin ilmestyä vasta 1990-luvulla. Irtolaisuudesta oli vaikea saada muuta materiaalia kuin lainvalmisteluasiakirjoja. Yleensäkin lähes kaikki irtolaiskysymyksiin liittyvä aineisto oli viranomaisten tuottamaa ja muusta kirjallisuudesta oli löydettävissä vain sirpaleisia, lyhyitä mainintoja irtolaisista.

Kieltolakia koskevassa lähdeaineistossa oli kolme kovaa nimeä: Reijo Ahtokari, Jorma Kallenaution ja Jorma Simpura. Pelin avasi vuonna 1972 Reijo Ahtokari kieltolain elinkaarta kuvaavalla *Pirtua, pirtua...* –teoksellaan, joka antaa selkeän kuvan kieltolain historiasta. Vuonna 1979 hyväksyttiin Jorma Kallenaution väitöskirja *Kieltolaki ja sen kumoaminen puoluepoliittisena ongelmana*. Kallenaution teos on ollut oivallinen apu hahmottamaan kieltolakia puoltavia ja vastustavia puoluepoliittisia kysymyksiä. Kolmas julkaisu, johon tässä tutkielmassa on usein viitattu, on Jorma Simpuran vuonna 1982 ilmestynyt *Vapaan viinan aika – 50 vuotta suomalaista alkoholipolitiikkaa*, joka on erinomainen yleiskatsaus Suomen alkoholipolitiikan historiaan. Kieltolakiajan teoksista ei sovi unohtaa vuonna 1925 julkaistua *Kieltolakitiedustelua*, joka sisälsi eri viranomaisten mielipiteet kieltolain vaikutuksista.

Homoseksuaalisuuden varhaista kriminalisointihistoriaa on tutkinut Jonas Liliequist vuonna 1991 valmistuneessa väitöskirjassaan *Brott, synd och straff, tidelagsbrottet i*

⁷ Anttila – Törnudd 1983, s. 188.

Sverige under 1600- och 1700-talet. Myös Liliequistin vuonna 1995 ilmestynyt artikkeli ”sodomiiteista”, on ollut hyödyksi homoseksuaalisuuden kriminalisointia kuvaavassa osiossa. Jan Löfströmin teos *Sukupuoliero agraarikulttuurissa* selittää sekä kriminalisointihistoriaa että homoseksuaaleihin liitettyjä uskomuksia. Filosofi Michel Foucaultin ajatuksia homoseksuaalin määritelmistä ja professorivallasta on käytetty homoseksuaalisuuden kriminalisointia ja lain voimassaoloaikaan kuvaavissa kappaleissa.

Vuoden 1889 rikoslaki kriminalisoi samaa sukupuolta olevien keskinäisen haureudenharjoittamisen ja 1800-luvun kuluessa lääketiede luokitteli homoseksuaalisuuden perversioksi. Paras näitä tapahtumia kuvaava lähde on ollut Olli Stålströmin väitöskirjatyö *Homoseksuaalisuuden sairausleiman loppu*, johon perustuu suurelta osin tämän tutkimuksen *Synnistä sairaudeksi* -kappale. Kati Mustola on kirjoittanut monipuolisesti niistä vuosista, jolloin homoseksuaalisuus oli rangaistava teko. Mustolan *Heteronormin horjuttajat* -artikkelia on lainattu usein, kuten myös hänen kirjoitustaan lesbo- ja homoliikkeiden historiasta. Mustolan vuoden 2007 artikkeliin seksuaalivähemmistöjen historiasta perustuu suurelta osin tämän tutkimuksen osio homoseksuaalisuuden dekriminisoinnista. Vuonna 1971 poistettiin rikoslaista homoseksuaalisten suhteiden yleiskriminalisointi. Tähän johtanutta kehitystä on selvitetty vuoden 1967 seksuaalirikoskomitean mietinnön pohjalta.

Presidentti K. J. Ståhlbergin irtolaisuutta käsittelevää väitöskirjaa vuodelta 1893 voi pitää alan sosiaalishistoriallisena klassikkona. Tämän pro gradu -työn irtolaislainsäädännön varhaisvaiheita kuvaava kappale perustuu pääosin tähän tunnettuun klassikkoteokseen sekä irtolaisuudesta säädettyihin lakeihin. Irtolaislainsäädännön historiasta on kirjoittanut myös Toivo Nygård teoksen *Eri-laisten historiaa*, joka kertoo irtaimen väen käsittelystä Suomessa 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa. Tässä tutkimuksessa esitetty tilastotieto irtolaisista on peräisin vuoden 1986 irtolaislain kumoamisen vaikutuksia selvittävän toimikunnan mietinnöstä. Veli Merikosken laatima oppikirja *Luentoja huolto-oikeudesta* on ollut avuksi hahmoteltaessa vuoden 1936 irtolaislain sisältöä.

1.4 Tutkielman rajausta ja rakenne

Tutkielman tavoitteena on kuvata kolmen erityyppisen teon kriminalisointiin ja toisaalta dekriminialisointiin johtanut kehitys. Koska tutkielman tavoite on laaja ja moniulotteinen, on selvää, ettei kaikkia aihepiirin liittyviä teemoja tai osakysymyksiä voida käsitellä perusteellisesti analysoiden, vaan esille on mahdollista nostaa vain kaikkein olennaisimpia ja vaikutuksellisia näkökantoja. Monet tutkielman tavoitteen kannalta vähämerkitykselliset asiakokonaisuudet joudutaan väistämättä rajaamaan tutkimuksen ulkopuolelle. Aihetta ei ole järkevää hajottaa enää pienempiin osasiin, joten esimerkiksi irtolaisten kohdalla jätetään tarkastelematta irtolaisiksi luokiteltujen romanien ja kerjäläisten historia. Varsinkin homoseksuaalisuudesta olisi saatavilla paljon aineistoa, joka koskee seksuaalivähemmistöjen yhdistystoimintaa tai olojen kehittymistä ulkomailla, mutta tämän tutkielman puitteissa ei voida suorittaa oikeusvertailua muihin maihin, jottei kokonaisuus muodostuisi liian raskaaksi.

Tutkielma on jaettu viiteen lukuun. Johdannon jälkeen toisessa luvussa käsitellään kieltolakia. Aluksi käydään läpi raittius- ja työväenliikkeen vaikutus kieltolain säätämiseen, jonka jälkeen siirrytään kieltolain voimassaoloajan tapahtumien kuvaamiseen. Kieltolaista kertovan luvun loppupuolella pureudutaan siihen kehitykseen, jonka perusteella päädyttiin kieltolain dekriminialisointiin. Luvun päättää kappale, jossa hahmotellaan, mikä muuttui kieltolain säätämisen ja kumoamisen välisenä ajanjaksona. Kolmannessa luvussa kuvataan homoseksuaalisuuden kriminalisoinnin elinkaarta käymällä läpi samat vaiheet kuin kieltolain kohdalla. Homoseksuaalisuuden kriminalisointihistoriasta siirrytään vuoden 1889 rikoslain voimassaoloajan kautta dekriminialisointipyrkimyksiin. Luvun lopussa pohditaan muutosta, joka tapahtui homoseksuaalisuuteen suhtautumisessa.

Luvussa neljä tarkastellaan irtolaisuutta käymällä läpi samat kysymyksenasettelut kuin kieltolain ja homoseksuaalien kohdalla. Luku alkaa irtolaislainsäädännön varhaisvaiheiden esittelyllä, jonka jälkeen tutkitaan irtolaisuutta koskevaa tilastoaineistoa ja irtolaisuuden rangaistavuudesta luopumista. Luvun lopussa kuvataan muutosta, joka on ilmennyt vuoden 1936 irtolaislain säätämisen ja sen vuonna 1987 tapahtuneen dekriminialisoinnin välillä. Viidennessä luvussa on loppupäätelmien vuoro.

2 RAITTIUSAATTEEN PALOSTA LAINKUULEMATTOMUUTEEN

2.1 Tiellä kohti kieltolakia

2.1.1 Kieltolakiin johtanut historiallinen kehitys

Englantilainen historiantutkija Edward Carr toteaa, että historialle ei ole ominaista suoraviivainen, lineaarinen kehitys. Historia kulkee kuin valtava kulkue, joka tekee mutkia, välillä oikealle ja välillä vasemmalle – toisinaan näyttää, että kuljetaan taaksepäin. On aivan mahdollista, että hetkittäin olemme lähempänä Caesarin aikaa kuin italialaisen kirjailijan Danten elinpäiviä.⁸ Kehitys, joka lopulta johti kieltolain säätämiseen, on yksi edustava esimerkki polveilevasta ja mutkittelevasta historiankulusta.

Alkoholilainsäädäntö kuvastaa kulloisenkin aikakauden yhteiskuntapoliittisia, moraalisia ja uskonnollisia käsityksiä alkoholista. Myös suomalaisella alkoholipolitiikalla on pitkät, vuosisataiset perinteet.⁹ Suomessa harjoitettu alkoholipolitiikka 1700- ja 1800-luvuilla horjahteli erilaisten kieltojen säätämisen ja toisaalta niiden poistamisen välillä; tendenssi oli kuitenkin erilaisten rajoitusten lisäämisen suuntainen. Jo 1700-luvulla säädettiin kaksi kertaa laki, jonka tarkoituksena oli monopolijärjestelmän kehittäminen. Kaarle XII kielsi viinan kotitarvepolton vuosina 1718–1719 voimassa olleella viina-asetuksella. Tavoitteena oli jakaa maa polttopiireihin, joissa olisi ollut vain yksi suuri polttimo. Vähittäismyyntiä varten oli tarkoitus perustaa riittävä määrä myynti- ja anniskelupaikkoja. Kaarle XII kuoltua laki kumottiin välittömästi ja viinan kotipoltto sallittiin jälleen.

Toinen yritys monopolijärjestelmän luomiseen tapahtui vuosina 1776–1787, jolloin toteutettiin kruununpolttimojärjestelmä viljan säästämiseksi ja valtion tulojen lisäämiseksi. Salapoltto ja salakapakointi muodostuivat keskeisiksi alkoholipoliittisiksi ongelmiksi. Kruununpolttojärjestelmä kaatui talonpoikaissäädyn vastustukseen. Talonpojat suostuivat ennemmin maksamaan viinaveroa kuin luopuivat kokonaan kotipoltto-oikeudestaan.¹⁰

⁸ Carr 1963, s. 37–38.

⁹ Utriainen – Hepola 1985, s. 11.

¹⁰ Backman 1976, s. 196–197; Peltonen 1997, s. 22–23.

Keisari Aleksanteri I antoi Porvoon valtiopäivillä 1809 hallitsijanvakuutuksen, jonka mukaan autonominen Suomi sai pitää muuttumattomana voimassa Ruotsi-Suomen aikaisen oikeusjärjestyksen. Ruotsin vallan aikainen vuoden 1800 paloviina-asetus satoi paloviinan valmistuksen maanomistukseen ja kaupungeissa kiinteistön omistukseen. Maaseudulla viinanpolttoaika rajoitettiin kahdeksaan kuukauteen ja viinaveroa piti maksaa suhteessa maatilán veronmaksukykyyn. Asetuksessa säädettiin, että sen muuttamiseen olivat oikeutetut ainoastaan hallitsija ja valtiopäiville kokoontuneet säädety yhdessä. Suomen lainsäädäntökehitys pysähtyi yli puolen vuosisadan ajaksi. Keisari suostui kutsumaan säätyvaltiopäivät koolle seuraavan kerran vasta 1863, joten paloviina-asetuksesta tuli varsin pitkäaikainen osa suomalaista alkoholilainsäädäntöä.¹¹

Vuoden 1863 valtiopäivien tärkeäksi kysymykseksi muodostui kotipoltt-oikeuden kieltäminen talonpojilta. Krimin sota 1850-luvulla aiheutti jatkuvia kuluja valtiolle ja hankaloitti ulkomaankauppaa, josta saadut verotulot jäivät alhaisiksi. Hallituksessa virisi ajatus paikata valtion verotuloja säätämällä kotipolttokielto, jolloin viinanpoltosta tulisi tehdaselinkeino, ja siitä voitaisiin periä korkeampaa veroa. Talonpoikaissäädyn vastustuksesta huolimatta ensimmäiset valtiopäivät päättyivät kotipoltt-oikeuden kieltämiseen.¹² Vuoden 1865 viina-asetuksen mukaan oikeus paloviinan valmistukseen annettiin vain tehtaille, jotka saivat ostaa huutokaupassa myytäviä viinanpolttolupia. Paloviinan valmistus ilman lupaa tuli rangaistavaksi. Rangaistukseksi voitiin kahdella ensimmäisellä kerralla tuomita sakkoa, mutta jo kolmannella kerralla lainrikkojaa odotti vankeus. Myös salapolttoon käytetyt välineet voitiin tuomita valtiolle menetetyksi.¹³

Alkoholikysymyksestä tuli yhteiskunnallisen diskurssin aihe 1870-luvulla, vaikka siitä oli keskusteltu jo 1840-luvulta alkaen. Alkoholín kotipoltt-oikeus oli juuri kielletty ja sen seurauksena alkoholintuotanto koko maassa laski merkittävästi. Moniaineksiset yhteiskunnalliset muutokset saivat jalansijaa 1800-luvun loppupuolella. Väestönkasvu oli nopeaa ja tilattoman väestön osuus kasvoi jatkuvasti samanaikaisesti kuin irtolaislainsäädännön muutokset mahdollistivat tilattoman maalaisväestön työpaikkojen perässä liikkumisen. Työväen identiteetti ei enää kietoutunut kiinteästi isäntäväen tarjoamaan palveluspaikkaan. Työväki irtaantui vanhasta kollektiivisuuden perinteestä.

¹¹ Peltonen 1997, s. 29; Utriainen – Hepola 1985, s. 12.

¹² Peltonen 1997, s. 37.

¹³ Peltonen 1997, s. 37; Utriainen – Hepola 1985, s. 18–19.

Aiemmasta staattisesta elämästä siirryttiin liikkuvuuteen ja yritteliäisyyteen, jolloin yksilökansalaisuudella oli tilaa muodostua yhteiskunnan itsenäiseksi perusosaseksi. Kotipoltonkielto oli laskenut alkoholinkulutusta, mutta samalla tehdasvalmisteisen alkoholin nauttiminen siirtyi julkisiin tiloihin. Aikakauden yleisessä keskustelussa oltiin yksimielisiä siitä, että erityisesti työväestön alkoholinkäyttö oli runsasta ja holtitonta.¹⁴

Venäjän tappiollinen sota Japania vastaan aiheutti tyytymättömyyttä ja vallankumouksellista liikehdintää yksinvaltiutta vastaan. Venäjältä alkanut kriisi levisi myös Suomeen lokakuussa 1905. Vuoden 1905 suurlakko tarjosi suomalaisille ennen kokemattoman mahdollisuuden kollektiiviseen toimintaan. Suurlakko johti ensimmäisen sortokauden päättymiseen ja samalla se merkitsi paljon enemmän: työväestö tuli tietoiseksi voimastaan ja kaikki järjestyneet yhteiskuntaryhmät alkoivat vaatia poliittisten oikeuksien laajentamista. Ihmisille syntyi valtava tarve pohtia, mikä suhde toivotulla demokratisoitumisella ja erilaisilla yhteiskunnallisilla kysymyksillä olisi keskenään. Yhtenä keskeisenä mielenkiinnonkohteena oli juuri raittiusasian ajaminen.¹⁵ Vuoden 1905 suurlakko oli ennen kokematon murros suomalaisessa yhteiskunnassa, joka valoi kansaan uutta uskoa, jonka voimalla ryhdyttiin laatimaan kieltolakeja alkoholikysymyksen ratkaisemiseksi.¹⁶

Vuonna 1904 perustettiin komitea tarkistamaan Suomen väkijuomalainsäädäntöä. Komitean kannaksi muodostui se, että pelkällä raittiustyöllä ei päästä tyydyttävään ratkaisuun, vaan myös lainsäädännöllisin keinoin on ryhdyttävä ratkaisemaan alkoholinkäytöstä seuranneita ongelmia. Komitea päätyi ehdottamaan, että väkijuomien sallimisesta tai kieltämisestä tulisi päättää kolmivuotiskausittain kaupunkien raastuvankokouksissa. Kunnallinen kiello-oikeus oli esillä 1904–1905 valtiopäivillä, mutta sen käsittely jäi kuitenkin kesken. Raittiusliike oli radikalisoitunut suurlakon tuoksinassa ja sen tavoitteena oli koko Suomen suuriruhtinaskunnan käsittävä alkoholin kiello.¹⁷

Uutta toivoa kieltolain ajamiseen toi Suomen eduskuntaudistus, joka mahdollisti yksikamarisen kansanedustuslaitoksen ja kansalaisille yleisen, yhtäläisen äänioikeuden

¹⁴ Sulkunen 1986, s. 19–22.

¹⁵ Alapuro 1994, s. 93, 96; Kronikka 1900 – 1999, s. 44.

¹⁶ Simpura 1982, s. 16.

¹⁷ Simpura 1982, s. 16.

eduskuntavaaleissa.¹⁸ Keisari hyväksyi vuonna 1906 Suomea koskevan uuden valtiopäiväjärjestyksen ja vaalilain.¹⁹ Eduskuntaudistus oli merkittävä käännekohta Suomen historiassa, koska työväestölle avautui sen myötä poliittiset mahdollisuudet ajaa tärkeinä pitämiään asioita; säätyvaltiopäivien aikana työväestö oli jätetty sivuun vallankäytöstä.²⁰

Suomen ensimmäinen yksikamarinen eduskunta kokoontui 1907 ja sen asialistalla oli maanvuokrakysymys, kunnallislakien uudistaminen sekä kieltolakiasia. Eduskunnassa esitettiin kieltolain säätämiseksi monia toiveikkaita perusteluja. Kieltolain uskottiin toteuttavan kansan enemmistön tahdon ”juovutusjuomain tuottaman turmion” hillitsemisestä. Myös alkoholin liikakulutuksesta valtiolle aiheutuneet kulut puhuttivat eduskunnan jäseniä. Väkijuomien käytöstä syntyi kustannuksia, kun valtion hoidettavaksi jäivät alkoholin takia terveytensä ja toimeentulonsa menettäneet kansalaiset. Alkoholin käyttö nähtiin erityisen huolestuttavana, koska se lisäsi rikollisuutta ja ajoi ”nauttijan siveellisesti rappiolle”. Kieltolain säätämistä vastaan puhui se seikka, että valtio menettäisi merkittävän määrän verotuloja. Tämänkin ongelman uskottiin korjaantuvan saatujen terveyshyötyjen muodossa. Eduskunta päättyi 31.10.1907 hyväksymään kieltolain yksimielisesti.²¹

Senaatti asetti valiokunnan tutkimaan mahdollisen kieltolain vaikutuksia ja mietinnössään valiokunta totesi, että lakiehdotus pyrki kohti tärkeää päämäärää, mutta annettu kieltolakiehdotus meni tarpeettoman pitkälle ja aiheuttaisi toteutuessaan tuntuvia haittoja. Kieltolaki aiheuttaisi finanssipoliittisia ongelmia jo pelkästään sen vuoksi, että valtion olisi maksettava korvauksia lakkautettavien elinkeinojen harjoittajille.²² Ensimmäinen kieltolakiehdotus raukesi, koska siihen ei saatu hallitsijan vahvistusta ennen aiottua voimaantulopäivää.²³

Eduskunta päätti kieltolain säätämisestä uudelleen 15.11.1909. Päätöksessä oli otettu huomioon korjauksia, joita senaatissa oli esitetty. Kieltolain tarpeellisuutta perusteltiin

¹⁸ Peltonen 1997, s. 80.

¹⁹ Utriainen – Hepola 1985, s. 22.

²⁰ Ylikangas 1986, s. 144.

²¹ Eduskunnan lakiehdotus nro:1/1907 vp. s. 2–3.

²² Paasikivi 1957, s. 32–33; Peltonen 1997, s. 71. Sillanpää 1913, s. 9: esittää kärkeviä epäilyjä siitä, että eduskunnan hyväksymä kieltolaki ei etene senaatissa sen vuoksi, että senaatin jäsenillä oli läheiset suhteet väkijuomatehtailijoihin, joiden elinkeino joutuisi uhatuksi kieltolain voimaantullessa.

²³ Paasikivi 1957, s. 35.

eduskunnassa monisanaisesti: ”Pian kolmannesvuosisadan vaikuttaneen raittiusliikkeen yhä laajemmalle levittämä käsitys alkoholijuomien tarpeettomuudesta ja vahingollisuudesta ovat jo verrattain aikaiseen saaneet kansan suuren enemmistön, varsinkin maalaisväestömme, tietoiseksi siitä, että alkoholilainsäädännön päämääränä saattaa olla ainoastaan yleinen kieltolaki.”²⁴

Tämäkään lakiehdotus ei johtanut kieltolain voimaantumiseen, vaan se jätettiin lepäämään. Ensimmäisen maailmansodan puhjettua vuonna 1914 Suomen senaatti kielsi kaikenlaisen väkijuomien jakelun. Ainoan poikkeuksen muodostivat ensimmäisen luokan ravintolat, joilla oli oikeus anniskeluun. Sodanaikainen alkoholikielto muistutti kieltolain kaltaista tilaa. Maaliskuussa 1917 Venäjällä puhkesi vallankumous, jonka seurauksena valta siirtyi Venäjän väliaikaiselle Kerenskin hallitukselle. Tokoin senaatti esitti tällaisessa poikkeuksellisessa tilanteessa aikaisemmin lepäämään jääneen kieltolakiehdotuksen Venäjän väliaikaisen hallituksen vahvistettavaksi. Kerenskin hallitus vahvisti kieltolakiehdotuksen 29.5.1917. Kieltolakiehdotuksessa olevien säännösten mukaan Suomen kieltolaki tulisi voimaan 1.6.1919.²⁵

2.1.2 Raittiusaate uuden kansakunnan jalostajana

Paloviinan kotipoltto kiellettiin 1866. Taistelu talonpoikaista paloviinan pienvalmistusta vastaan toi Suomeen ensimmäistä kertaa raittiusliikkeen. Suomen ensimmäinen raittiusjärjestö, Kohtuuden ystävät eivät vastustaneet kaikkia alkoholijuomia, vaan ajoi erityisesti maalaisrahvaan kotipoltto-oikeuden kieltämistä. Suomalainen raittiusaate ei siis syntyessään pyrkinyt ehdottomaan raittiuteen, vaan kohtuuden edistämiseen. Suomeen kantautui Ruotsin kautta yhdysvaltalaisia raittiusaatteita, jotka olivat jo tässä vaiheessa siirtyneet ehdottoman alkoholikiellon kannalle. Autonomian ajan alkutaipaleella raittiusliike ei harjoittanut yhdistystoimintaa, jonka pariin koko kansa olisi ollut tervetullutta. Kohtuuden ystävät olivat helsinkiläistä säätyläisväkeä, jotka painattivat erilaisia pienimuotoisia raittiusjulkaisuja.²⁶

²⁴ Eduskunnan asetusehdotus nro:6/1909 II vp. s.6. ; TaVm nro:2/1909 II vp. s.6.

²⁵ Paasikivi 1957, s. 35; Simpura 1982, s. 18.

²⁶ Peltonen 1997, s. 35.

Kohtuuden ystävät eivät kieltäneet alkoholinkäyttöä kokonaan, mutta he eivät onnistuneet pääsemään yksimielisyyteen siitä, mikä olisi lopulta katsottava kohtuulliseksi käytöksi. Kohtuuden ystävien hoipertelu kohtuullisen alkoholinkulutuksen määrittelyssä aktivoi suomalaiset alkoholin täyskiellon ajajat, jotka olivat omaksuneet ulkomailta kantautuneita raittiusaatteita. Täyskieltoa vaativat tahot näkivät kohtuullisuuden vielä vaarallisemmaksi kuin suoranaisen juoppouden. Kohtuullinen alkoholinkäyttö hahmotettiin eräänlaiseksi juoppouden esiasteeksi.²⁷

Raittiusliikkeen radikalisoituminen oli kansainvälinen ilmiö²⁸ 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alkumetreillä. Erityisesti voimistui raittiusliikkeen jyrkkä siipi, joka vaati kieltolain säätämistä. Kieltolain ajaminen ei ollut yksinomaan suomalainen ilmiö. Myös Yhdysvalloissa saatettiin voimaan kieltolaki, joka oli voimassa vuosina 1920–1933. Yhdysvaltalainen kieltolaki säädettiin ennen muuta uskonnollisista syistä. Ruotsissa kieltolakiasiaa järjestettiin kansanäänestys 1922 ja kieltolain vastustajat voittivat täpärästi täyskieltoa ajaneet tahot.²⁹

Suomessa kehittyi vasta 1880-luvulla ehdottomaan raittiuteen pyrkivä uudenlainen raittiusliike.³⁰ 1870- ja 1880-luvulla perustettiin useita raittiusyhdistyksiä ja seuroja. Ruotsalaisten raittiudenharrastajien aloitteesta sai vuonna 1877 alkunsa Vaasan raittiusseura ja vuonna 1881 syntyi Turun raittiusyhdistys, jonka uutterana ja tunnettuna johtajana toimi Kaarlo Verkko. Kohtuuden ystävät oli perustettu jo vuonna 1860, mutta uudessa ilmapiirissä se katsoi soveliaaksi muuttaa nimensä Raittiuden ystäviksi, joista muodostui koko maan raittiusliikkeen sydän ja keskeinen vaikuttaja. Uusi raittiusliike kohtasi ennennäkemättömän menestyksen. Raittiusyhdistysten lukumäärä ja jäsenmäärä nousi vahvaan kasvuun.³¹

Nationalismi nousi 1800-luvun keskeiseksi aatteeksi. Se oli ideologia, jonka avulla väestö saatiin samastumaan moderniin valtioon. Suomen kansallisuusliikkeen alkuun sysäävä voima oli fennomaaniaktivistit, jotka suurelta osin tulivat keski- ja yläluokasta.

²⁷ Simpura 1982, s. 12–13.

²⁸ Peltonen 1997, s. 10. Peltosen mukaan kieltolakiajattelu kuului viime vuosisadan vaihteen reformiajatteluun. Myös Islannissa ja Norjassa oli kieltolaki; Norjassa tosin sallittiin miedot juomat. Lyhytaikaisia kieltolakeja säädettiin mm. Neuvosto-Venäjäällä.

²⁹ Backman 1976, s. 204; Kallenaatio 1979, s. 28.

³⁰ Peltonen 1997, s. 54.

³¹ Voionmaa 1925, s. 227, 229–230.

Suomalainen yläluokka ei edes autonomian aikana venäläistynyt, vaan säilyi ruotsin- tai kaksikielisenä. Suomessa yläluokan aseman pohjana ei ollut maanherruus, vaan sen käyttämä valta valtiokoneistossa. Lujittamalla käsitystä valtiosta yläluokka samalla vahvisti omia asemiaan. 1800-luvun loppupuolella alkanut kansalaisliikkeiden synty ei tarkkarajaisesti muodostanut erillistä kokonaisuutta suhteessa kansalaisuuskysymykseen. Itse asiassa sekä joukkojärjestäytyminen että kansalaisuuskysymys olivat kumpikin osasia siinä suuressa murroksessa, joka synnytti modernin valtion ja sopimussuhteisiin perustuvan, muodollisesti yhdenvertaisten yksilöiden markkinayhteiskunnan.³²

Yläluokka kohtasi modernisoitumisen sääty-yhteiskunnallisin apuvälinein. Säätyajattelulle oli tyypillistä moralismi ja idealismi, jotka yhdistyivät tiukkaan kuriin ja ennakkoluuloihin. Yläluokka toisaalta näki kansan ja kansakunnan idealistisessa valossa, mutta toisaalta taas tuon kansan sisällä vallitsi tarkka arvojärjestys. Suomi oli rodullisesti, etnisesti ja uskonnollisesti yhtenäinen maa, mutta kansaa jakaviksi tekijöiksi nousivat sosiaaliset eroavaisuudet, omaisuus ja virka-asema. Suomen ylimmät kansankerrokset olivat jääneet jälkeen niistä yhteiskuntaa muuttavista virtauksista, jotka olivat lähdössä liikkeelle muuttaakseen vanhoja perusrakenteita.³³

Suomi oli jyrkkien yhteiskunnallisten vastakohtien maa, joka vaikutti myös raittiusliikkeen kehittymiseen. Alempien kansankerrosten alkoholikokemukset olivat lähinnä ”tappelu-, vankila- ja muun kurjuuden muistoja”. Yläluokalle alkoholikysymys hahmottui ennemminkin mahdollisuudeksi saada voittoa alkoholintuotantoon sijoittamalleen pääomalle tai alkoholi nähtiin kuuluvan erottamattomaksi osaksi sivistynyttä seuralämän viettoa. Yhteiskuntaryhmien erilaiset intressit alkoholiin nähden johtivat siihen, että raittiusaatteesta tuli ennen kaikkea työväestön joukkoliike.³⁴

Työväenliike omaksui raittiusaatteen osaksi ohjelmaansa yhteiskunnallisessa taistelussa. Kieltolakivaatimuksia tukivat ja vahvistivat muut 1800-luvun loppupuolella syntyneet uudet aatteelliset virtaukset. Vuosisadan lopussa keskiöön nousi toiminta kansan sivistämiseksi, jotta se tulisi tietoiseksi omasta kansallisesta olemassaolostaan ja tähän

³² Alapuro – Stenius 1987, s. 11–14.

³³ Haapala 1995, s. 98.

³⁴ Voionmaa 1925, s. 232.

liittyi myös kansallisromanttinen herääminen. Uskonnollisilla herätysliikkeillä oli oma osansa uudenlaisen elämäkatsomuksen tuottajina.³⁵

Uskonnolliset herätysliikkeet mursivat vanhan kollektiivisen moraalikäsitteiden: kristityn moraalinen vastuu teoistaan oli subjektiivista eikä palautunut yhteisöllisyyteen. Uskon subjektiivinen moraalikäsite siirtyi myös maalliseen elämään. Uskonnollisen käsittekolminaisuuden olivat muodostaneet juoppous-köyhyys-synti, joista johdettiin uuden kansalaismoraalin perusaineokset: ahkeruus, säästäväisyys ja raittius. Raittiusvaatimus tuli kollektiiviseksi ideologiaksi, joka korvasi staattiseen maalaiselämään kuuluneen vanhan elämänmuodon ja sen uskontokeskeisyyden.³⁶

Raittiusaatteen tukemisella oli esipoliittinen roolinsa työväenliikkeen järjestäytymisessä. Raittius toiminta antoi äänioikeudettomalle väestönosalle tilaisuuden kanavoita poliittisia vaatimuksiaan. Valtaosa työväestöstä oli lähtöisin maaseudulta, jossa tilattomien työvoimareservi oli muodostunut mittavaksi. Maaseudulta raittiusaatteeseen mukaan lähteneet työläiset jakoivat yhteiset aatteelliset ja arvostukselliset näkemykset. Työväestöä yhdisti myös 1800-luvun lopun maalaisväestölle ominainen kielteinen suhtautuminen alkoholinkäyttöön. Raittius- ja työväenliikkeellä ei ollut selvää ideologista eroa, vaan ne esittivät samoja poliittisia vaatimuksia, käyttivät yhteisiä käsitteitä ja toimivat julkisesti yhteistyössä. Työväenliike otti raittiusaatteen luonnolliseksi osaksi poliittista ohjelmaansa.³⁷

Raittiusliikkeen mobilisoitumisessa vuoden 1898 juomalakkoliike näytteli keskeistä roolia. Puolessa vuodessa noin 70 000 suomalaista lupasi lopettaa väkijuomien käytön kokonaan ainakin yhdeksi vuodeksi. Juomalakkoliikkeen kannatus ylitti moninkertaisesti niin raittiusliikkeen kuin nuoris- ja työväenliikkeenkin jäsenmäärät. Väkijuomalakon ja eduskuntauudistuksen välinen aika muodosti raittiusliikkeestä yhtenäisen voiman; tälle ajanjaksolle sijoittuivat myös raittiusliikkeen merkittävimmät toimijuuden vuodet. Raittiusliike on siis nähtävissä työväenliikkeen varhaismuotona, jonka ideologiseksi perilliseksi muodostettiin myöhemmin sosiaalidemokraattinen puolue. Vuosisadan

³⁵ Simpura 1982, s. 13.

³⁶ Sulkunen 1986, s. 278.

³⁷ Sulkunen 1986, s. 249, 273, 275.

vaihteen emotionaalinen raittiushenki tuli osaksi työväenliikkeen poliittista ohjelmaa ja oli omiaan sitouttamaan kansalaiset yleisen kieltolain tukemiseen.³⁸

2.1.3 Aatteiden kiteytyminen puoluepolitiikaksi

Kieltolakikysymys tuli päivänpolttavaksi asiaksi vuoden 1905 suurlakon myötä ja pakotti eri puolueet muotoilemaan oman kieltolakikantansa. Mielenpitoen muodostus puolueiden sisällä ei tapahtunut tyhjiössä, vaan puolueiden oli oman elinkelpoisuutensa säilyttääkseen otettava huomioon laajojen kansankerrosten kieltolakivaatimukset valmistautuessaan Suomen ensimmäisiin yksikamarisiin eduskuntavaaleihin.³⁹ Innokas raittiusaatteen kannattaja ja sosiaalidemokraattisen puolueen voimahahmo Väinö Voionmaa totesi, että sortovuosien aikana valtaapitävien ryhmien oli muutettava suhtautumistaan kansan laajoja kerroksia kohtaan, koska kansa oli näyttänyt joukkovoimansa vuoden 1905 suurlakossa eikä sen mielipidettä voinut enää sivuttaa. Kansanvallan vahvistuessa myös raittiusaate ja sen myötä myös kieltolakiasia sai uutta nostetta, jota puolueiden ei ollut varaa jättää huomioimatta. Väinö Voionmaa jatkaa edelleen, että Suomessa tapahtunut valtiollinen muutos – tällä Voionmaa tarkoittaa erityisesti vuoden 1906 eduskuntauudistusta – ikään kuin tempasi raittustoiminnan ja kieltolakivaatimuksen mukaansa ja omalla käyttövoimallaan lennätti ne todellisen kieltolain kynnykselle.⁴⁰

Kieltolaki otettiin Suomen työväenpuolueen ohjelmaan jo perustamisvuonna 1899. Työväenpuolueen piirissä alkoholi määritettiin kapitalismin liittolaiseksi, joka johtaa työväestön kurjistumiseen, koska ”alkoholin orjuudessa” elävä työläinen tulee kykenemättömäksi ajamaan omaa asiaansa ja joutuu myöntymään tuotantovoimien välikappaleeksi. Työväenluokan taloudellinen asema yhteiskunnassa oli heikko ja väkijuomien vaikutukset tulivat erityisen selvästi näkyviin.⁴¹ Pitkän linjan sosiaalidemokraatti Miina Sillanpää huomautti, että myös yläluokka käytti alkoholia, mutta seuraukset pysyivät piilossa yläluokan yhteiskunnallisen aseman ja varallisuuden takia. Miina Sillanpää jatkaa, että juoppouden seuraukset ”perheonnen menetys, puute, terveyden

³⁸ Sulkunen 1986, s. 221–222, 260–261, 276.

³⁹ Kallenautio 1979, s. 43.

⁴⁰ Voionmaa 1925, s. 289.

⁴¹ Huotari 1926, s. 7. Näin myös Kallenautio 1979, s. 46 kirjoittaa, että kieltolaista tuli olennainen osa työväenluokan taistelussa kapitalistista yhteiskuntajärjestystä vastaan, koska väkijuomien käytön nähtiin monella tavalla palvelevan porvariston mahdollisuuksia työväen alistamiseen.

ja tarmon hukkaaminen, kaikinpuolinen rappeutuminen, perillisten ruumiillinen ja henkinen vajavaisuus, sekä raaistuminen, tulevat raskaimmin juuri kansan pohjakerrosten osaksi.”⁴²

Raittiusliike saavutti jäsenmääränsä huipentuman ennen suurlakkoa, kun taas työväenyhdistyksiensä jäsenmäärä nousi räjähtävään kasvuun vasta vuoden 1905 suurlakon jälkeen. Suurlakon aikaan liikkeet toimivat yhdessä, mutta niiden välillä tapahtui ideologinen eriytyminen: työväki totesi, että raittiuskysymystäkin tärkeämpi on työväen oman ohjelman läpivieminen. Raittiusliikkeelle ei jäänyt sijaa poliittisen kentän nopeassa lohkoutumisessa, kun puolueyhmittymät ryhtyivät taistelemaan raittiusväen sieluista. Puolueet halusivat varmistaa omaa asemaansa julistautumalla kieltolakivaatimuksen taakse.⁴³

Yhteiskunnan valtasuhteet heijastuvat siihen, minkälaiset näkökohdat saavat ilmauksensa kyseisen aikakauden lainsäädännössä⁴⁴. Vuonna 1907 kokoontuneen eduskunnan päätös kieltolain säätämisestä oli puolueisiin kohdistuneen painostuksen tulos. Väkijuomakielto oli jo säätämisvaiheessa vahvasti politisoitunut kysymys, ja tehty ratkaisu oli monelle kansanedustajalle puoluepolitiikan sanelema välttämättömyys. Raittiusaatteen kannattajat olivat uumoilleet, että sosiaalidemokraattien vahva kieltolakikanta taivuttaisi puolelleen myös Suomen porvaripuolueet. Näin myös käytännössä tapahtui.⁴⁵

Maalaisliittoa ei ollut olemassa yhtenäisenä puolueena vielä eduskuntauudistuksen aikaan vuonna 1906, mutta sen kaksi haaraa – Etelä-Pohjanmaan nuorsuomalainen maalaisliitto ja Suomen maalaisväestön liitto – olivat kieltolain hyväksymisen kannalla. Maalaisliiton yhdistyminen tapahtui vasta vuonna 1908. Maalaisliiton ja sosiaalidemokraattien perustelut kieltolain tarpeellisuudelle kumpusivat Raittiuden ystävien kieltolakikomitean valmistamaan lakiehdotukseen ja siinä esitettyihin perusteluihin.⁴⁶

Sosiaalidemokraattien ja maalaisliiton rinnalla kieltolakia oli vaatimassa myös kristillinen työväenliitto. Suomalainen puolue ei vielä 1800-luvun lopulla ollut yksimielisesti kieltolaki-hankkeen takana, mutta puolue oli myöntäväinen väkijuomalainsäädännön

⁴² Sillanpää 1913, s. 14.

⁴³ Sulkunen 1986, s. 253, 258–259.

⁴⁴ Klami 1986, s.14.

⁴⁵ Simpura 1982, s. 16.

⁴⁶ Backman 1976, s. 205–206.

kehittämiseen raittiusmielisempiä tavoitteita kohti. Vasta vuoden 1906 puoluekokouksessa suomalainen puolue hyväksyi yksiselitteisen ohjelmakohdan, jonka mukaan kieltolain säätämiseen on ryhdyttävä seuraavilla valtiopäivillä. Nuorsuomalaisessa puolueessa ei sitä vastoin vallinnut vastaavaa yksimielisyyttä ja vuoden 1906 puoluekokouksessa esitettiin mielipiteitä sekä kieltolain puolesta että sitä vastaan. Nuorsuomalaisessa puolueessa päädyttiin kieltolain kannattamiseen lähinnä propagandistista ja vaalitaktisista syistä. Ainoa todellinen kummajainen kieltolakiasiassa oli ruotsalainen kansanpuolue, joka ei ryhtynyt kannattamaan väkijuomien kieltämistä eikä hyväksynyt puolueohjelmaansa raittiuskysymystä käsittelevää kohtaa. Suhtautuminen kieltolakiin jäi ruotsalaisessa kansanpuolueessa jäsenten henkilökohtaisen harkinnan varaan.⁴⁷

Vaikka eri puolue ryhmät päätyivät kieltolain kannalle, niiden peruskäsitteet kieltolain tarpeellisuudesta olivat erilaiset. Vasemmistolaisesti suuntautuneissa puolueissa vaikuttimet lain säätämiseksi pohjautuivat raittius- ja työväen asian ajamiseen. Porvarilliset puolueet kiinnittivät huomiota siihen, mihin voitaisiin vetää alkoholitehtailijoiden elinkeinonharjoittamisen vapauden rajat ja minkälaiset oikeudet valtiolla ylipäättänsä on puuttua yksityisen elinkeinonharjoittajan toimintaan. Porvarillisissa puolueissa kieltolaki perusteltiin myös alkoholinkäyttäjien työhaluttomuudella ja väkijuomien vaikutuksilla työvoiman laatuun.⁴⁸ Kieltolain säätämisen eduskuntakäsittelyssä lakia vastustava vähemmistö ei rohkennut vaatia äänestystä edes lain viimeisessä käsittelyssä. Valtakunnallinen kieltolaki hyväksyttiin juhlavasti ja yksimielisesti seisaalleen nousten 31.10.1907.⁴⁹

2.1.4 Kieltolain sisältö

Suomen ensimmäisen eduskunnan hyväksymä kieltolaki tuli voimaan 1.6.1919. Laki kielsi yli kaksi tilavuusprosenttia alkoholia sisältävien aineiden valmistuksen, maahantuonnin, myynnin, kuljetuksen sekä varastossapidon muihin kuin lääkinnällisiin, teknisiin ja tieteellisiin tarkoituksiin. Samalla tuli voimaan laki denaturoitujen⁵⁰ alkoholipitoisten aineiden valmistuksesta, maahantuonnista ja myynnistä. Valtio sai yksinoikeuden

⁴⁷ Kallenaatio 1979, s. 42–45.

⁴⁸ Backman 1976, s. 206–207.

⁴⁹ Simpura 1982, s. 16.

⁵⁰ Filpus 2001, s. 19 alaviitteen mukaan denaturointi tarkoittaa pahanhajuisten ja –makuisten sekä myrkyllisten aineiden lisäämistä tekniseen alkoholiin, jotta sitä ei voitaisi käyttää nautintoaineena.

alkoholipitoisten aineiden valmistukseen ja maahantuontiin.⁵¹ Valtio sai myös yksinoikeuden alkoholipitoisten aineiden myyntiin. Laillinen jälleenmyynti yksityishenkilöille oli mahdollista ainoastaan lääkärin joka kerta erikseen antamalla lääkemääräyksellä.⁵²

Kieltolain voimaantultua hallitus antoi kieltolain toimeenpanoasetuksen ja kaksi ns. valvonta-asetusta, joista toinen koski sosiaaliministeriön raittiusosastoa, joka oli järjestelmän keskeinen valvontaviranomainen. Raittiusosaston tehtävänä oli ohjata valtion viranomaisten ja kunnallisten raittiuslautakuntien ja raittiudenvalvojien kieltolain valvontaa. Varsinainen kieltolakia koskeva valvontatyö oli pääasiallisesti määrätty sisäasiainministeriön tehtäväksi.⁵³

Kieltolaissa säädetty järjestelmä pysyi pääperiaatteiltaan muuttumattomana lain kumoamiseen asti. Jo säätämivuonna 1919 kieltolaissa havaittiin puutteita ja rangaistusäännöksiä muutettiin heti ankarammiksi. Perusteellisemmin lakia muutettiin vuonna 1922, jolloin se vasta sai asetuskokoelmassa nimen kieltolaki. Vuoden 1922 uudistuksen yhteydessä kaikkien tyypillisimpien kieltolakirikoksien rangaistusasteikkoja kovennettiin. Osa muutostoimista johtui päiväsakkojärjestelmään siirtymisestä. Myös vuosina 1926 ja 1928 päädyttiin kiristämään kieltolain rikkomisesta seuranneita rangaistuksia. Kieltolakiin kuului erityisrangaistussäännöksiä, jotka koskivat valvontaviranomaisten virkarikkeita ja ammattimaisesti harjoitettua kieltolakirikollisuutta. Myöhempien rangaistussäännösten uudistamisen yhteydessä erityissäännösten lukumäärä kasvoi, koska rangaistusjärjestelmästä yritettiin muodostaa mahdollisimman kattava.⁵⁴

⁵¹ Kallenautio 1979, s. 11.

⁵² Filpus 2001, s. 19.

⁵³ Utriainen – Hepola 1985, s. 24. Sosiaaliministeriön raittiusosaston julkaisu 1919, s. 24–25; Asetus alkoholipitoisten aineiden valmistuksesta, maahantuonnista, myynnistä, kuljetuksesta ja varastossapidosta 29 päivänä toukokuuta 1917 annetun asetuksen toimeenpanosta ja valvonnasta 2 § käsittelee kieltolain valvonnan järjestämistä.

⁵⁴ Utriainen – Hepola 1985, s. 25–26; Voionmaa 1925, s. 294.

2.2 Kieltolain voimassaoloaika

2.2.1 Kieltolain valvonta epäonnistuu puutteellisten lähtökohtien takia

Lainsäätäjät eivät olleet varustautuneet tarvittavin keinoin ja välinein kieltolain toteutumisen valvontaan. Alkoholit, jota valmistettiin teollisiin ja lääkinällisiin tarkoituksiin, virtasi juopotteluun. Salakuljetuksesta tuli todellinen vitsaus ja myös salapoltto yleisty.⁵⁵

Sisäasiainministeriöllä oli ylin vastuu kieltolain toimeenpanosta. Ministeriön yhteydessä toimi kieltolain alkuvuosina erityinen kieltolakietsiväkunta⁵⁶, jonka toiminta-alueena oli koko maa. Myöhemmin päädyttiin siihen, että kieltolakietsivien tilalle asetettiin eri lääneihin poliisimiehiä, joita kutsuttiin lääninetsiviksi. Läänitasolla korkein kieltolakia koskeva toimeenpanovalta oli maaherroilla, jotka saivat valtuudet alueellaan valvoa ravintoloiden, kahviloiden ja klubien kieltolain noudattamista. Maaherralla oli laajat valtuudet päättää ravitsemusliikkeiden toiminnasta. Ravintoloiden ja kahviloiden perustamiseen tarvittiin maaherran lupa, ja mahdollisten kieltolakirikkomusten paljastuessa maaherroilla oli valta lopettaa kyseisen yrityksen koko toiminta. Tärkein kieltolain valvoja käytännössä oli sekä maalla että kaupungissa poliisiviranomaiset.⁵⁷

Vuoden 1906 ensimmäisillä valtiopäivillä tärkein kieltolain säätämistä vastaan käytettävä peruste oli ollut se, että resurssit lain valvomiseen eivät tulisi käytännössä riittämään. Seurauksena olisi lain yleinen rikkominen ja lainkunnioituksen väheneminen.⁵⁸ Kieltolain voimaantumisen jälkeen pelko osoittautui todeksi: väkijuomiin liittyvien rikosten hallinnassa riitti loputon työsarkaa poliiseille. Tulliviranomaisten toimenkuva oli suorastaan lohduton, koska salakuljetuksen tuomat voitot olivat sietämätön houkutus lukuisille kansalaisille.⁵⁹

Viranomaiset eivät olleet valmistautuneet torjumaan laajaa spriin eli pirtun salakuljetusta. Tullihallituksella oli päävastuu salakuljetuksen estämisessä 1920-luvulla. Käytettävissä

⁵⁵ Simpura 1982, s. 20.

⁵⁶ Sosiaaliministeriön raittiusosaston julkaisu 1919, s. 40–41 sisältää asetuksen valvojien, ylimääräisten nimismiesten ja neuvojien asettamisesta alkoholipitoisten aineiden valmistuksesta, maahantuonnista, myynnistä, kuljetuksesta ja varastossapidosta annettujen määräysten noudattamista valvomaan ja edistämään.

⁵⁷ Voionmaa 1925, s. 309–310.

⁵⁸ Backman 1976, s. 207.

⁵⁹ Voionmaa 1925, s. 305.

olevaa merikalustoa ei ollut riittävästi, eikä vähäinkään kalusto ollut tarpeeksi nykyaikaista ja nopeaa. Tulliviranomaisilla ei myöskään ollut tarpeellista kokemusta kansainvälisen pirtukaupan torjumiseksi. Vasta merivartiolaitoksen perustaminen ja sen varustaminen nopeilla tykkiveneillä hillitsi rannikolla ja merialueilla tapahtuvaa salakuljetusta.⁶⁰

Kieltolakirikosten valvonta rasitti suuresti poliisi-, oikeus- ja vankilalaitosta. Väkijuomarikokset muodostivat suurimman osan vuotuisista rikoksista. Poliisikunta oli liian vähälukuista ja ongelmia tuotti myös vähäinen kuljetuskalusto. Julkisuuteen nousi säännöllisesti tapauksia, joissa poliisit olivat ottaneet lahjuksia tai syyllistyneet itse kieltolain rikkomiseen. Kieltolain voimassaoloaikana asetettiin useita satoja poliiseja syytteisiin rikoksista, jotka liittyivät jollakin tavalla alkoholiin.⁶¹

Jo ennen kieltolain voimaansaattamista oli useissa kunnissa ollut sisäisiä järjestyssääntöjä, joilla juopottelua oli pyritty hillitsemään. Kieltolain 29 § oikeutti kaupungin- ja kunnanvaltuustot asettamaan erityisiä kieltolain valvojia, jotka huolehtisivat kuntatasolla kieltolain noudattamisesta ja raittiusasian ajamisesta. Kieltolailla kunnille annettiin *oikeus* ryhtyä toimiin väkijuomien käytön rajoittamiseksi, mutta tällainen kunnallinen toiminta ei ollut pakollista. Kunnan- ja kaupunginvaltuustoilla oli oikeus niin halutessaan valita henkilöitä valvomaan kunnallista alkoholinkäyttöä. Jos valittuja on kolme tai enemmän, he voivat muodostaa raittiuslautakunnan edistämään paikallista raittiustoimintaa. Raittiuslautakunnan ohella tai sen sijasta kunnan- tai kaupunginvaltuusto sai oikeuden asettaa raittiudenvalvojia, jotka asemaltaan vastasivat raittiuslautakunnan jäseniä. Valtuustolla oli oikeus tehdä maaherralle esitys, jonka perusteella raittiuslautakunnan jäsenille tai raittiudenvalvojille voitiin antaa oikeudet kotietsinnän suorittamiseen. Tällaisen oikeuden saanutta henkilöä kutsuttiin raittiuspoliisiksi.⁶²

Kunnallista kieltolain valvontaa eivät kaikki kunnat ja niiden jäsenet ottaneet ilolla tehtäväkseen. Esimerkiksi Helsingissä kaupunginvaltuusto kieltäytyi asettamasta raittiuslautakuntaa ja yksittäisiä valvojia. Lehtikirjoittelussa kunnallisiin toimenpiteisiin

⁶⁰ Simpura 1982, s. 21.

⁶¹ Simpura 1982, s. 27–28.

⁶² Voionmaa 1925, s. 320–321; s. 321: Voionmaan mukaan vuonna 1924 oli raittiuslautakuntia perustettu 416 kappaletta; näistä maalaiskuntia oli 397 ja kaupunkeja 19. Maalais- ja kaupunkikuntien yhteismäärä Suomessa oli tuona aikana 581. Voionmaa tuo esiin sen, että sortovuodet kokeneet kansalaiset suhtautuvat inhoten valtion tunkeutumiseen yksityisyyden piiriin esimerkiksi kotietsintöjen suorittamisella, s. 305.

suhtauduttiin karsaasti ja usein ivallisesti: raittiuslautakunnat nimettiin ”hengenhaistilautakunniksi”.⁶³

Luonnollisena pidettiin sitä, että kaikki uskonnolliset järjestöt ryhtyisivät toimiin kieltolain valvomiseksi. Aivan kieltolain alkuvuosina esitettiin myös sen suuntaisia ehdotuksia, että suojeluskunnat ottaisivat kunniatehtäväkseen väkijuomakiellon noudattamisen valvontatoimet. Ehdotuksen sisältö oli sellainen, että suojeluskuntalaisten pitäisi aloittaa kieltolain toimeenpaneminen kitkemällä ensin alkoholinkäyttö oman jäsenkuntansa keskuudesta, ja tämän jälkeen suojeluskunnat voisivat joukkona tai yksittäisinä henkilöinä toimia resurssipulasta kärsivän järjestysvallan apuna. Asia herätti kiivasta argumentointia puolesta ja vastaan.

Joillakin paikkakunnilla suojeluskunnat tosiaan alkoivat hävittää salapolttimoita ja saattoivat lainrikkoojia edesvastuuseen. Monet taas vetosivat suojeluskunta-asetukseen, jonka mukaan suojeluskuntien tarkoituksena oli hallituksen ohjeiden mukaan edistää Suomen kansan puolustuskuntoisuutta ja taata yhteiskuntajärjestelmän vakaus. Näiden tavoitteiden toteuttamiseksi suojeluskunnat *avustavat pyydettyinä* järjestysviranomaisia. Kieltolainvalvontaa ei haluttu nähdä sellaiseksi kysymykseksi, jota varten suojeluskunnat olivat olemassa. Suojeluskuntien tehtävänä pidettiin ennemminkin ”taistelu sisäisiä ja ulkonaisia bolshevikejä vastaan”. Pelättiin, että suojeluskuntien ryhtyminen viinapoliiseiksi johtaisi selkkauksiin, koska salapolton ”harjoittajia ei suuri yleisö milloinkaan ole asettanut samaan asemaan kuin punakaartilaiset tai muut murhaajat ja varkaat.”⁶⁴

2.2.2 Rikosoikeudellinen seuraamusjärjestelmä ääri rajoillaan

Ihannetilassa rikosoikeudellisten normien noudattaminen koetaan moraaliseksi velvollisuudeksi. Joskus käy niin, että lainlaajitusten käsitykset oikeasta ja väärästä eivät vastaa kansalaisten oikeustajua. Tästä seuraa todennäköisesti haluttomuutta kansan oikeustajun vastaisen normin noudattamiseen. Kieltolaki on edustava esimerkki lainsäädännöstä, jota kansalaiset eivät kokeneet omakseen, eivätkä sen vuoksi sitä myöskään kunnioittaneet.⁶⁵

⁶³ Aro 1919, s. 15.

⁶⁴ Aro 1919, s. 12–13, 16–19.

⁶⁵ Laitinen – Aromaa 1994, s. 19.

Kieltolaki aiheutti tuntuvia paineita Suomen oikeusjärjestelmälle. Kieltolakirikollisuus oli tuomittujen lukumäärän perusteella väestömäärään suhteutettuna kaupungeissa kolme tai neljä kertaa suurempaa kuin maaseudulla. Huippu saavutettiin vuonna 1930, jolloin kaupunkien väestöstä 2,1 %:a tuomittiin kieltolakirikoksista. Todellisuudessa maaseudun kaupunkikuntia alemmat kieltolakirikosluvut voivat hyvinkin johtua vähäisemmästä valvonnasta. Alusta asti kieltolain kaikenlainen rikkominen oli yleistä eikä rangaistusten koventamisella päästy toivottuihin tuloksiin. Säädetty minimirangaistukset eivät pelottaneet alkoholiliikettä ammatikseen harjoittavia ja taas toisaalta, tuomarit eivät olleet halukkaita langettamaan lain rikkojille ankaria rangaistuksia. Tyypillinen tuomio sisälsi pienen sakkorangaistuksen. Kaiken kaikkiaan kansan oikeustaju sameni ja tämä näkyi muun muassa väärin valojen yleistymisenä.

Vuonna 1922 tarkistetun kieltolain mukaan vankeusrangaistus oli odotettavissa, jos henkilö toistamiseen syyllistyi alkoholinvalmistukseen tai maahantuontiin, jolloin voitiin tuomita vähintään neljä kuukautta vankeutta. Alkoholin luvattomasta valmistuksesta, tislauksesta, maahantuonnista, kuljetuksesta, myynnistä, välittämisestä tai kaupaksi tarjoamisesta piti rangaista vähintään kuuden kuukauden vankeudella. Perustuslakivaliokunta huomautti, että tuomioistuimissa usein ilmenee selvää välinpitämättömyyttä kieltolakirikosten rankaisemisessa. Kieltolaista ja erilaisista juopumusrikoksista tuomittavat kansoittivat oikeussalit: vuodesta 1921 lähtien näihin ryhmiin kuuluvia rikoksia oli jatkuvasti yli 70 %:a kaikista tuomituista rikostapauksista. Vuonna 1925 saavutettiin ehdoton huippu, kun kieltolaki- ja juopumusrikoksia oli 84,2 %:a kaikista rikoksista.⁶⁶

Kieltolaille ei tunnustettu varsinaisen lain arvoa ja virkavalta katsoi kieltolakirikoksia usein sormien läpi. Kieltolain valvojat saivat osakseen suoranaista vihaa. Kieltolakijuttuihin oli mahdotonta saada ketään paikalle todistajaksi. Nekin harvat todistajat, jotka saatiin kärjäsaliin asti, valehtelivat mielensä mukaan.⁶⁷

Vähintään puolet vangeista oli päätenyt vankilaan jonkun kieltolakirikoksen sovittamisen takia. Kieltolakirikoksia istuneille vangeille ei löytynyt riittävä määrä sellejä ja

⁶⁶ Kallenautio 1979, s. 27–28, 31.

⁶⁷ Kieltolakitiedustelu 1925, s. 49.

vesileipärangaistuksen käyttöönottoa ehdotettiin. Vankienhoidosta johtuva kustannukset nousivat sietämättömiksi nuorelle valtiolle, joka oli juuri selvinnyt kansalaissodasta. Vuoden 1925 tienoilla Suomen vankiloissa istui lisäksi yhä noin 390 henkilöä, jotka olivat tulleet tuomituiksi kansalaissotaan liittyneistä rikoksista. Suomen vankilajärjestelmä ei yksinkertaisesti pystynyt ottamaan vastaan lisää vankeja; vankiloiden kapasiteetti tuli tiensä päähän.⁶⁸

2.2.3 Yleinen välinpitämättömyys lainkuuliaisuuden murentajana

Väinö Voionmaa kirjoitti kieltolakia kohdanneesta kovasta vastatuulesta: ”Kieltolain toimeenpanon kaikkein pahimpana vastuksena eivät lopulta olekaan kieltolain varsinaiset törkeät rikkojat, vaan kieltolakia vastustavat mielipiteet, ja kenties vielä suuremmassa määrässä, kansassa vallitseva kieltolaista välinpitämätön mieliala⁶⁹.” Syyt yleiseen välinpitämättömyyteen kieltolakia kohtaan jakautuivat kolmeen eri ryhmään. Osa vaikuttimista juontui historiallisista tekijöistä tai liittyivät muuten kansallisiin erityispiirteisiin, kuten suomalaiseen herravihaan. Ja loppujen lopuksi yhä useampi kansalainen mietti, mitkä ovat kansalaisen itsemääräämisoikeuden rajat.

Kieltolaki mahdollisti ilmiannot, jotka toivat suomalaisten mieleen Venäjän vallan ajan ja näin kieltolaki alkoi ”haiskahtaa santarmilaisuudelta.” Ilmiantamista halveksuttiin ja kieltolaista yleensäkin puhuttiin pilkalliseen sävyyn.⁷⁰ Sortovuodet hävittivät monien kansalaisten uskon mahdollisuuksiin ajaa asioita laillista tietä. Lainrikkominen tuli oikeutetuksi sortovuosina, jolloin tehtiin salamurhia, harjoitettiin maanalaista toimintaa ja salakuljetusta. Käsitys lain pyhydestä murtui ja lakeja noudatettiin vain sen verran kuin itse katsottiin sopivaksi.⁷¹

Kieltolakia ei tunnustettu omaksi. Sitä pidettiin ”punaisten lakina” osaksi sen vuoksi, että se oli Venäjän väliaikaisen hallituksen vahvistama, ja osaksi siitä syystä, että laki yhdistettiin työväenliikkeen ohjelmaan ja sosialismiin.⁷² Ensimmäisen maailmansodan ja kansalaissodan läheisyys olivat sellaisia syitä, jotka vaikuttivat myös väkijuomakiellon

⁶⁸ Boije 1925, s. 108–110.

⁶⁹ Voionmaa 1925, s. 305.

⁷⁰ Kieltolakitiedustelu 1925, s. 49–50.

⁷¹ Aro 1919, s. 5-6.

⁷² Hämäläinen 2000, s. 393. Hämäläinen kirjoittaa kieltolain ristimisestä ”punaisten laiksi” alaviitteessä nro: 68.

rikkomiseen. Sota-ajat olivat vähentäneet yleistä lainkunnioitusta. Ihmiset olivat saaneet tarpeekseen pulasta ja säännöstelystä, kieltolakitiedusteluun vastanneiden kirkkoherrojen mukaan kansa kärsi ”huvittelukuumeesta” vaikeiden aikojen jälkeen.⁷³ Kieltolakia ei rikkonut ainoastaan työväestö, vaan väkijuomakiellosta olivat piittaamattomia myös useat yläluokkaan kuuluvat ihmiset⁷⁴. Sivistyneistö jäi koko kieltolakikiistassa jollakin tavalla ulkopuoliseksi ja suhtautui väkijuomakieltoon viileän pidättyvästi. Vain harvat yläluokan edustajat ryhtyivät julkisesti vastustamaan kieltolakia.⁷⁵

Kirjailija Ilmari Kianto hyökkäsi teoksissaan kieltolakia vastaan ja hänen tuotannossaan kovaa kyytiä saavat niin kirkonkylän pikkuherrat kuin valtakunnan isokenkäisetkin.⁷⁶ Ilmari Kianto tiivistää suomalaisen herravihan kertomuksessaan Petkeljärven rantamilla asuvista veljeksistä: ”Kenkkuset eivät luota herroihin, mutta käyttävät herroja hyväkseen, he haluaisivat itsekin herroiksi ja juuri sen tähden he vihaavat herroja, koska näkevät, että herruus heihin nähden on supi saavuttamaton ihanne⁷⁷.” Kieltolain voimaantullessa katkera kansallissota oli juuri loppunut ja siihen johtaneet tekijät olivat yhä ajankohtaisia⁷⁸.

Ilmari Kianto näki suomalaiselle politiikalle tunnusomaiseksi raittiusintohimon, joka hänen mielestään oli keskeinen syy luokkavihan kasvuun. Kianto tiivistä asian sanomalla, että raitis elää omasta itsekkyydestään, mutta ”juoppo oli juoppo vain vastustushalustaan, vapaudenhalustaan ja äärimmäisestä halveksimisestaan raittiusritareita kohtaan.⁷⁹ Rahvas halusi itse päättää asioistaan. Kieltolakia rikottiin surutta: ”ikään kuin uhmaillen ja urheilun kannalta” juopotellen⁸⁰.

Vuoden 1925 kieltolakitiedusteluun vastanneiden kirkkoherrojen mielestä kansalaiset eivät noudata kieltolakia, koska kokevat sen loukkaavan yksilönvapautta. Kansalaiset pitivät yksityisasianaan sitä, mitä halusivat syödä tai juoda.⁸¹ Kieltolakia vastustavassa kirjoittelussa tähdennettiin, että jokaisella on vapaa tahto ja itsemääräämisoikeus, eikä

⁷³ Kieltolakitiedustelu 1925, s. 51–52, 70.

⁷⁴ Kieltolakitiedustelu 1925, s. 52.

⁷⁵ Ahtokari 1972, s. 114.

⁷⁶ Juutila 1983, 126, 129.

⁷⁷ Kianto 1994, s. 18.

⁷⁸ Simpura 1982, s. 19.

⁷⁹ Kianto 1925, s. 12, 98.

⁸⁰ Kieltolakitiedustelu 1925, s. 49.

⁸¹ Kieltolakitiedustelu 1925, s. 50.

millään keinoilla voida pakottaa ihmistä raittiuteen, jos siihen ei löydy henkilökohtaista tahtoa. Jokaisella katsottiin olevan oikeus päättää ”oman ruumiinsa hoidosta.”⁸²

Monet kansalaiset olivat täysin välinpitämättömiä kieltolain suhteen ja näitä käsityksiä täydensi viranomaisten mielenkiinnon puute kieltolakirikoksia kohtaan. Sosiaalidemokraattisessa raittiuskirjallisuudessa esitettiin näkökanta, jonka mukaan Suomen virkamieskunta tuli tuohon aikaan suurelta osin porvarillisista piireistä, joiden ideologiaan väkijuomakielto ei kuulunut. Ongelmaksi muodostui se, että ei löytynyt riittävästi virkamiehiä, joilla olisi ollut mielenkiintoa kieltolain vastustamiseen. Raittiusmies Anton Huotari totesi: ”Ja jos valtion omissa palvelijoissa ei ole kunnioitusta lakia kohtaan, kuinka voidaan sellaista vaatia yhteiseltä kansalta.”⁸³

2.2.3.1 Salakuljettajat kansan suojeluksessa

Ilmari Kianto tiivistä osuvasti yhden kieltolain tunnetuimmista ja laajimmista seurauksista: ”Ja maa oli autio ja tyhjä, sillä Kieltolain moottori liikkui vetten päällä ja salakuljetus rehoitti pitkin Itämeren rantoja.”⁸⁴ Salakuljetettava alkoholi oli pääasiassa mahdollisimman korkeaprosenttista spriitä eli pirtua, josta saatiin paras myyntivoitto. Suomeen saapuva ulkomainen alkoholi oli lähes yksinomaan peräisin Virosta ja Pohjois-Saksasta.⁸⁵

Väinö Voionmaa kirjoitti jo kieltolain voimassaolon ensivuosina, että syyt salakuljetukseen kumpusivat taloudellisista, maantieteellisistä ja yhteiskuntapoliittisista vaikuttimista⁸⁶. Keskeisin syy salakuljetukseen oli mahdollisuus nopeisiin ja hyviin ansioihin. Niin moni kansalainen oli itse jollakin tavalla sekaantunut kieltolain rikkomiseen, ettei sosiaalinen kontrolli enää toiminut.⁸⁷ Vuoden 1925 kieltolakitiedusteluun vastanneet poliisit toivat esille sen, että väkijuomakiellon rikkoja saa usein osakseen muiden kansalaisten suojelua⁸⁸. Salakuljetuksen ja myynnin pariin kansalaisia veti myös suureksi paisunut työttömyys,

⁸² Bergström 1930, s. 4, 7.

⁸³ Huotari 1926, s. 4.

⁸⁴ Kianto 1925, s. 5.

⁸⁵ Voionmaa 1925, 313.

⁸⁶ Voionmaa 1925, s. 314.

⁸⁷ Boije 1925, s. 109–110.

⁸⁸ Kieltolakitiedustelu 1925, s. 14.

jolloin hyvien ansioiden houkutus kävi monelle ylivoimaiseksi. Salakuljetus toi siinä sivussa elämään myös seikkailua ja uudenlaista jännitystä.⁸⁹

Pohjois-Suomessa salakuljetukseen ryhtyivät useimmiten työmiehet ja myös maanviljelijät⁹⁰. Saariston ja rannikon asukkaille salakuljetuksesta tuli niin tuottoisa ammatti, etteivät aikaisemmat elinkeinot pystyneet sen kanssa kilpailemaan.⁹¹ Itämeren itäosissa ihmisten toimeentuloon vaikutti selvästi Suomen itsenäistymisen seurauksena tapahtunut Venäjän rajan sulkeutuminen. Rajan umpeutuminen vaikutti erityisesti Itämeren itäisempien saaristokuntien elämään, kun aikaisemmasta Pietarin rahdinkuljetuksesta piti palata takaisin perinteiseen kalastukseen, joka ei ollut aikaisemminkaan riittänyt elättämään koko saariston väkeä. Pirtunsalakuljetus muodostui ainoaksi todelliseksi työllistymismahdollisuudeksi monille saariston asukkaille.⁹²

Ammattimaiset alkoholin salakuljettajat järjestäytyivät yhtymiksi, jotka tasasivat keskenään viranomaisten takavarikoista koituneet tappiot⁹³. Itäisen Suomenlahden salakuljetus tukeutui sukujen ja niiden tekemien liittoutumien varaan. Saaristonväki muodosti salakuljetusyhtymiä samalla periaatteella kuin aikaisemmin kalastuskuntia. Salakuljetukseen käytetyt moottoriveneet olivat useiden henkilöiden yhdessä omistamia, jolla pyrittiin tasaamaan tappioita, joita aiheutui, kun tulliviranomaiset takavarikoivat salakuljetukseen käytettyjä veneitä. Viranomaisten kannalta erityisen ongelmalliseksi muodostuivat saaristolaisten sukulaissuhteet.⁹⁴ Tyypillistä oli, että saaristosuku piti yhtä ja suojeli jäseniään.

Salakuljetusta helpottivat ja tehostivat parantuneet liikenneyhteydet ja nykyaikaiset kulkuneuvot⁹⁵. Merenrannikoilla salakuljetuksessa apuna käytettiin laivoja ja moottoriveneitä, sisämaassa alkoholi kulki autoilla ja hevoskuormien kyydissä; erämaissa lastia kuljettivat jalankulkija-karavaanit⁹⁶. Kieltolain alkuvuosina, 1919–1923 alkoholia salakuljettiin aluksi sisämaahan rautateitse, mutta vuosina 1924–1926 pirtun kuljetus

⁸⁹ Vanha Valkoinen 1931, s. 5.

⁹⁰ Filpus 2001, s. 90.

⁹¹ Simpura 1982, s. 22.

⁹² Rytkölä 2006, s. 110.

⁹³ Huotari 1926, s. 5.

⁹⁴ Rytkölä 2006, s. 88, 98–99.

⁹⁵ Huotari 1926, s. 5.

⁹⁶ Vanha Valkoinen 1931, s. 3.

Perämeren rannoille alkoi tapahtua meriteitse⁹⁷. Salakuljetusta tapahtui sekä Itämerellä että Pohjanmerellä⁹⁸. Salakuljetus siirtyi merille, koska se mahdollisti aikaisempaa suurempien alkoholimäärien kuljetuksen yhdellä kertaa⁹⁹.

Kaiken kaikkiaan alkoholin salakuljetus jakaantui neljään kauteen. Kieltolain voimaantultua alkoholia tuotiin Virosta suoraan Suomeen samalla aluksella. Valvonnan tehostuessa tämä kuljetustapa tuli liian vaaralliseksi, ja laivojen lasteja alettiin siirtää jo merellä ulkomaalaisesta aluksesta Suomalaisiin laivoihin tai alkoholi kätkettiin saaristoon odottamaan jatkokuljetusta. Kolmannessa merisalakuljetuksen vaiheessa suuret ulkomaiset pirtulaivat ajoivat aivan Suomen aluevesirajan tuntumaan, jonka jälkeen suomalaiset saapuivat pienemmillä veneillään ostamaan pirtua suoraan valtamerialuksista. Neljännessä salakuljetuksen vaiheessa suuret ulkomaiset pirtulaivat ottivat kiinteitä asemapaikkoja aluemerirajan läheisyydessä ja niihin tuotiin täydennystä ulkomailta.¹⁰⁰

Tullihallitus arvioi, että salakuljetetusta alkoholista saatiin takavarikoitua vain noin 10 %:a¹⁰¹. Tilastotietojen mukaan takavarikoitiin alkoholia vuonna 1922 yli 153 000 litraa, vuonna 1927 luku oli jo lähes 630 000 litraa ja vuonna 1930 tilastoitiin lähes 1 052 000 litraa viranomaisten huostaan päätynyttä alkoholia. Näiden lukujen valossa näyttää siltä, että esimerkiksi vuonna 1930 kulutukseen päätyi takavarikoista huolimatta 7 500 000 – 8 500 000 litraa laitonta alkoholia.¹⁰²

2.2.3.2 Kovan teen ravintolat ja trokarit

Laajan alkoholin salakuljetuksen seuraussuhteena ilmeni väkijuomien laitonta myyntiä. Salamyyntiä harjoittivat katukaupustelijat eli trokarit sekä anniskelun muodossa kahvilat, ravintolat, hotellit ja erilaiset klubit.¹⁰³ Alkoholinanniskelu ravintoloissa oli laitonta, mutta ravintoloitsijat olivat puun ja kuoren välissä, koska asiakkaat halusivat tulla ravintolaan nauttimaan alkoholijuomista.

⁹⁷ Filpus 2001, s. 73.

⁹⁸ Voionmaa 1925, 312.

⁹⁹ Filpus 1996, s. 95.

¹⁰⁰ Ahtokari 1972, s. 60.

¹⁰¹ Kallenautio 1979, s. 20.

¹⁰² Utriainen – Hepola 1985, s. 26.

¹⁰³ Utriainen – Hepola 1985, s. 27.

Vaikka ravintolan omistaja olisi kieltäytynyt alkoholin salamyynnistä, usein kävi niin, että ravintolan henkilökunta myi alkoholia asiakkaille omaan lukuunsa. Lakia noudattavan ravintolan omistajan olisi siis pitänyt valvoa sekä omaa henkilökuntaansa että asiakkaita. Suomalainen ravintolakulttuuri kärsi, kun monet ravintoloitsijat lopettivat toimintansa joko vapaaehtoisesti tai jäätyään kiinni kieltolakirikkomuksista. Raittiusvalvojat tekivät tarkastuksia ravintoloihin, jolloin henkilökunnalle tuli kiire kätkeä alkoholipitoiset juomat. Virkapukuiset poliisit suorittivat ravintoloihin yllätysratsioita, mutta asiakkaiden joukkoon soluttautui myös siviiliasuisia tarkastajia.¹⁰⁴

Kieltolain aikainen ravintolasali näytti varsin viattomalta: asiakkaat istuivat juomassa teetä ja syömässä voileipiä. Luotettavan oloiselle asiakkaalle tarjoihtiin suosittua juomaa, ”kovaa teetä”, joka sisälsi puolet teetä ja puolet spriitä sekä reilun annoksen sokeria. Spriistä sekoitettiin erilaisia juomia, mutta parhaimmissa ravintoloissa oli myös konjakkia ja viskiä. Suuremmat sprierät varastoitiin yleensä jonnekin ravintolan lähistölle.¹⁰⁵

Viinan trokaus oli tyypillisintä liiketoimintaa rannikkoseudun asukkaille ja niille, jotka kuuluivat kaupunkien alimpiin yhteiskuntaryhmiin¹⁰⁶. Trokarit yrittivät salata eri tavoin ammattinsa. Alkoholin kuljetusta varten tehtiin erilaisia astioita, joista ei ulkoapäin voinut päätellä todellista sisältöä.¹⁰⁷ Puolen litran kanisteri sai nimen ”lahna” ja neljänneslitraa kutsuttiin ”varpuseksi”¹⁰⁸.

Ennen kieltolain voimaantuloa alkoholia tarjoihtiin vain kaupunkien anniskelupaikoissa käteismaksua vastaan. Lain voimassaoloaikana väkijuomien kaupustelu levisi myös maaseudulle. Trokarit toimittivat alkoholia asiakkailleen suoraan kotiovelle ja jotkut trokarit suostuivat myymään juomia velaksi. Ennen alkoholijuomien kieltämistä niiden saanti oli ollut vaikeampaa, mutta nyt salakuljetettu sprii täytti markkinat ja alkoholia suorastaan tyrkytettiin ostajille.¹⁰⁹ Kieltolain kauaskantoisin vaikutus oli se, että myös nuoriso alkoi juoda. Salakauppiaiden lukuisuuden takia nuoret usein joutuivat tekemisiin

¹⁰⁴ Ahtokari 1972, s. 106; Sillanpää 2002, s. 56.

¹⁰⁵ Simpura 1982, s. 24–25.

¹⁰⁶ Voionmaa 1925, s. 313.

¹⁰⁷ Ahtokari 1972, s. 113.

¹⁰⁸ Simpura 1982, s. 24.

¹⁰⁹ Vanha Valkoinen 1931, s. 3; suoranaista alkoholin tyrkyttämisestä nuorisolle kertoo myös Ahtokari 1972, s. 113.

laittoman viinan myyjien kanssa ja tulivat helpon rahan toivossa itsekin sekaantuneiksi pirtuntrokaukseen.¹¹⁰

2.2.3.3 Alkoholinkäyttö siirtyi kodin piiriin

Kertomuksessaan Ryysyrannan Joosepista Ilmari Kianto kiteyttää oivallisesti tyypillisen salapolttoon syyllistyneen kansalaisen ajatukset ja maantieteellisesti yleisimmän kotipolttoalueen sijainnin. Esille tulee myös se kieltoain aiheuttama seuraus, että alkoholinkäyttö ja toisinaan myös sen valmistus siirtyi kodin piiriin. Kiannon kuvaamaa Ryysyrannan Jooseppia ei pysäytä edes luvattomasta kotipoltosta seurannut käräjäreissu, vaan sen jälkeenkin Jooseppi keittelee silloin tällöin pontikkaa Rämsänperällä, mutta ”hän ei tee sitä omasta intohimostaan, vaan niinsanoaksemme tositarpeesta, yleisestä painostuksesta. Jos joku on syyllinen, niin on se koko Rämsänranta, mutta Rämsänrannan takana on – koko Suomen Tasavalta.”¹¹¹

Alkoholin laitton kotipoltto oli luonteenomaista maaseudunväestölle. Salapolttoa harjoitettiin eniten Pohjois-Suomessa, jonne alkoholia oli työläämpi kuljettaa. Salakuljetus levisi vähitellen pitkin rannikkoalueita, jolloin kotipolton painopistealueiksi siirtyivät Oulun ja Kuopion läänit Salapoltto jäi kuitenkin paljon vähämerkityksellisemmäksi ilmiöksi kuin salakuljetus ja apteekkien harjoittama alkoholikauppa. Tuomittujen määristä päätellen salapoltto oli tavallisinta kieltoain alkuvuosina 1919- 1923, mutta tämän jälkeen kotipoltto väheni, kun salakuljetettua spriitä tuli kuluttajien saataville runsaita määriä edulliseen hintaan. Kotipoltto lähti vielä uuteen nousuun 1920-luvun viimeisinä vuosina, kun maanviljelijät kärsivät maataloustuotteidensa menekkivaikeuksista.¹¹²

Kieltoain vaikutuksesta alkoholinkäyttö siirtyi kodin piiriin¹¹³. Aikaisemmin alkoholia oli juotu anniskeluravintoloissa, mutta lain voimaantultua spriitä ostettiin kotona nautittavaksi joskus jopa kanistereittain. Myös naiset alkoivat maistella kotiin tuoduista spriiastioista ja joissakin perheissä alkoholia annettiin lapsillekin.¹¹⁴ Ennen kieltoain säätämistä alkoholia

¹¹⁰ Kieltolakitiedustelu 1925, s. 6-7.

¹¹¹ Kianto 1994, s. 281.

¹¹² Kallenautio 1979, s. 26.

¹¹³ Kieltolakitiedustelu 1925, s. 9.

¹¹⁴ Vanha Valkoinen 1931, s. 4.

ei myyty juopuneille eikä lapsille, mutta alkoholin käytön siirtyminen yksityisiin tiloihin aiheutti sen, että lapsetkin joutuivat tekemisiin alkoholin kanssa.¹¹⁵

Kieltolain yhtenä seurauksena oli kotikapakoiden syntyminen. Perhekapakointi oli suurimmissa kaupungeissa – erityisesti Helsingissä, Turussa ja Viipurissa – laajamittaista ja sitä oli viranomaisten vaikea valvoa. Kotikapakkaa pitävät perheet tarjoilivat maksua vastaan asiakkailleen ”kovaa teetä” eli ”terveysteetä” sekä ohjelmanumeroksi gramofonimusiikkia. Suosittua oli myös ”kova pommac”, jota valmistettiin sekoittamalla desilitra spriitä pullolliseen omenalimsaa. Viranomaisten oli vaikea puuttua perheiden pitämiin salakapakoihin: ratsian sattuessa kaikki näytti tavalliselta vierailulta.¹¹⁶

2.2.3.4 Alkoholia apteekista – mutta vain lääkkeeksi?

Lääkäreillä oli kieltolain voimassaoloaikana oikeus määrätä alkoholia reseptillä lääkinnällisiin tarkoituksiin. Tämäkin alkoholinmyynti oli kiellettyä, jos lääkäriellä oli syytä epäillä, että lääkkeeksi määrättyä alkoholia tultaisiin käyttämään juovutustarkoituksiin.¹¹⁷

Lääkinnällisiin tarkoituksiin lääkärien reseptien avulla hankitun alkoholin kulutus nousi merkittävään kasvuun. Ei ollut mahdollista, että ihmiset ja kotieläimet olisivat juuri kieltolain aikana tulleet erityisen sairaiksi. Apteekit ostivat vuonna 1919 Valtion Alkoholiliikkeeltä 160 000 litraa, vuonna 1920 noin 456 000 litraa, vuonna 1921 noin 658 000 litraa ja 1922 jo peräti 990 000 litraa alkoholia, etupäässä juuri spriitä. Nämä alkoholimäärät myytiin käytännössä lääkärien ja eläinlääkäreiden määräämillä resepteillä asiakkaille.

Jo vuonna 1921 todettiin, että osa lääkäreistä käytti väärin reseptinkirjoitusoikeuttaan. Apteekeissa myytiin myös vapaasti erilaisia alkoholia sisältäviä tippoja, joita käytettiin juopotteluun. Osa apteekkareista myi spriitä kellon ympäri, toiset jopa ilman reseptiä siten, että lääkäri kirjoitti tarvittavan reseptin, vaikkei edes ollut nähnyt ”potilasta”. Apteekeista tuli väkijuomamyymälöitä ja ne saivat toiminnastaan hyvät voitot. Laillisen alkoholin kulutus saavutti huipun vuonna 1927, jolloin yksityishenkilöille myytiin noin 1 571 000

¹¹⁵ Kaartinen 2006, 148.

¹¹⁶ Ahtokari 1972, s. 102.

¹¹⁷ Simpura 1982, s. 19.

litraa 100 %:sta alkoholia. Vuonna 1928 spriireseptien kirjoittamista rajoitettiin, jonka vuoksi apteekkialkoholin kulutus väheni.¹¹⁸

Jotkut lääkärit ryhtyivät tehtailemaan ansiotarkoituksessa pirtureseptejä. Lääkärille piti maksaa palkkio pirtureseptin kirjoittamisesta, joten trokarilta ostettu alkoholi tuli usein asiakkaalle halvemaksi. Nekin syrjäseutujen asukkaat, jotka olisivat tarvinneet alkoholia kiireellisissä sairastapauksissa, päätyivät ostamaan tarvitsemansa alkoholin trokarilta, koska trokari oli helpompi tavoittaa kuin lähin lääkäri.¹¹⁹

2.2.4 Väkivaltarikollisuuden kasvun vuodet

Kieltolain aikana henkirikokset lisääntyivät tuntuvasti. Humalasta seuranneet henkirikokset lisääntyivät vuosina 1920 – 1932 peräti 90 %:a, kun taas selvin päin tehdyt tapot lisääntyivät ainoastaan 20 %:a. Kieltolaki ei riitä yksin selittämään koko humalassa tehtyjen henkirikosten lisäystä, vaan se oli vain yksi tekijä monien muiden joukossa. 1900-luvun alussa syntyi maaseudulla poikkeuksellisen suuri ikäluokka, joka tuli aikuisikään juuri kieltolain kynnyksellä. Osa maaseudun väestöstä pääsi mukaan maatalouden modernisoitumiseen ja kapitalisoitumiseen. Kuilu menestyvien ja menestymättömien välillä kasvoi. Sotavuosina ihmiset olivat hankkineet aseita ja niitä säilytettiin kotosalla. Käsiaseet eivät olleet varsinainen syy väkivaltaan, mutta ne tekivät seuraukset vaarallisemmiksi.¹²⁰

1920- ja 1930-lukujen poikkeukselliseen väkivallanaaltoon on haettu selitystä myös väittämällä, että aggressio on turhaumien tulos. Frustraatioita syntyy, kun päämäärät ja tavoitteet eivät toteudukaan. Sosiaalinen järjestelmä synnyttää frustraatioita, jotka luovat paineita ja tyytymättömyyttä, joka purkautuu väkivaltana. Punaiset olivat lähteneet kansalaissotaan hakemaan yhtäläisiä oikeuksia porvariston kanssa. Punaisen odotukset ennen sotaa olivat olleet korkealla, mutta sodan jälkeen vallitsi pettynyt ilmapiiri. Mitä oikeastaan oli saatu?¹²¹ Myös Heikki Ylikangas on käsitellyt 1920- ja 1930-lukujen väkivallanaaltoa ja väittänyt, että väkivallalla ei ole suoraa yhteyttä kieltolain aikaiseen

¹¹⁸ Simpura 1982, s. 20–21.

¹¹⁹ Vanha Valkoinen 1931, s. 2, 3.

¹²⁰ Lehti 2001, s. 320–321.

¹²¹ Pajuoja 1987, s. 179–181.

alkoholitalanteeseen. Ylikangas näkee väkivallan nousun ennemminkin jatkumona, jonka alkujuuret ovat ensimmäistä maailmansotaa edeltäneessä kehityksessä. Kieltolain aikainen väkivalta selittyy alempien kansanosien patoutuneen joukkovoiman purkautumisena.¹²²

Väkivaltarikollisuuden tutkimuksessa on päädytty yksimielisyyteen sen suhteen, ettei ole mahdollista löytää yhtä ainoaa syytä, jonka avulla väkivaltarikollisuuden vaihteluja pystyttäisiin tyhjentävästi selittämään.¹²³ Kieltolakiajan väkivallanaaltoon olivat vaikuttamassa myös runsaan salakuljetuksen aiheuttama edullinen spriin hinta, alkoholin keskkulutuksen kasvu 1920-luvun aikana sekä kieltolain myötä levinnyt tapa nauttia vahvaa spriitä sellaisenaan ilman laimentamista.

Yksi henkirikoksia selittänyt tekijä oli poikkeuksellisen alhainen alkoholin hinta. Syynä hintojen laskuun oli suuri ulkomaisen alkoholin laajamittainen salakuljetus. Etenkin rannikolla alkoholia oli runsaasti myytävänä kuluttajille.¹²⁴

Kieltolain voimassaoloaikana myös alkoholin vuosittainen kokonaiskulutus nousi. Vuosina 1911–1913 keskimääräinen alkoholinkulutus nautintotarkoituksiin oli noin 1,7 litraa asukasta kohden. Ensimmäisinä kieltolakivuosina 1919–1922 salakuljettua alkoholia ei ollut vielä tarjoilla niin paljon, että se olisi nostanut alkoholin kokonaiskulutusta, joten keskimääräinen kulutus näinä vuosina laski hieman ollen noin 1,5 litraa asukasta kohden. Kieltolain loppuvuosina salakuljetus ja salapoltto tuottivat maahan runsaasti alkoholia, jolloin epäiltiin kokonaiskulutuksen kääntyneen nousuun. Alkoholin kokonaiskulutuksen henkeä kohden arvioitiin 1920-luvun lopulla nousseen noin 2,3 litraan.¹²⁵

Salakuljetettu sprii aiheutti myös vakavia terveyshaittoja. Alkoholimyrkytykset lisääntyivät, koska myyjät saattoivat jatkaa spriitä sekoittamalla siihen esimerkiksi lipeäkiveä.¹²⁶ Kaupunkien poliisiviranomaisista kaikki ja maaseudunkin vastanneista 90,7 %:a oli sitä mieltä, että kieltolakiaikana siirryttiin käyttämään vahvempia alkoholiaineita kuin ennen. Alkoholia nautittiin yleisemmin pienistä taskumateista, jolloin sitä ei jo

¹²² Hämäläinen 2000, s. 391 tulkitsee Heikki Ylikankaan kirjoituksia Ylikankaan kirjoittaman ”Puukkojunkareiden esiinmarssi, väkivaltarikollisuus Etelä-Pohjanmaalla 1790–1825” teoksen pohjalta. Hämäläinen viittaa Ylikankaan kirjan sivuihin 316–319.

¹²³ Pajuoja 1987, s. 31.

¹²⁴ Boije 1925, s. 109.

¹²⁵ Kallenautio 1979, s. 26.

¹²⁶ Kieltolakitiedustelu 1925, s. 51.

pelkästään kuljetusvaikeuksien takia käytetty kovin laimennettuna.¹²⁷ Väkivallan raaistumiseen vaikutti osaltaan tapa nauttia sekoittamatonta vahvaa spriitä, josta seurasi nopea ja tolkuton humala¹²⁸. Kieltolain loppuvuosina alkoholistiparantoloiden perustaminen tuli ajankohtaiseksi kysymykseksi¹²⁹.

Oman erikoissävynsä 1920-luvulle ja yleensäkin toista maailmansotaa edeltävälle ajalle antoivat sen hetkiset käsitykset ihmisen rodun vaikutuksesta. Väinö Voionmaa pohti rodun ja alkoholin välistä yhteyttä *Yhteiskunnallinen alkoholikysymys* –teoksessaan. Voionmaa kirjoittaa, että ”rodulla tarkoitetaan ihmisen perittyjä ruumiillisia ja henkisiä ominaisuuksia”. Ajalleen tyypillisesti Voionmaa toteaa myös, että rotujen välillä ei ole vain ruumiillisia eroja, vaan myös henkisiä. Hyvät rotuominaisuudet ovat omiaan takaamaan kansan menestyksen; huonot rotuedellytykset johtavat kansakunnan tuhoon. Voionmaa tuo esille, että alkoholilla on todettu olevan rappeuttava vaikutus, joka on vaarassa periytyä myös alkoholistin jälkeläisille. Tästä syystä Voionmaa pitää erityisen tärkeänä kieltolain toteuttamista, jotta rotuominaisuudet voidaan turvata ja niiden heikentyminen estää.¹³⁰

Kieltolain aikainen väkivaltarikollisuus askarrutti myös aikalaisia, mutta tapa ajatella ja välineet lähestyä väkivaltarikollisuutta poikkesivat nykypäivänä tehdystä tutkimuksesta. Suomessa ensimmäisenä kriminologisia teemoja käsitteli Veli Verkko, joka 1920-luvulta alkaen kirjoitti useita teoksia ja kymmeniä artikkeleita väkivaltarikollisuudesta. Verkon keskeinen tutkimustulos oli se, että väkivaltarikollisuuden määrässä eri kansojen välillä on suuria tasoeroja. Vuosien 1922–1926 henkirikostilastojen perusteella Suomi kuului Euroopan korkeimman henkirikollisuuden maihin. Tulkitessaan syitä epätavallisen korkeisiin henkirikoslukuihin, Verkko nojautuu samoihin rotuun perustuviin teorioihin kuin Väinö Voionmaa.

Verkko toteaa henkirikoslukujen kansallisen eroavaisuuden olevan lähtöisin kansojen etnisistä eroavuuksista; erityisesti syynä tilastoeroihin olivat Verkon mukaan erilaiset kansanluonteet. Verkon mukaan suomalaisten korkeat väkivaltatilastot johtuvat suomalaisten huonosta viinapäästä, jonka vuoksi ”humala meidän maassamme purkautuu

¹²⁷ Kieltolakitiedustelu 1925, s. 11.

¹²⁸ Vanha Valkoinen 1931, s. 3-4.

¹²⁹ Torppa 1929, s. 10.

¹³⁰ Voionmaa 1925, s. 177, 178, 181, 183, 186–187.

aivan liian usein väkivallantekoihin¹³¹”.¹³² Veli Verkko julkaisi 1930-luvulla tutkimuksen, jolla hän liitti yhteen väkivaltarikollisuuden, kansanluonteen ja alkoholinkäytön. Verkon mukaan suomalaisten ”helposti ärtyvä ja laumasielulinen kansanluonne¹³³” ei kestänyt 1920-luvun suuria muutoksia, vaan purkautui väkivaltana.¹³⁴ On sanomattakin selvää, että Verkon tutkimukset joutuivat ankaran kritiikin kohteiksi toisen maailmansodan jälkeen, kun oli havaittu biologisten selitysmallien kestäättömyys. Tilalle haluttiin sosiaalisia selityksiä, joihin yhteiskunnassa olisi mahdollista vaikuttaa.¹³⁵

2.3 Kansa kieltolakia kumoamassa

2.3.1 Kieltolain pohja murtuu: julkisen arvostelun aika

Koko kieltolain voimassaoloajan oli kansan syvistä riveistä kuulunut jatkuvaa kyseistä lakia vastustavaa suullista argumentointia ja monenkirjavaa kirjallista polemiikkaa. Kun 1920-luku alkoi lähestyä loppuaan, myös kansan vaatimukset ”hullun lain” kumoamiseksi alkoivat vahvistua ja lopulta ne yltyivät suoranaiseksi huudoksi: ”Hullu laki on kumottava!”¹³⁶,

Erityisen hankalalta kieltolain tulevaisuus alkoi näyttää, kun korkeat viranomaisetkaan eivät enää jaksaneet puolustaa tätä ”hullua lakia” julkisissa lausunnoissaan. Pelinavaajana toimi Uudenmaan läänin maaherra Bruno Jalander, joka antoi lokakuussa 1929 aamulehdille haastattelun, jossa hän totesi, että lisääntyvä huliganismi, rikollisuus ja kansan moraalittomuus johtui lähinnä kieltolaista. Jalander jatkoi, että kansa suojelee alkoholikiellon rikkojia, jonka vuoksi viranomaisilla ei ole keinoja puuttua kieltolain rikkomisiin. Jalanderin mukaan kieltolaki oli epäonnistunut kokeilu, jota pitäisi korjata niin pian kuin suinkin olisi mahdollista. Bruno Jalanderin antama haastattelu synnytti kiihkeää poliittista keskustelua. Muistelmissaan presidentti Relander kuitenkin sanoi, että Jalander

¹³¹ Jaakkola on ottanut tämän lainauksen Veli Verkon teoksesta ”Lähimmäisen ja oma henki. Sosiaalipatologisia tutkimuksia Suomen kansasta” sivulta 91. Verkon kyseinen teos on painettu Jyväskylässä 1949.

¹³² Jaakkola 1986, s. 21, 25, 89–91.

¹³³ Hämäläinen on lainannut tämän lauseen sellaisenaan Veli Verkon teoksesta ”Väkivaltarikollisuuden riippuvaisuus kansanluonteesta ja muista etnillisistä tekijöistä”, Helsinki 1936, sivu 343.

¹³⁴ Hämäläinen 2000, s. 391.

¹³⁵ Jaakkola 1986, s. 24–25.

¹³⁶ Ahtokari 1972, s. 133.

oli puhunut ”asiaa eikä lorua”. Samaan tulokseen päätyivät monet muutkin sen aikaiset päättäjät, jotka kiirehtivät tukemaan Jalanderin mielenilmaisua.¹³⁷

Jalanderin keskustelunavausta seurasi professori Hannes Gebhardin marraskuussa 1929 Turun maatalouspäivillä pitämä esitelmä, jossa Gebhard totesi kieltolain olevan yksi keskeisimmistä syistä, jotka olivat vaikuttaneet Suomen 1920-luvun lopun maatalouden ahdingon syntyyn. Gebhard oli itse ollut aikoinaan allekirjoittamassa kieltolakialoitetta vuoden 1907 valtiopäivillä; sittemmin hänen kantansa oli muuttunut. Toinen entinen kieltolakimies, arvostettu historiantutkija ja valtiomies J.R. Danielson-Kalmari piti Satakuntalaisessa osakunnassa puheen, jossa hän sanoi, että kieltolaki oli säädetty aikoinaan eräänlaisen huumauksen vallassa, ja seurauksena oli täydellinen pettymys. Danielson-Kalmarin puhe huipentui toteamukseen, ettei Ruotsin eikä Suomen lainsäädännöstä ollut löydettävissä toista lakia tai asetusta, jolla olisi ollut yhtä tuhoisat vaikutukset kuin kieltolailla.¹³⁸

Vuoden 1907 valtiopäiväkeskusteluissa ja puoluekokouksissa käytetyissä puheenvuoroissa kuvastui vahva usko, että naisäänestäjät olivat yhtenäisenä rintamana vaatimassa kieltolain säätämistä¹³⁹. Kieltolain loppumetreillä tämäkin väkijuomakieltoa tukeva käsitys kumoutui. Naisten keräämä kieltolain vastainen adressi luovutettiin presidentti Svinhufvudille toukokuussa 1931¹⁴⁰. Naisten adressi sisälsi 118 537 naisten allekirjoitusta, jotka kaikki oli saatu kerättyä yhden ainoan kuukauden aikana. Adressi ei voinut olla pelkästään ruotsinkielisten tai sivistyneistön naisten vetoamus: nimiä oli yksinkertaisesti niin paljon monilta paikkakunnilta ympäri Suomea. Myös työläisnaiset kirjoittivat nimiään innokkaasti adressin keräyslistoihin. Kun naisten adressilähetystö saapui presidentti Svinhufvudin luo, presidentti totesi, että naisten mielipiteenilmaisua ei voida sivuttaa kieltolakikysymystä tulevaisuudessa järjesteltäessä.¹⁴¹

Kieltolain tarkoitus ja toteutuminen olivat keskenään jatkuvassa ristiriidassa, joka aiheutti kasvavaa painetta päätöksentekijöitä kohtaan, mutta lopulliseen kieltolain kumoamispäätökseen pääsemiseksi tarvittiin myös poliittista kädenvääntöä ja

¹³⁷ Ahtokari 1972, s. 142; Simpura 1982, s. 38.

¹³⁸ Ahtokari 1972, s. 143; Simpura 1982, s. 38–39.

¹³⁹ Kallenaution 1979, s. 46.

¹⁴⁰ Simpura 1982, s. 39.

¹⁴¹ Kaartinen, 2006, s. 124–126.

sanomalehdissä käytyä keskustelua.¹⁴² Lisäksi 1930-luvun taitteessa julkaistiin lukuisia pieniä yksittäisten kansalaisten tai aatteellisten yhdistysten laatimia pieniä vihkosia, joissa esitettiin kiivaita mielipiteitä kieltolain puolesta tai vastaan. Näitä aikaisten laatimia lehtisiä tarkastelemalla on perusteltua todeta, että tässä vaiheessa vain hyvin harvalla kansalaisella oli enää riittävää aatteenpaloa kieltolain julkiseen puolustamiseen.

Juho Franssila, uskonnollisesti sävyttynyt raittiudenkannattaja, piti kirjoittamassaan *Onko kieltolaki kumottava?* -vihkosessa ristiriitaisena ajatusta siitä, että toisaalta valtio tuki raittiustyötä, ja taas toisaalta suunniteltiin valtion väkijuomamonopolin perustamista valtion menojen rahoittamiseksi. Franssila päätti esityksensä julistamalla: ”Kansalaiset! Kaikki, joille tämän maan tulevaisuus on kallis, nouskaa taisteluun kieltolain puolesta!”¹⁴³ Franssilan laatima lehtinen oli painettu Sortavalan Raamattutalon kirjapainossa vuonna 1930. Juho Franssila jäi ajatuksiinsa julkisuudessa vähemmistöön. Kieltolain vastustajien kommentit yltyivät yhä ponneikkaammaksi ja idearikkaammiksi. Kieltolain kumoamista vaativat tahot esittivät erilaisia näkemyksiä siitä, mihin toimenpiteisiin kieltolakiasiassa olisi viisainta ryhtyä.

Kieltolakia vastustavassa kirjallisuudessa ehdotettiin, että kieltolaki kumottaisiin, ja palattaisiin vanhaan järjestelmään, jossa väkijuomien myynti uskottaisiin valtion valvonnan alaisille osakeyhtiöille¹⁴⁴. C.J. Bergström kirjoitti vuonna 1930 kirjasen *Miksi kieltolaki ei onnistu?* Bergström puolestaan ehdotti, että kieltolaki kumottaisiin mahdollisimman nopeasti, ja valtio ottaisi haltuunsa paloviinan valmistuksen ja myynnin. Valtion pitäisi rakentaa oma viinitehdas, jotta Suomeen saataisiin oikeita viinejä. Mietojen viinien myynti sallittaisiin yksityisille kauppiaille, jos nämä maksaisivat myyntioikeudestaan veroa.¹⁴⁵

Katsauksessaan kieltolakitilanteeseen maisteri J.R. Torppa kirjoitti vuonna 1929, että kieltolakia puolustavat vain ne, joille kieltolain puolustamisesta on tullut työ eli ”leipäkysymys”. Torppa painottaa, että suurin osa poliisin työajasta menee ”muutamien vaivaisten pirtulitrojen pyydystämiseen”, kun samanaikaisesti moninkertainen määrä alkoholia pääsee vuotamaan poliisin seulan läpi kuluttajien käyttöön. Torppa lausuu

¹⁴² Kallenautio 1979, s. 31.

¹⁴³ Franssila 1930, s. 12, 134.

¹⁴⁴ Vanha Valkoinen 1931, s. 6.

¹⁴⁵ Bergström 1930, s. 21–22.

esityksensä lopuksi, että kieltolain kumoaminen on hallituksen asia, mutta ”maan hallitus ei ole vielä pannut kortta ristiin” kieltolakiasian eteenpäinviemiseksi. Torppa vaatii kieltolain kumoamista ja pitää tärkeänä, että eduskunta antaa välittömästi hallitukselle käskyn, että kieltolakia korvaavan lain valmistelut on viipymättä aloitettava.¹⁴⁶

2.3.2 Laman aattona valtion saatava lisää tuloja

Lopullisen kuoliniskun kieltolaille antoi talouspula¹⁴⁷. Yleismaailmallinen lama saapui myös Suomeen 1930-luvun alussa. Työttömyys kasvoi, tuotanto aleni ja vientimarkkinat eivät enää vetäneet. Suomea kohdannut lamakausi oli niin merkittävä ongelma, että pienet kotoiset hankaluudet unohtuivat.¹⁴⁸ Kieltolain kohtalo ei enää ollutkaan samalla tavalla elämän ja kuoleman kysymys kuin se oli ollut vuonna 1907 lakia säädettäessä. Poliittiset ja yhteiskunnalliset olot Suomessa olivat muuttuneet siinä määrin, että ne perustelut, joiden varassa kieltolaki oli säädetty vuonna 1907, olivat menettäneet merkityksensä.

Kieltolakikeskustelussa etualalle nousivat lain aiheuttamat menetykset Suomen kansantaloudelle, puutavaran vientivaikeudet viinintuottajamaihin sekä maataloustuottajien taloudellisen aseman heikkeneminen. Ranska oli viinimaista Suomen tärkein kauppakumppani. Suomalaista puutavaraa vietiin Ranskaan, mutta ongelmaksi muodostui se, että ranskalaiset eivät kieltolain voimassaollessa saaneet myytyä viinejään Suomeen. Ranska oli luvannut luottoa Suomelle, mutta luotonsaantikin kytkeytyi kieltolakikysymykseen.¹⁴⁹

Kieltolain viimeisinä vuosina esitettiin laskelmia, joiden mukaan Suomen valtio menetti vuosittain noin puoli miljardia markkaa joka vuosi väkijuomakiellon seurauksena. Kieltolain voimassaoloaikana valtion kipeästi kaipaamat veromarkat menivät täysin verottomina kansan alemmista kerroksista olevien salakuljettajien ja salakauppiaiden taskuihin, joista osalle tarjoutui tilaisuus suoranaiseen vaurastumiseen. Samaan aikaan muut kansalaiset kärsivät pula-ajasta ja yrittivät saada veronsa maksetuksi valtion kassaan.¹⁵⁰ Merkitystä oli myös niillä rahavirroilla, jotka päätyivät salakuljetuksen takia

¹⁴⁶ Torppa 1929, s. 3, 18, 23–24.

¹⁴⁷ Peltonen 1997, s. 101.

¹⁴⁸ Ahtokari 1972, s. 162.

¹⁴⁹ Simpura 1982, s. 36–37.

¹⁵⁰ Vanha Valkoinen 1931, s. 5.

ulkomaiden kassaan. Näitä summia oli vaikea täsmällisesti arvioida, mutta julkisesti puhuttiin sadoista miljoonista Suomen markoista, jotka olivat seilanneet pirtulaivojen mukana ulkomaille.¹⁵¹

Vuoden 1932 budjetin tekeminen tuotti suuria vaikeuksia: valtiolla oli yksinkertaisesti liikaa menoja¹⁵². Markan devalvoituminen sai budjetin menopuolen vielä suuremmaksi, ja uusia tulolähteitä oli nopeasti löydettävä. Laiton alkoholikauppa oli selvästi hiljentynyt vuoden 1931 kuluessa, joten alkoholipoliittiset syyt eivät olleet etusijalla kieltolain kumoamisessa. Päättöksentekijät ja eri puolueet tarkastelivat nyt kieltolakikysymystä ennen kaikkea juuri valtiontalouden ja sisäpoliittisten syiden kannalta. Ilman 1930-luvun laman alkamista kieltolaki olisi voinut pysyä voimassa vielä useita vuosia.¹⁵³

2.3.3 Kohti kansanäänestystä

Kieltolain muuttaminen oli mahdollista kahdella eri tavalla: hallitus voisi antaa eduskunnalle esityksen kieltolain kumoamiseksi tai esityksen kansanäänestyksen toimeenpanosta. Huolimatta kieltolakia vastaan puhuvista konkreettisista perusteista, ei hallituksen piirissä vielä vuonna 1931 uskottu, että eduskunnassa saataisiin aikaan enemmistö kieltolain kaatamiseksi. Vallitsevan käsityksen mukaan eduskunnassa oli kieltolakia puoltava enemmistö. Tämän vuoksi pidettiin turhana edes ryhtyä suoraa tietä antamaan eduskunnalle kieltolain muuttamista koskevaa esitystä. Valtioneuvoston istunnossa 2.12.1931 ratkaistiin kysymys kansanäänestyksen toimeenpanosta.

Hallituksen esityksessä tuotiin esille lukuisia seikkoja, jotka puolsivat kieltolain kumoamista. Esityksessä todettiin, että mikään laki ei voi menestyä, jos se ei vastaa kansan oikeustajua. Kieltolain voimassaoloaikana oli ilmennyt selvä ristiriita kansan tapojen ja lain välillä, joka oli johtanut ”julkeaan ja turmiolliseen lain rikkomiseen”. Varsinaisten kieltolaki- ja juopumusrikosten lisäksi myös väkivaltarikokset olivat merkittävästi lisääntyneet. Hallituksen esityksessä mainittiin lisäksi kieltolaista koituneet taloudelliset menetykset, jotka haittasivat jatkuvasti valtion budjettia. Kieltolaista aiheutuneiden monien

¹⁵¹ Torppa 1929, s. 14.

¹⁵² Simpura 1982, s. 41.

¹⁵³ Kallenautio 1979, s. 240–241.

ongelmien takia hallitus päätti antaa eduskunnalle esityksen neuvoa-antavan kansanäänestyksen toimittamisesta kieltolakiasiaassa.¹⁵⁴

Myös Lapuan liikkeen johtaja Vihtori Kosola asettui sille kannalle, että kieltolaki on kumottava. Lapuan liikkeen kieltolain vastaisuus vauhditti myös kokoomuksen kieltolakikannan muodostumista. Kokoomus ja myös edistyspuolue olivat kansanäänestyksen ja jopa koko kieltolain kaatamisen kannalla. Keskeisenä perusteena puolueet pitivät uudenlaisen alkoholipolitiikan valtiolle tuomia kipeästi kaivattuja tuloja.¹⁵⁵ Ruotsalaisessa kansanpuolueessa oltiin sillä kannalla, että kieltolakia pitäisi vähintäänkin lieventää tai kumota kokonaan¹⁵⁶.

Maalaisliiton jyrkkä kieltolakia puoltava kanta alkoi rakoilla jo syksyllä 1929, mutta erimielisyyteen kieltolain siunauksellisuudesta päädyttiin helmikuun 1930 ryhmäkokouksessa, jossa vaadittiin maalaisliiton puolueohjelman tarkistusta. Kokoomuksen Y.W. Puhakka oli tehnyt eduskunnassa aloitteen kotitarpeiksi valmistettavan hedelmä- ja marjaviinin sallimisesta. Osa maalaisliittolaisista ryhtyi puolustamaan aloitetta, koska metsämarjoille ei kieltolain aikana riittänyt tarpeeksi kysyntää eikä myöskään puutarhamarjojen menekki ollut tyydyttävä. Puutarhaviljely uhkasi taantua, koska sen tuotteilla ei ollut kaupallista arvoa. Kysymys marjaviineistä jakoi maalaisliiton yhtenäisyyden.¹⁵⁷ Marraskuussa 1931 maalaisliitto päätyi lopulta puoltamaan kansanäänestyksen järjestämistä, vaikka se saattaisi johtaa kieltolain kumoamiseen.¹⁵⁸

Maalaisliiton ohella myös sosiaalidemokraatit olivat olleet suuri ja varsin yhtenäinen kieltolakipuolue. Puolueen yksimielisyyden taustalla oli vuosikymmenten kieltolakitraditio ja samalla linjalla jatkettiin perinteiden velvoittamana.¹⁵⁹ Oli selvää, että sosiaalidemokraatit eivät äänestäisi suoraan kieltolain kumoamisen puolesta. Sosiaalidemokraattien puoluetoimikunta päätyi kuitenkin sille kannalle, ettei puolue vastustaisi kansanäänestyksen toimittamista. Sosiaalidemokraattien puolueuuevoston kokouksessa 6.12.1932 päädyttiin lopullisesti sille kannalle, että kansanäänestys

¹⁵⁴ Simpura 1982, s. 45; Kallenautio 1979, s. 216–217; HE 89/1931 vp. s. 2–3.

¹⁵⁵ Ahtokari 1972, s. 166.

¹⁵⁶ Kallenautio 1979, s. 171.

¹⁵⁷ Kallenautio 1979, s. 152–153, 162; Simpura 1982, s. 40–41.

¹⁵⁸ Ahtokari 1972, s. 173.

¹⁵⁹ Kallenautio 1979, s. 163, 167.

kieltolaista olisi tarpeellinen. Puolueen jäseniä ja kannattajia kehoitettiin kuitenkin äänestämään puolueohjelman mukaisesti kieltolain puolesta.¹⁶⁰

Kieltolakia vastustavassa kirjallisuudessa todettiin, että kansanäänestyksen järjestäminen tulisi valtiolle kalliiksi, mutta se olisi sen arvoista, jotta kansanedustajat näkisivät konkreettisesti, ettei väkijuomakielto ollut kansan oikeustajun mukainen¹⁶¹. Kun kansanäänestys lopulta suoritettiin 29.12.1931 ja 30.12.1931, yllätti sen tulos sekä kieltolain kannattajat että vastustajat. Joissakin piireissä oli pelätty kieltolain voittoa tai ainakin melko tasan menevää äänestystulosta. Kieltolakia asettui kannattamaan 217 169 äänestäjää eli 28 %:a, mietojen juomien vapauttamista kannatti 10 947 eli 1,4 %:a ja kaikkien alkoholijuomien vapauttamista vaati 546 293 äänestäjää, mikä merkitsi 70,6 %:a kaikista hyväksytyistä äänistä. Miesäänestäjistä kieltolakia kannatti 24 % ja naisäänestäjistäkin vain 24 %.¹⁶²

2.4 Kieltolaki kaatuu: valtionyhtiö Alko perustetaan

Heti kansanäänestyksen jälkeen oli hallitus antanut uutta väkijuomalakia koskevan esityksen laatimisen lainvalmistelukunnan sille osastolle, jonka vanhimpana jäsenenä oli entinen presidentti K.J. Ståhlberg. Esityksen laatimisella oli kiire, mutta Ståhlbergin johdolla se saatiin valmiiksi 19.1.1932 kokoontuville ylimääräisille valtiopäiville.¹⁶³

Hallituksen esityksessä väkijuomalaiksi todettiin, että kieltolakia ”ei ole saatu toteutetuksi eikä sen tarkoitusta voida saavuttaa”, vaan se on johtanut räikeisiin laittomuuksiin. Lainvastainen alkoholin maahantuonti, myynti ja kuljetus olivat kehittyneet erityisen tuottoisiksi toimiksi. Laki säädettäessä oli oltu vakuuttuneita, että alkoholin täyskiellolla voitaisiin vaikuttaa kansan juomatapoihin ja tätä kautta saavuttaa huomattavia terveyshyötyjä kieltolain voimaansaattamisella. Seuraamukset olivat olleet päinvastaiset: Kun väkijuomien laatua ei kukaan valvonut, kuluttajille koitui aikaisempaa vaikeampia terveyshaittoja. Laittomasta alkoholinmyynnistä kertyneet varat virtasivat rikollisille.

¹⁶⁰ Kallenautio 1979, s. 222–223.

¹⁶¹ Vanha Valkoinen 1931, s. 7.

¹⁶² Simpura 1982, s. 46.

¹⁶³ Ahtokari 1972, s. 179–180; Simpura 1982, s. 49.

Kieltolakia ei käytännössä saatu tehokkaasti toimeenpantua, mikä taas oli omiaan heikentämään yleistä lainkuuliaisuutta.¹⁶⁴

Uuden lain keskeisin kohta säilyi kuitenkin muuttumattomana. Väkijuomalain olennaisin kohta oli sen toisessa pykälässä, jossa todettiin, että väkijuomien valmistus, maahantuonti ja kauppa oli yksinoikeutena väkijuomayhtiöllä, jossa valtion tuli omistaa osake-enemmistö ja omata ehdoton määräämisvalta. Väkijuomayhtiön lisäksi oikeus alkoholin maahantuontiin määrärajoituksin koski ulkovaltojen diplomaattisia edustajia ja myös kauppamatkustajille annettiin oikeus tuoda maahan pieniä määriä alkoholinäytteitä. Myös ulkomailta Suomeen saapuville matkustajille myönnettiin oikeus tuoda maahan pieniä määriä alkoholia omaa käyttöä varten.

Eduskunnassa äänestettiin 30.1.1932 väkijuomalaista, jolloin hyväksymisen puolesta äänesti 114, lakiehdotuksen hylkäämistä kannatti 46 ja lisäksi annettiin 5 tyhjää ääntä. Äänestyksestä oli poissa 34 kansanedustajaa. Yhden kansanedustajan pyytäessä avointa äänestystä, se suoritettiin, jolloin äänestystulokseksi tuli 120 jaa- ja 45 ei-ääntä, joten väkijuomalaki saatiin hyväksytyä. Uusi väkijuomalaki vahvistettiin 9.2.1932 ja valtion monopoliyhtiön Oy Alkoholiliike Ab:n yhtiöjärjestys vahvistettiin heti tämän jälkeen 11.2.1932. Väkijuomalaki tuli voimaan 5.4.1932 saattaen kieltolakiajan lopulliseen päätökseensä.¹⁶⁵

2.5 Lainkuulemattomuus mursi kieltolain

Kieltolain säätäminen oli ollut pitkälinen ja mutkikas prosessi. Suomen eduskunta hyväksyi yleisen kieltolain jo vuonna 1907, mutta lakiehdotus raukesi, koska tsaari ei vahvistanut sitä määräajan kuluessa. Eduskunta päätti kieltolain säätämisestä uudelleen vuonna 1909 ja tämä asetus vahvistettiin 29.5.1917. Lopulta kieltolaki tuli voimaan 1.6.1919.¹⁶⁶

Kieltolain säätäminen venyi vuosia kestäneeksi hankkeeksi, joten lain valmisteluasiakirjat ovat peräisin vuosilta 1907 ja 1909. Vuoden 1909 lainesitöistä ilmeni keskeinen syy

¹⁶⁴ HE 1/1932 ylimääräiset vp. s. 2–3.

¹⁶⁵ Ahtokari 1972, s. 180–182; Simpura 1982, s. 62.

¹⁶⁶ HE 1/1932 ylimääräiset vp. s.1.

kieltolain säätämiseksi: ”Raittiusliikkeen yhä laajemmalle levittämä käsitys alhollisuomien tarpeettomuudesta ja vahingollisuudesta ovat jo verrattain aikaiseen saaneet kansan suuren enemmistön, varsinkin maalaisväestömme, tietoiseksi siitä, että alkoholilainsäädännön päämääränä saattaa olla ainoastaan yleinen kieltolaki.”¹⁶⁷ Valtaosa työväestöstä oli lähtöisin maaseudulta, jossa usein suhtauduttiin kielteisesti alkoholinkäyttöön. Työväenliike omaksui raittiusaatteen osaksi ohjelmaansa.¹⁶⁸

Kieltolakia perusteltiin ennen kaikkea raittiusliikkeen ja kansan enemmistön tahdon toteuttamisella, mutta huolta kannettiin myös alkoholin käytön aiheuttamista sosiaali- ja terveysmennoista sekä rikollisuuden lisääntymisestä. Raittiusliikkeen nimissä muistutettiin, että alkoholi ajoi usein ”nauttijan siveellisesti rappiolle.”¹⁶⁹

Dekriminalisointia pohdittaessa jouduttiin toteamaan, että kaikki alkoholista kertyvä tuotto meni rikollisten taskuun. Kieltolakirikosten lisäksi myös muu rikollisuus oli kasvanut. Kieltolakiainakana väkijuomien kulutus oli noussut, eikä ollut saavutettu parannusta ”kansan tavoissa, yleisessä siveellisyydessä ja terveydentilassa”. Päinvastoin, alkoholia olivat alkaneet käyttää myös naiset ja nuorisot. Kieltolain kumoamista valmisteltaessa hallitus päätti, että on ”otettava huomioon tosioiott sellaisina kuin ne todellisuudessa lain kielloista huolimatta ovat”.¹⁷⁰

Hallitus perusteli neuvoa-antavan kansanäänestyksen järjestämistä lausumalla, että ”ristiriita kansan tapojen ja lain välillä oli johtanut julkeaan ja turmiolliseen lain rikkomiseen”. Kieltolain noudattamatta jättäminen oli tullut niin yleiseksi, että ”kansan oikeustajunta on siitä sangen suuressa määrin kärsinyt, mistä on ollut turmiollisia vaikutuksia lain kunnioittamiseen yleensä”. Hallitus muotoili, että ”lakien menestyksellinen toteutuminen on yleensäkin riippuvainen siitä, vastaako laki kansan oikeustajuntaa ja vakaumusta”.¹⁷¹ Kieltolain säätämisen ja kumoamisen välisenä aikana tapahtui olennainen muutos kansan lainkuuliaisuudessa. Kieltolain kumoamiseen vaikutti keskeisesti Anttilan ja Törnuddin *Kriminologia ja kriminaalipolitiikka* –kirjassaan mainitsema dekriminalisointiperuste, jonka mukaan piilorikollisuus saattaa heikentää

¹⁶⁷ TaVM nro:2/1909 II vp. s. 2.

¹⁶⁸ Simpura 1982, s. 13; Sulkunen 1986, s. 249, 273, 275.

¹⁶⁹ Eduskunnan lakiehdotus nro:1/1907 vp. 2–3.

¹⁷⁰ HE 1/1932 ylimääräiset vp. s. 3.

¹⁷¹ HE 89/1931 vp. s. 3.

yleistä lainkuuliaisuutta siinä määrin, että jokin teko on parempi jättää sen vuoksi rankaisematta.¹⁷²

Myös kansan suhtautuminen kieltolakiin koki täyskäännöksen. Suomen eduskunta laati lakiehdotuksen kieltolain säätämiseksi vuonna 1907. Tuolloin eduskunta vetosi kieltolain puolesta julistamalla, että kansan enemmistö vaati alkoholin saannin rajoittamista¹⁷³. Vuonna 1931 hallitus päätti ehdottaa neuvoa-antavan kansanäänestyksen järjestämistä selvittääkseen, ”missä määrin kansa nykyään on kieltolain kannalla”¹⁷⁴. Neuvoa-antavan äänestyksen tuloksena oli, että suuri enemmistö oli siirtynyt vastustamaan kieltolain voimassaoloa ja tukemaan väkijuomien laillista saantia¹⁷⁵.

Anttila ja Törnudd kuvaavat teoksessaan erilaisia tapoja, joiden kautta dekriminisointi voi tapahtua. Kieltolain kohdalla kyseessä oli dekriminisointi, jonka yhteydessä yksi virallinen sääntelyjärjestelmä korvattiin toisella¹⁷⁶. Kieltolain korvannut väkijuomalaki tuli voimaan 5.4.1932 ja samaisena päivänä myös Oy Alkoholiliike Ab:n myymälät avasivat ovensa kansalle, jolloin yksi erikoislaatuinen aikakausi Suomen historiassa päättyi.

¹⁷² Anttila – Törnudd 1983, s. 187.

¹⁷³ Eduskunnan lakiehdotus nro: 1/1907 vp. s. 14.

¹⁷⁴ HE 89/1931 vp. s. 3.

¹⁷⁵ HE 1/1932 ylimääräiset vp. s. 3.

¹⁷⁶ Anttila – Törnudd 1983, s. 188.

3 HOMOSEKSUAALISUUDEN SYNNISTÄ IHMISOIKEUSAJATTELUUN

3.1 Kriminalisoinnin alkulähteillä: vaikenemisen historiaa

3.1.1 Sodoman synnit Raamatussa

Juridisessa traditiossa homoseksuaalisuuden kriminalisointi on johdettu *Raamatussa* kuvatuista Sodoman synneistä¹⁷⁷. Ensimmäisen Mooseksen kirjan mukaan Jumala lähetti kaksi enkeliään ihmisen hahmossa palestiinalaiseen Sodoman kaupunkiin, jotta nämä selvittäisivät, josko Sodoman asukkaat viettävät paheellista elämää.

Loot tarjosi yösjän matkalaisille, mutta ennen kuin vieraat ehtivät paneutua makuulle sodomalaiset miehet piirittivät Lootin talon: ”He huusivat Lootia ja sanoivat hänelle: ”Missä ovat ne miehet, jotka tulivat tänä iltana luoksesi? Tuo heidät tänne, me haluamme maata heidät!” Loot meni miesten luo ja tarjosi näille tyttäriään vieraiden sijasta, mutta Sodoman miehet eivät tyytyneet Lootin ehdotukseen, vaan yrittivät tunkeutua väkivalloin Lootin taloon. Enkelit pelastivat Lootin kylän miesten käsistä ja ilmoittivat hänelle, että Sodoman kaupunki tulee tuhoutumaan pahuutensa tähden. Loot pakeni Sodomasta perheensä kanssa ja seuraavana aamuna ”Herra antoi sataa taivaasta tulta ja tulikiveä Sodoman ja Gomorran päälle. Hän tuhosi nämä kaupungit ja koko tasangon sekä kaupunkien kaikki asukkaat ja maan kasvitkin.”¹⁷⁸

Kolmannessa Mooseksen kirjassa on myös oma lukunsa kielletyistä sukupuolisuhteista. Kyseisessä luvussa todetaan, että ”älä makaa miehen kanssa niin kuin naisen kanssa maataan, sillä se on kauhistuttava teko”, ja heti tämän perään seuraavassa jakeessa määrätään: ”Älä yhdy mihinkään eläimeen, ettet tulisi saastaiseksi.” Kolmas Mooseksen kirja sisältää rangaistuspäätöksiä, joiden mukaan miesten välisestä homoseksuaalisesta aktista on aina langetettava ehdoton kuolemanrangaistus; rangaistuspäätöksissä ei ole mainintaa vastaavista naisten välisistä suhteista. Mooseksen kirja määrää kuolemanrangaistuksen sekä miehelle että naiselle, joka sekaantuu eläimeen. Miehen

¹⁷⁷ Sorainen 2005, Naiset sodomiitteina –liite s. 213.

¹⁷⁸ Pyhä Raamattu vuoden 1992 suomennos, 1 Moos 18:20–21 ja 1 Moos 19:1–25.

kohdalla määräys on seuraavanlainen: ”Jos mies sekaantuu eläimeen, hänet on surmattava, ja myös eläin on surmattava.”¹⁷⁹

Sodomian käsite jäi epäselväksi¹⁸⁰ niin sisältönsä kuin laajuutensakin puolesta. Myöhäiskeskiajalla sodomian käsitteeseen sisällytettiin suppeassa merkityksessä miesten välinen seksiakti. Laajassa merkityksessä sodomian alaan luettiin kaikenlainen saman sukupuolen kesken tapahtuva seksuaalinen toiminta, miehen ja naisen välinen yhdyntä ilman lisääntymistarkoitusta sekä eläimiin sekaantuminen. Monissa Euroopan keskiaikaisissa lakikokoelmissa homoseksuaalisuus ja eläimiin sekaantuminen sisällytettiin saman käsitteen alaisuuteen. Esimerkiksi 1500-luvun Saksassa näistä kummastakin rikoksesta säädettiin ”luonnoton haureus” –otsikon alla, kun taas Ranskassa myöhäisellä keskiajalla kumpaisestakin rikoksesta käytettiin lakitekstissä termiä ”sodomia”.¹⁸¹

3.1.2 Homoseksuaalisuus varhaisessa lainsäädännössä

Keskiajan Ruotsissa homoseksuaalinen kanssakäyminen oli säädetty rangaistavaksi ainoastaan piispa Brynulfen vuonna 1281 antamassa kirkollisessa säännöksessä.¹⁸² Kuningas Kristoferin maanlaki vuodelta 1442 sen sijaan vaikenee kokonaan homoseksuaalisuudesta, mutta kriminalisoi ponnekkaasti ”Törkeitten asiain kaaren” neljännessätoista kappaleessa eläimeen sekaantumisen: ”...tulee kihlakunnantuomarin tuomita hänet kaivettavaksi saman eläimen kanssa elävältä maahan tai tulella poltettavaksi; ne eivät saa elää maan päällä”.¹⁸³ Kolmannen Mooseksen kirjan 20:15–16

¹⁷⁹ Pyhä Raamattu vuoden 1992 suomennos, 3 Moos 18:22–23; 20:13 ja 20:15–16.

¹⁸⁰ Foucault 1998, s. 33 sodomia käsitteen epäselvyydestä.

¹⁸¹ Liliequist 1991, s. 20–21; Liliequist 1995, s. 9.

¹⁸² Liliequist 1995, s 9 ja sivuun kuuluvat alaviitteet.

¹⁸³ Kuningas Kristoferin vuoden 1442 maanlaista on olemassa lukuisia muinaisruotsista tehtyjä suomennoksia, jotka poikkeavat terminologialtaan olennaisesti toisistaan. Ks. esim. teos: Kuningas Kristoferin maanlaki Herra Martin suomentama, painovuosi 1987; Talonpoikain laki, kuningas Kristofferin maanlain suomennos (1442) Caloniuksen kopion mukaisena, painovuosi 2005; Kuningas Kristoferin maanlaki 1442, muinaisruotsista suomentanut Martti Ulkuniemi, painovuosi 1978. Ensimmäisen suomennoksen Kristoferin maanlaista teki 1580-luvulla tukholmalainen pappi herra Martti. 1700-luvun lopulla Henrik Gabriel Porthan ja Matthias Calonius arvioivat herra Martin tekemän käännöstyön sisältävän lukuisia puutteellisuuksia sekä lauseiden että yksittäisten käännössanojen osalta. Esimerkiksi *bo-drägt* eli pesänkavallus oli muuntunut tekstissä *paatin siirtämiseksi (båt-drag)*. Eri aikana ja eri henkilöiden tekemissä käännöksissä on huomattavia eroja. Herra Martti käänsi esimerkiksi Törkeiden asioiden kaaren kappaleessa 15 mainitun noituuden harjoittamisen sanoilla ”tekepin iongun päälle welhon työn”. Esko Koivusalon toimittamassa Talonpoikain laki –teoksessa Calonius on muotoillut saman kohdan muotoon ”tekepi iongun päälle welho työn; kappaleen otsikossa Calonius kirjoittaa, että joku ”tekee noituxen toisen päälle”. Martti

kohtien mukainen rangaistus eläimeen sekaantumisesta siirrettiin siis sellaisenaan suoraan Ruotsin 1442 maanlakiin.

Keskiajan lopulla kruunu ja kirkko tiukensivat otettaan lainsäädännön ja oikeudenkäytön alalla. Kuninkaan ja kirkon tuomiovallan piiri laajeni ja säädettiin koko valtakuntaa koskevia lakeja. Toisaalta keskusvallan asema ei ollut ehdoton, vaan myös sukuyhteisöillä oli omaehtoista oikeudenkäyttöä. Uskonpuhdistuksen seurauksena kirkon varallisuus siirtyi kuninkaalle ja samalla kirkon itsenäinen tuomiovalta suurelta osin katosi. Myös talonpoikien varallisuus siirtyi vähitellen kruunulle erilaisten verojen, läänitysten ja lahjoitusten kautta. Tuomioistuinten rooli muuttui. Rikosoikeudesta tuli vallankäytönväline, jonka avulla kontrolloitiin alempia yhteiskuntaryhmiä. Tuomioistuimet tehostivat toimintaansa ja niistä kehittyi valvonta-, kontrolli- ja terrorikoneisto.¹⁸⁴

Rikosoikeuden ankaroituminen näkyi selkeästi Eerik XIV:n vuonna 1563 antamasta patentista, joka koski törkeitä rikoksia, jotka oli lueteltu jo kuningas Kristoferin maanlain ”törkeitten asiain kaaressa”. Patentissa mainittiin törkeinä tekoina myös rikosnimikkeitä, jotka eivät edes alun perin olleet kuuluneet maanlaissa kriminalisoitujen ”törkeitten asiain kaareen”. Kuningas Eerik XIV tähdensi, että patentin antamisen jälkeen törkeään rikokseen syyllistynyttä ei enää saisi rangaista pelkällä rahamääräisellä sakolla, vaan teosta oli tuomittava lain säätämä kuolemanrangaistus. Rikoksia, joiden hyvittäminen sakoilla kiellettiin, olivat esimerkiksi huoruus, sukurutsa, väkisinmakaaminen, eläimeen sekaantuminen ja ”muut samankaltaiset teot”. Ilmaisulla ”muut samankaltaiset teot” lain tulkitsijalle jätettiin laaja harkintavalta törkeiden rikosten määrittelemiseen.¹⁸⁵

Patentti rinnasti esivallan tavoitteet Jumalan antamiin käskyihin. Näin maallisten lakien taakse valjastettiin taivaallinen auktoriteetti. Rikokset olivat samalla myös syntejä, jotka rikkoivat itse Jumalaa vastaan. Patentin taustalla vaikutti luterilainen teokraattinen sovituspoppi, jonka mukaan maallisen esivallan oli rangaistava rikoksentekejiä, jottei koko

Ulkuniemen 1970-luvulla julkaistussa suomennoksessa saman kohdan sanamuoto on ”myrkyttää tai taikoo toisen”.

¹⁸⁴ Pajuoja 1986, s. 6–8.

¹⁸⁵ Almquist 1942, s. 9–11.

kuningaskunta joutuisi kohtaamaan Jumalan kostoa ”ruton, nälän, kalliin ajan tai muun vastoinkäymisen” muodossa.¹⁸⁶

Rikosoikeuden ankara linja huipentui vuonna 1608, jolloin kuningas Kaarle IX vahvisti, että Kristoferin maanlakiin on painettava liitteeksi Vanhan Testamentin Mooseksen laki. Näin Mooseksen laki nousi suoraan sovellettavaksi oikeuslähteeksi ja tuomioistuimet veloitettiin noudattamaan ”Jumalan lakia sellaisena kuin se oli otettu pyhään kirjaan”. Käytännössä tämä merkitsi sitä, että yli 70 rikoksesta seurasi kuolemanrangaistus.¹⁸⁷

Liite, joka Kristoferin maanlakiin vuonna 1608 laadittiin Mooseksen lain perusteella, sisältää ensimmäisen maallisen oikeuden selväsanaisesti ilmaiseman homoseksuaalisuuden kriminalisoinnin.¹⁸⁸ Siveellisyysrikoksia koskevassa luvussa todetaan: ”Sinun ei pidä maata miehen kanssa niin kuin naisen kanssa, sillä se on kauhistus: Ja heidän molempien on kuoltava, heidän verensä on heidän päällään.”¹⁸⁹ Kyseinen kriminalisointi oli suora lainaus kolmannen Mooseksen kirjan rangaistusmääräyksistä¹⁹⁰. Heti homoseksuaalisuuden kieltämisen jälkeen samaisessa liitteessä on vielä erikseen kielletty eläimeen sekaantuminen.¹⁹¹

Kaarle IX:n vuonna 1608 vahvistama homoseksuaalisuuden yksiselitteisesti kriminalisoiva liite jäi lajissaan ainoaksi. Vuonna 1683 annetut artiklat sisälsivät perinteiseen tapaan kappaleen, jonka otsikkona oli ”sodomistiset synnit”. Kyseiseen kohtaan oli sisällytetty juridisen tradition mukaisesti sekä eläimeen sekaantuminen että ”muut sodomistiset synnit”.¹⁹² Myös 1685 annetuissa artikloissa kriminalisoitiin perinteisen mallin mukaan eläimeen sekaantuminen ja muut sodoman synnit, joita ei kuitenkaan tarkemmin

¹⁸⁶ Almquist 1942, s. 9–10; Pajuoja 1986, s. 8.

¹⁸⁷ Almquist 1942, s. 1.

¹⁸⁸ Liliequist 1995, s. 9.

¹⁸⁹ Almquist 1942, s.30. Alkuperäinen sanamuoto kuuluu: ”Tu skalt icke liggia när Drängiar såsom när enne qwinno, Ty thet är een styggelse: Och the skola bådhen dödhen döo, thetas blodh ware öfwer them.”

¹⁹⁰ Pyhä Raamattu vuoden 1992 suomennos, ks. 3 Moos 20:13.

¹⁹¹ Almquist 1942, s. 30. Samassa artikkelissa s.1 Almquist luokittelee itse liitteenä olevia kriminalisointeja. Luokittelussaan Almquist käyttää homoseksuaalisuudesta käsitettä ”sodomia” ja erottaa eläimeen sekaantumisen omaksi erilliseksi rikosnimikkeekseen.

¹⁹² Sota-artiklat 1683 (vuoden 1789 painos), s. 51–52. Kappale XVI; kohta 98. Artiklan mukaan eläimeen sekaantumisesta ja muista sodoman synneistä määrättiin ehdoton kuolemanrangaistus mestaamalla ja roviolla polttamalla.

yksilöity.¹⁹³ Lainsäädännössä homoseksuaalisuutta leimasi selkeälinjainen ja syvä vaikenemisen kulttuuri.

Kirkon piirissä oltiin samoilla linjoilla maallisen esivallan kanssa. Vaikka *Raamatussa* kielletään homoseksuaaliset teot, ei ole kuitenkaan todennäköistä, että papit olisivat saarnanneet näistä kohdista tai ylipäätensä koko asiasta. Kirkon antama opetus oli vahvasti läsnä ihmisten arkielämässä, mutta homoseksuaalinen himo ei tullut pappien saarnojen välityksellä tutuksi maaseudun asukkaille.¹⁹⁴ Jo vuoden 1686 kirkolaissa kehoitettiin pappeja vaikenemaan saarnoissaan sellaisista synneistä ja vääristä teoista, joiden nimeämisestä voisi tulla enemmän haittaa kuin hyötyä.¹⁹⁵

3.1.3 Vuoden 1734 laki – hiljaisuuden politiikkaa

Valistusajattelu ei vielä ennättänyt vaikuttaa Ruotsi-Suomessa vuonna 1734 käyttöön otettuun lakiin, jonka rikosoikeudelliset säännökset perustuivat 1600-luvun oikeuskehitykseen. Vuoden 1734 laissa pysytettiin ankara rangaistusjärjestelmä: kuolemanrangaistus seurasi edelleenkin 68 rikoksesta.¹⁹⁶ Yksi tällainen kuolemanrangaistuksella sanktioitu teko oli rikoskaaren 10 luvussa mainittu eläimiin sekaantuminen. Ensimmäisessä pykälässä määrättiin, että se, joka ”sekaantuu eläimiin tahi muihin järjettömiin luontokappaleihin”, piti mestata ja polttaa roviolla. Tämän lisäksi rikoksessa osallisena ollut eläin oli tapettava ja ruho poltettava. Toisessa pykälässä kriminalisoitiin myös eläimiin sekaantumisen yritys.

Vuoden 1734 lain rakennuskaaren 11 luvun 2 §:ssä määrätään lisäksi eläimeen sekaantumisen estämiseksi, että ”paimeneen on pantava naisia, jos mahdollinen on, ja ei poikia, kymmenen talarin sakon haastolla”. Lainsäätäjällä oli ryhtynyt ponteviin toimiin eläimiin sekaantumisen estämiseksi. Juridisen tradition mukaisesti olisi ollut luontevaa sijoittaa homoseksuaalisuuden kriminalisointi samaan lukuun eläimiin sekaantumisen kanssa, mutta vuoden 1734 laki vaikenee kokonaan homoseksuaalisista teoista.

¹⁹³ Träskman 1990, s. 256

¹⁹⁴ Löfström 1999, s. 31

¹⁹⁵ Kirko-laki ja ordningi 1686 (näköispainos 1986), s. 9. Sivulta 6 alkava II luku pitää sisällään ohjeet papeille saarnan ja jumalanpalveluksen pitämisestä.

¹⁹⁶ Pihlajamäki 2004, s. 141; Pajuoja 1986, s. 12.

Kyseessä oli harkittu vaikeneminen. Vuoden 1734 lakikodifikaatiota valmisteltaessa Gävlen maaherra esitti jo vuonna 1699 ”sodomalaisten syntien” selkeäsanaista kriminalisointia, mutta voiton vei kodifikaatiokomission puheenjohtajan kanta, jonka mukaan näistä synneistä ei ollut viisasta puhua, vaan oli ”parempi vaieta ikään kuin tietämättömänä, ja jos käy niin surkeasti, että niihin sorrutaan, ne saavat kyllä rangaistuksensa.”¹⁹⁷

Ennen vuoden 1734 lakia homoseksuaalisuudesta langetettiin rangaistus Mooseksen lain perusteella. Valistusaikana syntyi rikosoikeudellinen lakisidonnaisuusperiaate¹⁹⁸, jonka mukaan vain niistä teoista voitiin rangaista, jotka ilmenivät suoraan laista. Lakisidonnaisuusperiaate ei kuitenkaan ollut vielä lyönyt itseään läpi Ruotsin valtakunnassa vuoden 1734 lain syntymisen aikoihin, joten tuomioistuimet saattoivat harjoittaa varsin pitkälle menevää analogiatulkintaa. Tästä seurasi, että tuomioistuimet saattoivat soveltaa eläimiin sekaantumisen kieltävää rikoskaaren 10 lukua myös homoseksuaalisiin tekoihin, koska kummassakin rikoksessa oli kyseessä ”sodomistiset synnit”.¹⁹⁹

Vertailun vuoksi on todettava, että Ruotsi-Suomessa oli kaiken kaikkiaan 1510 eläimeen sekaantumisasiaa vuosina 1635–1754, kun taas 1600- ja 1700-lukujen aikana homoseksuaaleja vastaan käytiin oikeutta ainoastaan 20 kertaa.²⁰⁰ Utteraa käräjöintiä eläimiin sekaantumisen tiimoilta selitti sitkeästi ja pitkään elänyt uskomus, jonka mukaan eläimeen sekaantumisesta saattaisi syntyä jälkeläisiä. Erityistä huolta aikalaisille aiheutti ajatus sekasikiöistä, jotka olisivat puoliksi eläimiä ja puoliksi ihmisiä. Selvänä pidettiin kuitenkin sitä, että homoseksuaalisesta kanssakäymisestä ei olisi odotettavissa jälkikasvua, joten homoseksuaalisuutta ei pidetty yhtä vaarallisena ilmiönä kuin eläimiin sekaantumista.²⁰¹

¹⁹⁷ Lofström 1999, s. 32 on suomentanut kyseisen kohdan vuoden 1734 lain esitöistä, jotka on julkaistu vuosina 1900–1909 nimellä ”Förarbetena till Sveriges rikes lag, 1686 till 1736”.

¹⁹⁸ Lakisidonnaisuusperiaatteesta lisää ks. Anttila – Törnudd 1983, s. 136.

¹⁹⁹ Träskman 1990, s. 255–257.

²⁰⁰ Liliequist 1991, s. 10 sekä 1998, s. 16.

²⁰¹ Träskman 1990, s. 254–255.

1600-luvulla homoseksuaaleja rangaistiin julkisesti pelotukseksi ja varoitukseksi muille, mutta 1700-luvulla oikeudenkäynneistä tuli salaisia. Hiljaisuuden politiikkaa pidettiin perusteltuna, koska homoseksuaalisuuteen liittyviä tapauksia ilmeni vain harvoin ja julkisen käsittelyn pelättiin levittävän pahetta siitä vielä tietämättömien keskuuteen. Näin homoseksuaalisuudesta kehittyi ilmiö, josta vaikenen 1600- ja 1700-luvuilla sekä hengellinen että maallinen esivalta. Hiljaisuuden politiikka sävytti homoseksuaalisuuteen liittyviä kysymyksiä aina 1800-luvulle asti.²⁰²

3.1.4 Haureuden kriminalisointi vuoden 1889 rikoslaisissa

Suomen vuosisatainen valtioyhteys Ruotsiin katkesi vuonna 1809, jolloin maastamme tuli osa Venäjän keisarikuntaa. Venäjän keisari Aleksanteri I antoi Porvoossa vuonna 1809 pidetyillä valtiopäivillä vakuutuksen, jonka mukaan Ruotsin vallan aikaiset perustuslait sekä edut ja oikeudet säilyvät voimassa muuttuneesta tilanteesta huolimatta. Uusien lakien antaminen ei ollut mahdollista ilman valtiopäivien myötävaikutusta. Säätyvaltiopäivät olivat periaatteessa olemassa, mutta Venäjän keisari ei kutsunut niitä koolle ennen kuin 1863. Pitkään kestäneen ”valtiöyön” aikana Suomi oli virkamiesvaltio, jossa oikeudelliset kysymykset hoidettiin antamalla hallinnollisia määräyksiä.

Suomalainen yhteiskunta alkoi muuttua ja vuosisadan puolivälissä elinkeinoelämän kehitys oli nopeaa: tarve lainsäädännön uudistamiseen muodostui polttavaksi kysymykseksi. Vasta vuonna 1863 Aleksanteri II kutsui valtiopäivät koolle ja säädyille annettiin esitys rikoslakia valmistelevalle komitean perustamiseksi. Jo tuossa vaiheessa esiintyi vaatimuksia rikosoikeuden kokonaisuudistuksen puolesta. Pitkällisen valmistelun jälkeen säädöt vihdoinkin hyväksyivät vuonna 1888 Suomen Suuriruhtinaanmaan Rikoslain, joka julkaistiin 1889. Uusi rikoslaki tuli kuitenkin voimaan vasta 14.4.1894, koska suomalaisten ja venäläisten välille muodostui kiistaa Suomen valtiollisesta asemasta.²⁰³

Vuoden 1889 rikoslain mukaan ”siveellisyysrikokset” tarkoittivat luvattonta sukupuolivietin tyydyttämistä, joka tapahtui luvattoman sukupuolisen kanssakäymisen tai

²⁰² Liliequist 1995, s. 11–12.

²⁰³ Backman 1989, s. 83; Lahti 1989, s. VII; Löfström 1999, s. 201; Pihlajamäki 2004, s. 158–161; Ylikangas 1990, s. 153.

muun laissa kriminalisoidun haureuden muodossa. Yleisesti määritellen epäsiiveellisyys syyllistyi se, joka toimillaan loukkasi ”sukupuolikuria ja säädyllisyyttä”.²⁰⁴

Vuoden 1889 rikoslaissa haureus oli keskeinen käsite, jota käytettiin useissa eri yhteyksissä. Esimerkiksi rikoslain 20:10 §:ssä puhuttiin ”antautumisesta haureuden välikappaleeksi” eli prostituutiosta; toisaalta taas 20:14 § kielsi ”julkisen ryhtymisen haureelliseen tekoon”. Haureus oli monimerkityksellistä ja tulkinnanvaraista. Haureuden tulkinta vaihteli paitsi rikoksesta, myös oikeusoppineesta toiseen.²⁰⁵ Professori Jaakko Forsman on usein nimetty Suomen rikosoikeuden isäksi, koska hän vaikutti keskeisesti vuoden 1889 rikoslain valmistelutyöhön²⁰⁶. Forsman oli sitä mieltä, että rikoslaissa haureudella tarkoitetaan pääasiassa avioliiton ulkopuolella tapahtuvaa sukupuolista kanssakäymistä. Hänen mukaansa haureuden käsitettä on tämän lisäksi käytetty hyvinkin laajassa merkityksessä vuoden 1889 rikoslaissa.²⁰⁷

Lakisidonnaisuusperiaate kotiutui suomalaiseen oikeusoppiin 1800-luvun kuluessa, ja sen perusteella katsottiin, että ihmisiä ei voitu tuomita rangaistuksen muuta kuin niistä teoista, jotka oli laissa yksiselitteisesti säädetty rikoksiksi.²⁰⁸ Näin ollen homoseksuaalisuus piti sisällyttää selväsanaisesti uuteen lakiin, jos siitä yhä haluttaisiin rangaista. Suomen Suuriruhtinaanmaan Rikoslain 20:12.1 § määräsi, että ”jos joku harjoittaa haureutta toisen samaa sukupuolta olevan kanssa; rangaistakoon kumpikin vankeudella korkeintaan kahdeksi vuodeksi.” Tämä lainkohta samaa sukupuolta olevien seksuaalisesta kanssakäymisestä oli yksi niistä teoista, jotka kuuluivat siiveellisyysrikosten luokkaan. On huomattava, että vuoden 1889 rikoslain 20:12.1 § kriminalisoi ensimmäistä kertaa myös naisten väliset sukupuolisuhteet. Senaatin vuonna 1888 antama ehdotus rikoslaiksi käsitti ainoastaan miesten homosuhteet, mutta valtiopäivien rikoslakivaliokunta muutti ehdotusta siten, että myös naisten välinen ”epäluonnollinen haureus” tuli rangaistavaksi.²⁰⁹

²⁰⁴ Forsman 1906, s. 616–617. Rikosoikeuden professori Jaakko Forsman (1839–1899) luennoi rikosoikeuden tulkinnasta. Hänen kuolemansa jälkeen luennot koottiin oppikirjaksi. Forsmanin rikoslain tulkintaa pidettiin auktoritatiivisena ja autenttisena tulkintana vuoden 1889 rikoslaista. Tästä aiheesta ks. Klami 1981, s. 21.

²⁰⁵ Sorainen 2005, s. 10.

²⁰⁶ Ylikangas 1990, s. 150, 153.

²⁰⁷ Forsman 1906, s. 648.

²⁰⁸ Löfström 1999, s. 201–202.

²⁰⁹ Löfström 1991, s. 18–19 sekä 1999, s. 202; Valtiopäivät 1888, asiakirjat I: Rikoslakivaliokunnan mietintö 1, s. 70.

Vuoden 1889 rikoslaissa operoitiin haureuden käsitteellä sekä vedettiin selkeä raja luonnollisen ja luonnottomana pidetyn seksuaalisuuden välille. Haureuden käsite ei ollut yksinomaan juridisessa käytössä, vaan Raamatussa haureuteen viitataan useissa kohdissa. Esimerkiksi ensimmäisessä kirjeessään korinttilaisille apostoli Paavali sanoo, että ”haureuden välttämiseksi tulee kunkin miehen elää oman vaimonsa ja kunkin naisen oman miehensä kanssa”²¹⁰. Myös käsitys siitä, mikä on luonnollista seksuaalisuutta, löytyy jo vuonna 1642 painetusta koko Raamatun kattaneesta suomennoksesta. Vuoden 1642 Raamatun suomennoksen korinttilaiskirjeessä apostoli Paavali luettelee erilaisia vääriä tekoja ja määrää, että ”niiden jotka vastoin luonto(a) syntiä tekevät (ei) [...] pidä Jumalan valtakuntaa perimän”²¹¹. Vuoden 1992 Raamatun suomennoksessa sama kohta on käännetty muotoon: ”Jumalan valtakunnan perillisiä eivät ole [...] miesten kanssa makaavat miehet.”²¹²

Rikosoikeuden professori (vuosina 1879–1899) Jaakko Forsman ja hänen seuraajanaan (vuosina 1902–1917) toiminut Allan Serlachius, erottivat samaa sukupuolta olevien seksuaalisen kanssakäymisen ja eläimeen sekaantumisen omaksi haureuden alalajikseen, josta he käyttivät nimitystä ”luonnoton haureus”²¹³. Serlachiuksen jälkeen rikosoikeuden professuuria (vuosina 1936–1958) hoiti Brynolf Honkasalo. Hän käytti samaa sukupuolta olevien keskinäisistä seksuaalisista teoista ainoastaan nimitystä ”haureus; eläimiin sekaantumisen kohdalla hän puhui pelkästään ”sekaantumisesta”.²¹⁴

Jaakko Forsmanin mukaan ”luonnottoman haureuden” tunnusmerkistön täyttivät jo pelkästään sukupuoliviettiä kiihottavat teot. Teon tunnusmerkistön täyttymiseen ei vaadittu sukupuolivietin tyydyttymistä.²¹⁵ Allan Serlachius taas oli sitä mieltä, että pelkkä sukupuolivietin kiihottaminen ei riittänyt täyttämään haureuden harjoittamisen tunnusmerkistöä, vaan teon piti johtaa sukupuolivietin tyydyttymiseen.²¹⁶ Brynolf Honkasalon mukaan haureuden harjoittamista oli yhtä hyvin sukupuolivietin kiihottaminen kuin sen tyydyttäminen. Honkasalo totesi, että ”toisen ruumiin koskettelu tai sellaisen

²¹⁰ Pyhä Raamattu vuoden 1992 suomennos, 1 Kor. 7:2.

²¹¹ Biblia vuoden 1642 suomennos, 1 Kor. 6:10.

²¹² Pyhä Raamattu vuoden 1992 suomennos 1 Kor. 6:9. Huomattava on, että Raamatun lukujen jakeiden numerointi on hieman muuttunut vuoden 1642 ja vuoden 1992 välisenä aikana.

²¹³ Forsman 1906, s. 657; Serlachius 1912, s. 107.

²¹⁴ Honkasalo 1960, s. 70–72.

²¹⁵ Forsman 1906, s. 649.

²¹⁶ Serlachius 1912, s. 107.

koskettelu tavoittelu ei ole välttämätöntä”, jotta haureuden harjoittamisen tunnusmerkistö täytyisi.²¹⁷

Forsman perusteli ”luonnottoman haureuden” kriminalisointia sanoen, että moraalit ja siveellisyys ovat sellaisia yhteiskunnan perusarvoja, joita rikosoikeuden avulla on suojeltava. Hänen mukaansa rikosoikeuden tehtävänä on puolustaa sitä ”luonnollista ja siveellistä järjestystä, jolla koko yhteiskunta lepää”, sekä myös estää sellaiset teot, jotka ”karkeasti loukkaavat muiden yhteiskunnan jäsenten siveellisyydentunnetta”. Forsman korosti ”luonnottoman haureuden” kertakaikkista luonnottomuutta sanomalla, että samaa sukupuolta olevien kohdalla ”luonnollinen sekaannus” on täysin poissuljettu rikosnimike. ”Vuoden 1889 rikoslainsa ”sekaannuksella” tarkoitettiin sukupuolista kanssakäymistä sellaisten eri sukupuolta olevien henkilöiden välillä, jotka eivät olleet keskenään avioliitossa.”²¹⁸

3.2 Lain voimassaoloaika: näkymättömät keskuudessamme

3.2.1 Homoseksuaali määritellään

Uskonto ja maallinen oikeus määrittivät tarkasti laillisen ja laittoman sukupuolitoiminnan välisen rajan aina 1700-luvun lopulle asti. Tarkastelun keskipisteenä oli heteroseksuaalinen aviosuhde. Absoluuttinen sukupuolimoraali tähdensi sukupuolisuhteiden kuuluvan vain ja ainoastaan heteroseksuaaliseen avioliittoon. Muunlainen seksuaalisuus – jos sellaisen olemassaolo edes tunnustettiin – jäi merkittävällä tavalla epäselväksi.²¹⁹

Suomessa virisi kirpeä keskustelu ”siveellisyyksymyksistä” 1880-luvun kuluessa. Keskusteluun osallistui vain valveutunut sivistyneistö. Esimerkiksi Minna Canth ja Juhani Aho kirjoittivat realistisia kuvauksia, jotka käsittelivät vallitsevaa seksuaalimoraalia. Naisasia nousi keskeiseksi puheenaiheeksi ja sen myötä alettiin esittää mielipiteitä kaksinaismoraalin²²⁰ ja prostituution tuomitsemiseksi. Samaan aikaan ulkomailta kantautui seksuaaliradikaaleja aatteita, jotka suosivat sukupuolielämän entistä suurempaa

²¹⁷ Honkasalo 1960, s. 71.

²¹⁸ Forsman 1906, s. 618–641 sekaannuksesta, ruotsiksi termi ”lägersmål”; s. 653, 657 luonnottomasta haureudesta, ruotsiksi termi ”naturvidrig otukt”.

²¹⁹ Foucault 1998, s. 33–34; Nieminen 1951, s. 374.

²²⁰ Nieminen 1951, s. 374 Kaksinaismoraalilla tarkoitetaan käsitystä, jonka mukaan kunniallisen naisen tulee pidättäytyä avioliiton ulkopuolisesta seksuaalisesta kanssakäymisestä, mutta samojen siveysvaatimusten ei katsota sitovan miehiä vastaavalla tavalla.

vapauttamista vanhoista rajoituksistaan. Radikaalien aatteiden kannatus jäi Suomessa vähäiseksi. Käydyn keskustelun tuloksena päädyttiin yleisten bordellien sulkemiseen 1880-luvun kuluessa ja aviopuolisoiden henkisen yhteyden korostamiseen. Absoluuttisen sukupuolimoraalin asema saavutti entistäkin vakaamman sijan yleisessä tietoisuudessa.²²¹

Ennen 1800-luvun loppua seksuaalisuus oli yleinen, määrittelemätön käsite. Seksuaalisuus nähtiin vain haluksi tuottaa jälkeläisiä, jonka vuoksi heteroseksuaalista parisuhdetta pidettiin ainoana luonnollisena seksuaalisuuden muotona. Muunlaisten sukupuolisuhteiden olemassaololle ei löytynyt selitystä. 1800-luvun loppupuolella alkanut tutkimus loi seksuaalisuudesta kokonaisen uuden tiedon alueen, jonka pääteltiin olevan merkittävä yhtä hyvin yksilöiden kuin koko yhteiskunnankin kannalta. Tutkijat rakensivat seksuaalisuudelle sisällön ja merkityksen. Seksuaalitutkimus otti tehtäväkseen erilaisten seksuaalisuuden muotojen luokittelun ja mutkikkaiden määritelmien luomisen.

Avioliitto nähtiin luonnollisena seksuaalisuuden muotona, jota vasten peilattiin muita, ei jälkeläisiä tuottavia sukupuolisuhteita. Kaikenlainen avioliiton ulkopuolinen seksuaalisuus haluttiin määritellä yhä tarkemmin, jotta sitä voitaisiin kontrolloida. Homoseksuaalisuudesta tuli keskustelujen ja analyysien kohde, jonka seurauksena ihmiset tulivat aikaisempaa tietoisemmiksi kyseisen seksuaalisuuden muodon olemassaolosta.²²²

Michel Foucault'n mukaan homoseksuaalisuudesta muodostui oma kategoriansa sen jälkeen, kun Berliinin yliopiston psykiatrian professori Karl Westphal (1833–1890) julkaisi vuonna 1870 kuuluisan kirjoituksensa ”vastavirtaisista sukupuolituntemuksista”. Homoseksuaalisuutta ei nähty enää pelkästään sodomian harrastamisena, vaan siitä tuli yksi seksuaalisuuden muoto, joka ilmaisi sisäistä androgyniaa, sielullista hermafroditismia. Juridisessa kriminalisointien perinteessä sodomia oli ollut vain yksi kiellettyjen tekojen tyyppi ja siihen syyllistynyttä tarkasteltiin pelkästään juridisena subjektina.

Kun homoseksuaali määriteltiin, hänestä tuli huomattava henkilö, jolla oli menneisyys, historia, luonne ja elämäntapa. Myös hänen anatomiassaan ja fysiologiassaan oli jotakin erikoislaatuista. Kaikki homoseksuaalissa suhteutui hänen seksuaalisuuteensa. Ajateltiin,

²²¹ Nieminen 1951, s. 166.

²²² Weeks 1990, s. 142–144.

että homoseksuaalin seksuaalisuus kuvastui hänen ulkonäössään ja oli kaikkien hänen tekojensa taustalla. Seksuaalisuus oli erottamaton osa homoseksuaalia, hänen erityisluontonsa, eikä ainoastaan tavaksi tullut synty. Homoseksuaali luokiteltiin omaksi tyyppikseen. Samoin kävi myös lukuisille muille valtaväestöstä seksuaalisesti poikkeaville ryhmille, jotka spesifioitiin omiksi lajityypeikseen.²²³ Erilaisista seksuaalisuuden muodoista tuli ominaispiirteitä, joiden avulla yksilöt voitiin erottaa toisistaan.²²⁴

3.2.2 Synnistä sairaudeksi

Seksuaalidiskurssi eli seksuaalisuuden määrittely medikalisoitui 1800-luvun puolivälistä lähtien. Lääketiede oli nouseva tieteenala, joka omi itselleen uskonnolle perinteisesti kuuluneen valta-aseman yhteiskunnallisen moraalin vartijana. Lääketieteelliset termit syrjäyttivät uskonnolliset argumentit: 1800-luvulla sodomiitti – ”rikollinen Jumalan edessä” – korvautui termillä ”homoseksuaali”. Unkarilainen journalisti Benkert käytti ensimmäisenä tätä termiä vuonna 1869.²²⁵

Seksuaalisuutta alettiin tutkia tieteellisin menetelmien ja kehkeytyi vuosikymmeniä kestänyt keskustelu homoseksuaalille sopivasta diagnoosista. Lääketieteellisessä kirjallisuudessa käytettiin pitkään mitä erilaisimpia määritelmiä ja toistensa kanssa kilpailevia termejä, joiden avulla pyrittiin kuvaamaan homoseksuaalisuuden todellista luonnetta. Homoseksuaalisuutta tarkoittamaan kehitettiin sanan termien viidakko, jossa saatettiin puhua yhtä hyvin inversiosta, uranismista, uniseksuaalisuudesta, psyykkisestä hermafroditismista tai vaikkapa vastakkaisesta seksuaalitunteesta. Syntisiin tekoihin langenneesta ihmisestä alkoi muodostua sairautta ja perversiota ilmentävä stereotypia, joka oli otollinen kohde seksologisille ja psykiatrisille tutkimuksille.²²⁶

Seksologit tukeutuivat lääketieteeseen ja luokittelivat osan seksuaalisuuden tyypeistä ja haluista sairauden ja poikkeavuuden kategorioihin; kaikenlaatuinen poikkeavuus hahmottui perversioiksi.²²⁷ Michel Foucault'n mukaan seksuaalisuutta etsittiin 1800-luvulla kaikesta

²²³ Foucault 1998, s. 37–38.

²²⁴ Weeks 1990, s. 21.

²²⁵ Stålström 1998, s. 28 ja 1999, s. 26; Tamagne 2006, s. 167; Weeks 1990, s. 21.

²²⁶ Stålström 1999, s. 26; Tamagne 2006, s. 167; Weeks 1990, s. 104.

²²⁷ Bristow 1997, s. 6.

mahdollisesta. Foucault kirjoittaa, että seksuaalisuutta ”jäljitettiin käyttäytymisestä ja metsästettiin unista, sitä epäiltiin pienimmänkin hullutuksen taustatekijäksi ja sen juuria seurattiin varhaisimpiin lapsuusvuosiin”.

Syntyi kokonainen pieni kansa, jonka jäseniä olisi aikaisemmin pidetty irstailijoina, mutta uuden määrittelyn tuloksena todettiin, että irstailijan sisällä asuu perversikko. Psykiatrit luokittelivat ja nimesivät perversioita kuin hyönteistutkijat hyönteisiä. Perversioille kehitettiin omat sairautta kuvaavat nimensä, kuten esimerkiksi gynekomastit, seksuaaliesteettiset invertit, mikroskopofiilit ja Krafft-Ebingin zoofiilit. Homoseksuaalisuus määriteltiin yhdeksi perversioksi, jonka erilaisista lajeista ja alalajeista keskusteltiin vilkkaasti.²²⁸

Homoseksuaalisuutta degeneraationa eli rappeutumisenä pitäneet teoriat nousivat valta-asemaan 1800-luvun loppupuolella.²²⁹ Tunnetuin degeneraatioteorian kannattaja oli konservatiivinen saksalainen lääkäri Richard von Krafft-Ebing, joka julkaisi vuonna 1886 ensimmäisen painoksen teoksestaan *Psychopathia Sexualis*, jossa hän luetteli ja luokitteli erilaisia perversioita. Krafft-Ebing piti seksuaalista ”poikkeavuutta” luonnonvastaisena. Krafft-Ebingin käyttämä luokittelu ja termit olivat uusia, mutta ideologinen perusta ammensi ikivanhasta ajattelusta: seksuaalisuus oli sen mukaan epänormaalia, jos se ei tähdännyt lisääntymiseen.

Krafft-Ebing määritteli homoseksuaalisuuden ”perversioksi” ja ”poikkeavuudeksi”, mutta ei kuitenkaan pitänyt homoseksuaalisuutta periytyvänä ominaisuutena. Hän oli sillä kannalla, että degeneraatio periytyi ja saattoi saada monenlaisia muotoja, muun muassa homoseksuaalisuuden. Krafft-Ebing ei ollut ensimmäinen, joka käytti termiä ”perversio”, mutta hänen pääteoksensa *Psychopathia Sexualis* vakiinnutti termin yleiseen käyttöön lääketieteeseen ja myöhemmin termiä alkoivat käyttää myös psykoanalytikot.²³⁰

²²⁸ Foucault 1998, s. 34–35, 37–38, 104.

²²⁹ Tamagne 2006, s. 167.

²³⁰ Stålström 1998, s. 29, 61–62. S. 63: myöhemmin natsit vainosivat homoseksuaaleja, koska pitivät näitä arjalaisesta rodusta degeneroituneina ihmisinä. Natsi-Saksassa homoseksuaalisuudesta käytettiin termiä ”rotua tuhoava degeneraatio”. Adolf Hitler vaati homoseksuaalien tuhoamista, koska he ”uhkaavat rodun jatkumista”.

Psykoanalyysin kehittäjä ja luoja Sigmund Freud (1856–1939) tarkasteli vuonna 1905 seksuaaliteoreettisessa pääteoksessaan *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie* homoseksuaalisuutta psyykkisenä ilmiönä ja vastusti käsitystä homoseksuaalisuudesta degeneraationa. Myös Freud käytti termiä ”perversio”, mutta hänen suhtautumisensa ”perversioiksi” luokiteltuihin ilmiöihin oli kumouksellinen. Freud piti lapsia ”polymorfisesti perversseinä” ja kannatti ajatusta, jonka mukaan ihmiset ovat alkujaan biseksuaaleja. Freud oli julkisesti sillä kannalla, että homoseksuaalisuus ei ollut rikos, ei synti, ei sairaus, eikä edes mikään mielisairausten ilmentymä tai rappion oire. Freudin kannanottoa pidettiin modernina, epäkunnioittavana – yksinkertaisesti epäporvarillisena näkemyksenä.²³¹

Psykoanalyysin periaatteet tulivat Suomessa laajemmalti tunnetuiksi vasta 1930-luvulla, kun tamperelainen lääkäri Yrjö Kulovesi (1887–1943) julkaisi vuonna 1933 Psykoanalyysi-teoksensa, jossa hän esitteli psykoanalyysin keskeisimpiä teorioita ja käsitteitä. Kulovesi oli Suomessa psykoanalyysin alalla yksinäinen uranuurtaja. Freudin esimerkkiä noudattaen Yrjö Kulovesi totesi vuonna 1935 *Duodecim*-lehdessä, että homoseksuaalisuus ei ole sairautta.²³² Suomessa vakiintui kuitenkin psykoanalyysin tulkintamuoto, jonka mukaan homoseksuaalisuus ja myös itsetyydytys ovat psyykkisen häiriön oireita. Tämän vuoksi homoseksuaalisuus määriteltiin Suomessa virallisesti sairaudeksi vuonna 1952. Homoseksuaalisuutta pidettiin psyykkisenä häiriötilana suomalaisessa sairausluokituksessa vuoteen 1981 asti.²³³

3.2.3 Oikeuskäytäntöä

Vuosina 1894–1971 Suomen raastuvanoikeuksissa tuomittiin rikoslain 20:12.1 §:n nojalla haureuden harjoittamisesta 1023 miestä ja 51 naista. Vuoden 1889 rikoslain ”homopykälä” säilyi lähes kuolleen kirjaimena 1930-luvulle asti. Raastuvanoikeuksissa tuomittiin 1920-luvulla ”haureuden harjoittamisesta samaa sukupuolta olevan kanssa” vuosittain vain 1–3 miestä; tuomittujen joukossa ei ollut ainuttakaan naista.²³⁴

²³¹ Gay 2004, s. 194–196; Stålström 1998, s. 65–67; Tamagne 2006, s. 168.

²³² Ihanus 1994, s. 70–71, 97; Stålström 1998, s. 90–91.

²³³ Stålström 1998, s. 15.

²³⁴ Mustola 1994, s. 52 (taulukko vuosina 1924–1970 tuomituista); Mustola 2004, s. 488.

Homoseksuaalisuus oli agraarisessa kulttuurissa vitsailun ja pilkanteon kohde, mutta lain mahdollistamiin poliisitoimiin ryhdyttiin harvoin. Maaseudulla ja pienissä kaupungeissa ihmiset tunsivat toisensa. Kylähulluiksi leimautuneet ihmiset olivat usein henkisesti sairaita tai muuten vain oudosti käyttäytyviä. Muiden huomiota kiinnittivät sellaiset ihmiset, jotka pukeutuivat vastakkaisen sukupuolen vaatteisiin tai yrittivät tehdä sopimattoman läheistä tuttavuutta oman sukupuolensa edustajiin. Muista poikkeavaa sukupuolista kiinnostusta osoittaneet henkilöt tunnettiin yhteisöissään ja heitä pidettiin harmittomina. Jos he olivat hyviä työhmiisiä ja elivät muuten kunnollista elämää, heidän asioihinsa puuttumista ei pidetty tarpeellisena. Sosiaalisen kontrollin välineeksi riitti poikkeavista henkilöistä juoruilu.²³⁵

Suomen modernisoituminen ja kaupungistuminen aiheuttivat sen, ettei lähiyhteisönkontrolli enää toiminut, joten avuksi otettiin poliisi ja oikeuslaitos. Tuomittujen määrä lähti nousuun 1930-luvulta lähtien ja 1940-luvun loppuvuosina tuomittiin haureudesta vuosittain noin 20–50 henkilöä. Kehitys huipentui vuoteen 1951, jolloin tuomittiin 75 miestä ja 12 naista. Koko 1950- ja 1960-luvun ajan tuomioiden määrä pysyi korkeana: tuomittuja miehiä oli vuosittain kymmeniä ja lisäksi 2-4 naista useina perättäisinä vuosina. Enimmäisrangaistus oli kaksi vuotta vankeutta, mutta koska useimmat tuomitut olivat ensikertalaisia, rangaistukseksi määrättiin yleensä ehdollista vankeutta. Monille haureudesta epäillyille tai tuomituille pahin rangaistus oli kuitenkin julkinen nöyryytys ja pysyvä leimautuminen yhteisönsä silmätikuksi. Toisaalta oikeusprosessit toivat homoseksuaalien olemassaolon yleiseen tietoisuuteen ja loivat pohjaa näkyvän alakulttuurin muodostumiselle.²³⁶

3.2.4 Homoseksuaalinen alakulttuuri: vähitellen näkyväksi

Homoseksuaaliset teot olivat selväsanaisesti kriminalisoituja Suomen rikoslaissa vuosina 1889–1971. Pitkään voimassa ollut kriminalisointi vaikutti olennaisesti homoseksuaalisesti tuntevien identiteetin ja oman kulttuurin muodostumiseen. Tarja Hautanen on tutkinut

²³⁵ Mustola 2004, s. 488. Löfström (1999) on käsitellyt homoseksuaalisuuteen liittyvää kansanhumoria ja tarinoita, esim. s. 35–50. Hän on myös tulkinnut vastauksia, joita Kansanrunousarkisto sai vuonna 1993 tekemäänsä homoseksuaalisuuskyselyyn, jossa kyseltiin muistitietoa ajanjaksolla 1920–1960 maaseudulla eläneistä naismaisista miehistä ja miesmäisistä naisista s. 83–103.

²³⁶ Mustola 1994, s. 52; Mustola 2004, s. 488.

turkulaisten homoseksuaalien ja lesbojen kulttuurihistoriaa ”yksityisyyden ja näkymättömyyden” aikakautena vuosilta 1900–1990²³⁷.

Tuula Juvonen on taasen tehnyt vastaavan selvityksen tamperelaisesta alakulttuurista ajanjaksolla, joka alkaa sotien jälkeisistä vuosista ulottuen 1960-luvun lopulle asti. Juvonen kirjoittaa, että hänen tutkimuksessaan tärkeiksi käsitteiksi nousivat näkyvän ja julkilausutun rinnalla myös homoseksuaalisuuteen liittyvä ”näkymättömyys, hiljaisuus ja salaisuus”.²³⁸ Juvonen toteaa, että pelkästään arkistoista löytyvän materiaalin perusteella kuva homoseksuaalien ja lesbojen kulttuurihistoriasta jäisi vain oikeudenkäyntiasiakirjojen ja parin perinnemuistelun varaan. Sekä Juvosella että Hautasella on yhdensuuntaisia kokemuksia siitä, että myös homojen ja lesbojen elämää koskevan suullisen perinteen keräys on vaikeaa, koska aihe mielletään yhä arkaluonteiseksi historiaksi, josta useat haastateltavat haluavat vaieta leimautumisenpelossa.²³⁹

Hautanen kirjoittaa, että ennen 1950-lukua turkulaisten homoseksuaalien elämästä on säilynyt vain yksittäisiä tiedonmurusia²⁴⁰. Turussa asui vuonna 1890 noin 700 venäläistä, joista valtaosa oli Sirkkalan kasarmille majoittautunutta tsaarin sotaväkeä. Vain muutamilla tsaarin upseereilla ja aliupseereilla oli perheet, enemmistö varuskunnan väestä oli tilapäisesti Turkuun komennettuja naimattomia sotilaita.²⁴¹ Perimätiedon mukaan tsaarin upseerit kävivät etsimässä itselleen miesseuraa Turun kauppatorilla sijainneissa ”pömpeleissä” eli yleisissä käymälöissä. Vastaava homoseksuaalien kohtaamispaikka oli Turun rautatieaseman puistossa sijainnut käymälärakennus.²⁴²

Perimätiedon antamaa himmeää kuvaa homoseksuaalien elämästä ei juuri selvennä tutustuminen turkulaisiin 1900-luvun alun sanomalehtiin. Tarja Hautanen on onnistunut löytämään yhden ainoan lehtiartikkelin, joka käsittelee homoseksuaalisuutta. Kyseinen kirjoitus oli rikosuutinen, joka julkaistiin *Uusi Aura* -lehdessä 27.3.1910. Artikkelissa kerrottiin turkulaisesta kultasepästä, joka oli nauttinut alkoholia jokirannassa erään nuoren sepän kanssa. Illan lopuksi kultaseppä olisi ”tahtonut ryhtyä haureuteen” seuralaisensa

²³⁷ Hautanen 2005, s. 6, 11.

²³⁸ Juvonen 2002, s. 24.

²³⁹ Hautanen 2005, s. 5; Juvonen 2002, s. 51.

²⁴⁰ Hautanen 2005, s. 12.

²⁴¹ Jutikkala 1957, s. 370, 407.

²⁴² Hautanen 2005, s. 12.

kanssa. Kultaseppä tarjosi sepälle rahallista maksua haureudenharjoittamisesta, mutta nuorimies ei tyytynyt ehdotettuun korvaukseen, vaan suutuksissaan iski kultasepän puukolla kuoliaaksi.²⁴³

Hautasen ja Juvosen tekemien tutkimusten mukaan homoseksuaalien olemassaolosta vaiettiin Suomessa pitkään. Homoseksuaalisuudesta ei juurikaan puhuttu ja tietoa oli niukasti tarjolla skandaalilehdistöä lukuun ottamatta. Sensaatiolehdet, esimerkiksi *Kalle*, *Jallu* ja *Viikon Totuus*, uutisoivat homoseksuaalisuudesta tuomitsevaan ja pelottelevaan sävyyn 1950-luvun aikana. Skandaalinkäryisessä ilmapiirissä oli vaarallista kirjoittaa homoseksuaalisuudesta myönteiseen sävyyn, koska liian ymmärtävä näkemys asiasta saattoi antaa sellaisen kuvan, että kirjoittaja itse oli homoseksuaali. Monelle homoseksuaalisesti tuntevalle tietosanakirjan tarjoama informaatio muodostui ensimmäiseksi tietolähteeksi, kun muutakaan asiatietoa ei ollut saatavilla.²⁴⁴

Homoseksuaalisesti tuntevat tutustuivat toisiinsa ja kehittivät alakulttuuriaan myös aikana, jolloin pelkkä epäily samaa sukupuolta olevien välisestä suhteesta saattoi aiheuttaa vaikeuksia. Suhteen paljastuminen vei maineen lisäksi usein myös työpaikan. Pelko kiristyksen tai uhkailun kohteeksi joutumisesta teki ihmiset varovaisiksi.²⁴⁵ Samanhenkisiä kumppaneita yritettiin löytää jo 1940-luvulla kirjeenvaihtoilmoitusten välityksellä. Monet saivatkin kirjeenvaihdon kautta kumppanin, vaikka lehdissä ilmoitteluun liittyi omat ongelmansa. Lehdet eivät julkaisseet avoimen homoseksuaalisia ilmoituksia, joten ilmoituksen laatijan täytyi käyttää sopivia kiertoilmaisuja viestittämään toivotun ystävyyden luonnetta. Homoseksuaalisten tunteiden ilmaisemisessa kirjeitse oli riskinsä, sillä kirjeet saattoivat joutua väärin käsiin.²⁴⁶

Lesboilla ja homomiehillä oli 1950–1960-luvuilla toisistaan poikkeavat arenat solmia tuttavuuksia. Nainen, joka liikkui iltaisin yksin kaupungin kaduilla tai puistoissa, leimautui helposti huonomaineiseksi. Toisaalta naiset eivät päässeet sisään ravintoloihin ilman miesseuraa. Lesbot tapasivat toisiaan usein sattumalta tai kontaktimahdollisuuksia tarjoutui

²⁴³ Hautanen 2005, s. 16–17; Uusi Aura 27.3.1910: Julma rikos. Kultaseppä Mikko Kantola puukotettu kotitalonsa portilla kuoliaaksi Pitkäperjantaita vastaan yöllä.

²⁴⁴ Hautanen 2005, s. 18–19; Juvonen 2002, sivuilla 85–105 on tietoa erilaisten skandaalilehtien julkaisemista juttusarjoista ja artikkeleista, jotka koskivat homoseksuaalisuutta.

²⁴⁵ Hautanen 2005, s. 19–20.

²⁴⁶ Juvonen 2002, s. 237–238.

työpaikalla sekä harrastusten parissa. Myös yksityisjuhlat ja perinteiset kirjeenvaihtoilmoitukset tarjosivat mahdollisuuksia tutustumiseen.²⁴⁷

Kaupungeissa asuvilla homomiehillä oli enemmän tapaamispaikkoja kuin lesboilla. Kaupunkien puistot ja ravintolat tarjosivat miehille sellaisia seuranhakumahdollisuuksia, joita ei ollut harvaan asutulla maaseudulla elävillä miehillä. Suomalainen ravintolakulttuuri oli jäykkää ennen vuoden 1969 keskioluen vapautumista: jo pelkästään sisäänpääsemiseksi vaadittiin miehiltä tietynlaista pukeutumista ja alkoholia ei tarjoiltu ilman ruokaa. Homomiehet kuitenkin kokoontuivat istumaan iltaa ravintoloihin jo 1950–1960-luvuilla.²⁴⁸

Homoseksuaalien alakulttuurit pysyivät valtaväestön näkymättömissä 1900-luvun alusta aina 1970-luvulle asti, joten homoseksuaalisesti suuntautuneet miehet saattoivat huomiota herättämättä tavata toisiaan myös uimahalleissa, puistoissa ja yleisissä käymälöissä.²⁴⁹ Useimpien ihmisten mielestä julkiset käymälät olivat vastenmielisiä, haisevia kopperoita. Kuka tahansa mies saattoi pistäytyä niissä ilman, että olisi vaikuttanut jotenkin epäilyttävältä tai poikkeavalta. Julkiset käymälät ja puistot olivatkin tavallisimpia paikkoja, joissa homomiehet etsivät itselleen seksiseuraa. Käymälöiden seinäkirjoitukset toimivat apuna seurahaussa. Vaikka miesten ulkotapaamiset olivat seksipainotteisia, myös pysyviä ystävyysuhteita syntyi puistotuttavuuksien pohjalta.²⁵⁰

Tanskassa, Ruotsissa ja Norjassa homoseksuaalien eli aikakauden termillä ”homofiilien” omia järjestöjä perustettiin jo 1940- ja 1950-luvun vaihteessa. Myös Helsingissä useita kymmeniä miehiä kokoontui yhteen 1950-luvun alussa oman yhdistyksen perustamiseksi, mutta hankkeesta luovuttiin, koska tuohon aikaan poliisi etsi ja pidätti varsin aktiivisesti homoseksuaalisuudesta epäiltyjä. Suomen ensimmäinen homoseksuaalinen järjestö, Toisen säteen ryhmä –niminen yhdistys perustettiin vuonna 1967, mutta yhdistyksen rekisteröimiseen ei uskallettu ryhtyä.

Keskusteluseura Psyke perustettiin vuonna 1968, ja sen säännöt laadittiin tarkoituksellisesti väljiksi, joten yhdistysrekisteri hyväksyi ne. Toiminnassa oli alusta alkaen mukana myös

²⁴⁷ Hautanen 2005, s. 28–29; Juvonen 2002, s. 268–269.

²⁴⁸ Hautanen 2005, s. 39; Juvonen 2002, s. 268–270; Mustola 2004, s. 488.

²⁴⁹ Mustola 2004, s. 489–491.

²⁵⁰ Juvonen 2002, s. 258, 262.

naisia. Psyke julkaisi *Ihminen ja yhteiskunta* –lehteä ja ylläpiti puhelinpäivystoimintaa. Psyken Helsingissä järjestämiin tansseihin ja kerhoiltoihin matkusti ihmisiä pitkienkin matkojen takaa. Psykestä muodostui sosiaaliseen yhdessäoloon painottunut järjestö.

Seksuaalinen tasavertaisuus, SETA perustettiin Helsingissä vuonna 1974, koska Psyken epäpoliittisuus herätti joissakin ihmisissä tyytymättömyyttä. SETA toi esille homoseksuaalien asemaa syrjittynä vähemmistönä, jonka aseman parantamiseksi rikoslainsäädännön muutos ja homoseksuaalisuuden poistaminen sairausluokituksesta olisi tarpeen. SETA järjesti Helsingissä vuonna 1974 ensimmäisen suomalaisen homomielenosoituksen, joka keräsi noin 40 osallistujaa. Aiemmin homoseksuaalisuudesta kertovana foorumina olivat toimineet sensaatiolehtien artikkelit. Julkinen esiintyminen oli uudenlainen ilmiö, joka antoi suomalaiselle homoseksuaalisuudelle kasvot ja toi vähemmistön olemassaolon kaikkien nähtäväksi.²⁵¹

3.3 Homoseksuaalisuuden dekriminointi

3.3.1 Dekriminalisointikeskustelu

Suomessa sai 1940- ja 1950-lukujen aikana jalansijaa autoritaarinen ja pelonsekainen suhtautuminen ”poikkeavaan” seksuaalisuuteen.²⁵² Aikakautena vallinneesta suuntauksesta kertovat omalta osaltaan homoseksuaalisista teoista tuomittujen korkeat lukumäärät. Koko 1940-luvun aikana tuomittuja oli alle parisataa, mutta 1950-luvulla raastuvanoikeudet langettivat tuomioita huippumäärän, lähes viisisataa henkilöä tuomittiin rikoslain 20:12.1 §:n nojalla²⁵³. Kiinnostavasti samaan ajankohtaan osuu homoseksuaalisuuden virallinen luokittelu sairaudeksi vuonna 1952²⁵⁴.

Samaisena vuonna myös pappi ja tuleva psykiatrian professori²⁵⁵ Asser Stenbäck julkaisi yhdessä Lauri Pautolan kanssa kirjoittamansa teoksen *Lapsuus- ja nuoruusiän sukupuolinen kehitys ja kasvat.* Piispa Eelis Gulinin johdolla toiminut sukupuoli- ja

²⁵¹ Mustola 2004, s. 495–497; Mustola 2007, s. 25.

²⁵² Stålström 1998, s. 207.

²⁵³ Mustola 1994, s. 52.

²⁵⁴ Stålström 1998, s. 15.

²⁵⁵ Stenbäck toimi psykiatrian professorina vuodesta 1965 lähtien.

siveellisyyskasvatustoimikunta antoi Asser Stenbäckin tehtäväksi laatia käsikirjan, joka neuvoo lasten kasvattajia seksuaalikäsymysten käsittelyssä. Stenbäck muotoili teoksen käsikirjoituksen ja hänen työtään täydensi piispa Gulin, joten käsikirja kuvasti vahvasti aikakautensa kristillistä näkemystä seksuaalikäsymyksistä.²⁵⁶ Stenbäck kirjoitti 1940- ja 1950-lukujen aikana useita kristillisiä julkaisuja ja hän kohosi sodanjälkeisessä Suomessa homoseksuaalisuuden näkyväksi vastustajaksi. Asser Stenbäck vaikutti ratkaisevasti suurimman osan 1950- ja 1960-lukua niin Suomen valtionkirkon kuin suomalaisen psykiatrianakin käsityksiin homoseksuaalisuudesta.²⁵⁷

Teoksessaan *Lapsuus- ja nuoruusiän sukupuolinen kehitys ja kasvatus* Stenbäck ei jätä sijaa homoseksuaalisuuden rangaistavuuden poistamiselle, vaan hän teroittaa, että Suomen nuorison on hyvä tutustua homoseksuaalisuutta koskeviin kysymyksiin ”voidakseen suojaautua homoseksuellien taholta uhkaavaa vaaraa vastaan”. Stenbäck jatkaa teoksessaan perinteistä kristillistä traditiota toteamalla, että homoseksuaalisuus on perverssiä, koska ”siinä sukupuolielimiä ei käytetä luonnon määräämään tarkoitukseen, siinä *ei tule esiin luomishalu ja –tahto*²⁵⁸. Stenbäck kirjoittaa edelleen, ettei homoseksuaalinen suhde ”tyydytä myöskään ihmisen rakkaudentarvetta” ja tällaista suhdetta on ”näin ollen pidettävä luonnonvastaisena”.²⁵⁹

Asser Stenbäck esittää, että homoseksuaalisesti tuntevat ihmiset ovat ”usein sulkeutuneita, pelokkaita, usein heillä on myös joko liian voimakas tahi liian köyhä tunne-elämä”. Käsikirjan mukaan homoseksuaalisuus on puhjennut monissa ihmisissä vain sen vuoksi, että heidän saamansa sukupuolikasvatus on jäänyt puutteelliseksi tai he ovat sortuneet ”sukupuoliseen hillittömyyteen”. Käsikirjan mukaan homoseksuaalisuus on tautitila, joka voi syntyä viettelyn seurauksena. Erityisessä vaarassa ovat lapset ja nuoret pojat, sillä homoseksuaali ”voi houkutella nuorukaisia kadulla, ravintoloissa ja kylpyrannoilla”. Tällaiset elämykset voivat muotoutua ”*nuorille erittäin kohtalokkaiksi*”.²⁶⁰

²⁵⁶ Stenbäck – Pautola 1952, s. 8–10.

²⁵⁷ Stålström 1998, s. 207–208.

²⁵⁸ Stenbäck (1952) on kursivoinut kyseisen kohdan teoksessaan sivulla 285.

²⁵⁹ Stenbäck – Pautola 1952, s. 272, 285.

²⁶⁰ Stenbäck – Pautola 1952, s. 277, 286, 288. Stenbäck on kursivoinut kyseisen kohdan sivulla 288.

Suomessa 1950-luvulla vallinneesta homovastaisesta hysteria²⁶¹ siirryttiin 1960-luvulle tultaessa yleiseen yhteiskunnalliseen radikalisoitumiseen, jonka hedelmiä olivat seksuaalipoliittinen keskustelu ja useat yhden asian ympärille keskittyneet liikkeet²⁶². Näin syntyivät esimerkiksi rauhanasiaa ajava Sadankomitea, kehitysmaiden tilanteesta kiinnostunut Tricont ja erilaisten syrjittyjen ryhmien, kuten alkoholistien tai vankien oikeuksia ajavat ryhmittymät.²⁶³

Kaikissa länsimaissa käytiin 1960-luvun kuluessa keskustelua seksuaalirikosten vapauttamisesta ahdasmielisistä asenteista ja lainsäädännöstä. Keskustelun teemoiksi muodostuivat erilaiset seksuaalisuuteen liittyvät kysymykset, kuten aborttilainsäädännön liberalisointi, kouluissa annettava sukupuolivalistus, esiaviollinen seksi ja homoseksuaalisuutta koskevan lainsäädännön uudistaminen. Ruotsissa suuri seksikeskustelu alkoi vuonna 1962, Suomessa teemaa tuli laajamittaisesti esille keväällä 1965.²⁶⁴

Asser Stenbäck kirkolliset tahot tukenaan antoi pitkään mieleisensä määritelmän homoseksuaalisuuden olemuksesta.²⁶⁵ Julkisia vasta-argumentteja homoseksuaalisuuden kriminalisoimiselle saatiin odottaa kevääseen 1965 asti, jolloin *Ylioppilaslehden* huhtikuun vappunumerossa käsiteltiin seksuaalisia vähemmistöjä. Seksuaalikevään 1965 kuluessa myös *Medisiinari*-lehti julkaisi seksuaaliteemanumeron ja Lääketieteen kandidaattiseuran kulttuuritoimikunta järjesti paneelisarjan, jossa yhtenä teemana olivat seksuaaliset ”poikkeavuudet”. Näin alkoi vilkas julkinen debatti homoseksuaalisuuden kriminalisoinnin ja medikalisoinnin oikeutuksesta. Lääketieteen kandidaattiseuran kulttuurisihteerinä toiminut Ilkka Taipale toimitti vuonna 1966 puheenvuorokokoelman *Sukupuoleton Suomi – Asiallista tietoa seksuaalirikosten kysymyksistä*. Taipaleen toimittama teos nosti homoseksuaalien aseman näkyvästi mukaan yleiseen seksuaalikeskusteluun.²⁶⁶

²⁶¹ Månsson 1985, s. 335.

²⁶² Mustola 2007, s. 23. Mustola huomauttaa, että liikkeiden konkreettinen perustaminen ajoittui pääsääntöisesti 1960-luvun loppupuoliskolle.

²⁶³ Mustola 2007, s. 23 ja alaviite 13; Stålström 1998, s. 218.

²⁶⁴ Mustola 2007, s. 18; Taipale 1966, s. 8.

²⁶⁵ Stålström 1998, s. 207, 220. Stålström kirjoittaa s. 207, että Stenbäck oli yksi Suomen 1990-luvun eheytyksliikkeen ideologeista; eheytyksliikkeen lähtökohtana oli homoseksuaalisuuden uudelleen patologisoiminen eli sairaudeksi määrittely.

²⁶⁶ Mustola 2007, s. 18; Stålström 1998, s. 218–219; Taipale 1966, s. 7.

Perinteisiä kristillisiä näkemyksiä alettiin ensimmäisen kerran kritisoida julkisesti seksuaalikevään 1965 innoittamina. Juristi Karl Johan Lång (1934–1998) analysoi Ilkka Taipaleen toimittamassa kirjasessa homoseksuaalisuuden rangaistavuuteen johtanutta kehitystä ja toteaa, että homoseksuaalisuuden kriminalisointi on tapahtunut alun alkaen sellaisissa olosuhteissa, ”joilla ei ole mitään yhteistä oman aikamme sosiaalisten olojen kanssa”. Lång jatkaa, että Mooseksen laista periytyvät seksuaalinormit säädettiin aikanaan ”Keski-idän vähäistä paimentolaiskansaa varten” ja ehkä ne olivat alkuperämaassaan välttämättömiä ja sosiaalisesti tarkoituksenmukaisia. Mutta minkä vuoksi ikivanhat seksuaalinormit olisivat sellaisia, että meidän, jotka elämme 1900-luvun läntisessä maailmassa, tulisi ilman muuta soveltaa niitä?²⁶⁷

Samassa artikkelikokoelmassa kirjoittanut toinen juristi Herbert Gumpier jatkaa samaan sävyyn, että ”moraalikäsitykset ovat ihmisestä itsestään peräisin” ja vaihtelevat yhteiskunnallisten olojen mukaan. Sellaiset ilmiöt, jotka vielä sata vuotta sitten luokiteltiin epämoraalisiksi, saattavat nykykatsannossa olla hyvinkin moraalisisina pidettyjä. Gumpier muistuttaa, että sukupuolikysymyksiä koskevat moraalikäsitykset ovat merkittävästi muuttuneet aikaisempiin vuosikymmeniin nähden. Gumpier käyttää esimerkkinä Tanskaa, jossa homoseksuaalisuus dekriminalisoitiin jo vuonna 1930²⁶⁸. Homoseksuaalisuuden rangaistavuuden poistaminen ei ole kuitenkaan aiheuttanut vaaraa tai haittaa tanskalaiselle yhteiskunnalle.²⁶⁹

Herbert Gumpier muistuttaa myös siitä, minkälaisia käytännön seurauksia homoseksuaalisuuden kriminalisointi on tuonut mukanaan: ryöstön tai kiristyksen kohteeksi joutuneet homoseksuaalit uskaltavat vain harvoin ilmoittaa heihin kohdistuneista rikoksista poliisille. Ajanjaksolla 1954–1963 Helsingin raastuvanoikeudessa tuomittiin rikoslain 20:12.1 §:n nojalla vuosittain 4–14 henkilöä, vaikka Gumpierin arvion mukaan Helsingissä asui tuohon aikaan yli 10 000 homoseksuaalisesti suuntautunutta miestä. Syynä oikeuskäsittelyjen vähäisyyteen Gumpier pitää sitä, että poliiseilla on tähdellisempääkin tekemistä kuin homoseksuaalien jahtaaminen.²⁷⁰

²⁶⁷ Lång 1966, s. 139.

²⁶⁸ Månsson 1985, s. 336.

²⁶⁹ Gumpier 1966, s. 145, 148.

²⁷⁰ Gumpier 1966, s. 158–160.

Julkisen keskustelun lisäksi homoseksuaalisuudesta ryhdyttiin kirjoittamaan useissa eri julkaisuissa. Suomeksi ilmestyi 1960-luvun jälkipuoliskolla käännösromaaneja, joissa homoseksuaalisuutta käsiteltiin avoimesti ja myönteiseen sävyyn. Uudet tiedonlähteet olivat tervetulleita, sillä aikaisemmin ainoat asiaa kuvaavat painojulkaisut olivat olleet tietosanakirjoja tai lääkärrien kirjoituksia, joissa homoseksuaalisuudesta kerrottiin sairautena. Eniten homoseksuaalisuusteemaa käsitteli *Hymy*-lehti, joka oli tuona aikakautena kansan mielipiteen muokkaaja. Osa kirjoituksista oli hyvinkin sensaationhakuista. Uutta ja radikaalia *Hymyn* journalismissa olivat henkilöhaastattelut, joissa homot ja lesbot saivat kertoa asiastaan omasta näkökulmastaan.²⁷¹

Ilta-Sanomissa julkaistiin 10.8.1966 *Homoseksuaalipesä Helsingissä* –juttu, jossa lehden toimittaja oli soluttautunut homomiesten kotona pidetyille yksityisille kutsuille ja raportoi kokemastaan sensaatiohakuisesti. Artikkelissa varoiteltiin, että erityisesti sotilaat ja muut nuoret miehet ovat vaarassa joutua vanhempien homomiesten viettelemiksi. Kirjoituksen homoseksuaalien oikeuksia loukkaavalla sävyllä oli kauaskantoiset seuraukset: 88 suomalaisen kulttuurin ja tieteen merkkihenkilöä – jotka olivat etupäässä heteroseksuaaleja – julkaisivat 13.8.1966 *Hufvudstadsbladetissa* adressin, jossa vastustettiin törkyjournalismia ja vaadittiin rikoslain 20:12.1 §:n kumoamista ihmisoikeuksia loukkaavana.²⁷²

3.3.2 Rikoslain muutos 1971

Suomen hallitus asetti vuoden 1966 lopulla komitean valmistelemaan seksuaalirikoslainsäädännön uudistusta, komitean laatima mietintö valmistui seuraavana vuonna. Komitean mietinnössä todetaan, että vuonna 1889 säädetty seksuaalirikoksia koskeva rikoslain 20 luku perustui absoluuttiselle sukupuolimoraalille, jonka mukaan kaikenlainen avioliiton ulkopuolinen sukupuolielämä oli lähes poikkeuksetta rangaistavaa. Vuoden 1889 rikoslain perustana olleesta absoluuttisesta sukupuolimoraalista irtauduttiin vähitellen 1900-luvun aikana. Tärkeä lainmuutos tapahtui vuonna 1926, jolloin dekriminisoitiin salavuoteus eli naimattomien henkilöiden kesken tapahtunut sukupuoliyhdyntä. Vuonna 1948 kumottiin huoruutta koskeva lainkohta; muutoksen

²⁷¹ Mustola 2007, s. 18–19.

²⁷² Mustola 2007, s. 18–19.

jälkeen rikoslaki ei enää puuttunut naimisissa olevien henkilöiden harjoittamaan sukupuoliyhteyteen, vaikka kumppanina olisi ollut muu kuin oma aviopuoliso. Näitä dekrimineralisointeja oli aikanaan perusteltu sillä, että rikoslainsäädäntö ei ole oikea keino aikuisten välisen sukupuolimoraalin ylläpitämiseen.²⁷³

Komitea päätteli, että muunlainen kuin avioliitossa tapahtuva sukupuoliyhteys voitaisiin kriminalisoida vain sen vuoksi, että teon kohde on suojan tarpeessa tai yhteiskunta tarvitsee erityistä suojaa joitakin tekoja vastaan. Seksuaalirikoskomitea päätyi toteamaan, että ”ei näytä olevan mitään syytä arvostella lainsäätäjän taholta seksuaalista vähemmistöikäyttäytymistä toisin kuin enemmistöikäyttäytymistä”. Seksuaalirikoskomitea ehdotti, että rikoslaissa luovuttaisiin 20:12.1 §:n määrittämästä yleiskriminalisoinnista, jolloin täysi-ikäisten henkilöiden yhteisymmärryksessä suorittamat homoseksuaaliset teot jäisivät ilman rangaistusta. Komitea myös ilmoitti puoltavansa homoseksuaalisuuden ikivanhan aisaparin, eläimeen sekaantumisen dekrimineralisointia, koska säännöstä tarvittiin lähinnä vain ”henkisesti vajavaisten yksilöiden käsittelyssä”.²⁷⁴

Komitean ehdotuksen erityisperusteluissa määritellään erilaiset suojaikärajat samaa sukupuolta ja eri sukupuolta olevien väliselle seksuaaliselle kanssakäymiselle. Komitea ehdotti, että lasten yleiseksi rikosoikeudelliseksi suojaikärajaksi muutettaisiin 15 vuotta voimassa olleen 17 vuoden tilalle, jolloin seksuaalisuhde alle 15-vuotiaan kanssa olisi periaatteessa kaikissa tapauksissa rangaistavaa. Lisäksi samaa sukupuolta olevien väliselle seksille ehdotettiin korotettua 18 vuoden ikärajaa nuorten henkilöiden suojelemiseksi. Alle 15-vuotiaita koskevaa ehdotonta rikosoikeudellista suojaa ei pidetty riittävänä sellaisissa tapauksissa, joissa nuori on toisen henkilön käskyvallan tai valvonnan alaisena esimerkiksi opettaja-oppilassuhteessa tai jossakin laitoksessa. Komitea ehdotti, että tällaisissa tilanteissa suojaikärajaksi eri sukupuolta olevien väliselle suhteelle asetettaisiin 18 vuotta ja samaa sukupuolta olevien kohdalla tarpeellinen olisi 21 vuoden suojaikäraja.²⁷⁵

Eduskunnassa pyrkimykset rikoslain ”haureuden harjoittamista saman sukupuolen kanssa” koskevan 20:12.1 §:n kumoamiselle aiheuttivat suurta vastustusta. Lopulta päädyttiin kompromissiin, jonka seurauksena rikoslain pykälässä 20:12.1 ollut homoseksuaalisten

²⁷³ KM 1967:A12 s. 7–8; Mustola 2007, s. 19.

²⁷⁴ KM 1967:A12 s. 12, 22, 24.

²⁷⁵ KM 1967:A12 s. 20–23, 29.

tekojen yleiskriminalisointi poistettiin, mutta tilalle säädettiin kehoituskielto ja korotetut suojaikärajat.²⁷⁶ Rikoslain uudistettuun siveellisyysrikoksia koskevaan 20 lukuun sisällytettiin kehoituskieltona tunnettu pykälä 20:9.2, jonka mukaan rangaistavaksi tuli julkinen kehottaminen ”samaa sukupuolta olevien henkilöiden välisen haureuden harjoittamiseen”. Hallituksen esityksessä ehdotettiin, että eläimeen sekaantumisen kriminalisoivasta rikoslain 20:12.2 §:stä luovuttaisiin kokonaisuudessaan²⁷⁷; tällaiseen ratkaisuun eduskunta päätyikin.

Hallituksen esityksessä yleiseksi heteroseksisuhteiden suojaikärajaksi kaavailtiin 15 vuoden ikää²⁷⁸, mutta Lakivaliokunta suositteli mietinnössään 16 vuoden luvallisuusiän käyttöönottoa²⁷⁹. Uudistettu rikoslain 20 luku tuli voimaan 15.1.1971. Yleiseksi suojaikärajaksi määrättiin rikoslain 20.3.2 §:ssä 16 vuotta. Sellaisten tapausten varalta, joissa samaa sukupuolta olevat harjoittavat ”sukupuoliyhteyteen verrattavissa olevaa haureutta”, suojaikärajaksi säädettiin 20:5.2 §:ssä heteroseksiiä korkeampi 18 vuoden luvallisuusikä.

Jos henkilöiden välillä vallitsi huoltajuus-, opettaja-oppilassuhde tai muu vastaava valtasuhde, pykälässä 20:5.1 määrättiin samaa sukupuolta olevien sukupuolisuhteelle 18 vuoden luvallisuusikä. Jos samaa sukupuolta olevien seksikumppaneiden välillä oli olemassa pykälässä 20:5.1 tarkoitettu käsky- tai valtasuhde, sovellettavaksi säädettiin 21 vuoden luvallisuusikä. Vaikka 15.1.1971 voimaantulleen uudistetun rikoslain 20 luku ei enää sisältänyt homoseksuaalisten suhteiden yleiskriminalisointia, samaa sukupuolta olevien henkilöiden suhteet erotettiin kuitenkin yhä omaksi enemmistökäyttäytymisestä poikkeavaksi kategoriakseen. Tästä muistuttivat rikoslain homoseksuaalisia suhteita koskevat korkeammat suojaikärajat ja uusi kehoituskieltopykälä.

²⁷⁶ Mustola 2007, s. 20.

²⁷⁷ HE 52/1970 vp. s. 8.

²⁷⁸ HE 52/1970 vp. s. 6–7.

²⁷⁹ LaVM 11/1970 vp. s. 3.

3.3.3 Sairausluokituksen poistaminen 1981

Historian eri aikakausina ”poikkeaviksi” leimatut ilmiöt ovat tyypillisesti käyneet läpi kolme vallitsevaa ”poikkeavuuden” määrittelytapaa: synti, rikos ja sairaus. Ilmiö, josta ei ole vielä tullut sosiaalisesti hyväksytty, voi siirtyä kriminalisoinnista luopumisen jälkeen medikalisaation piiriin, jolloin sitä ryhdytään käsittelemään rikoksen sijasta sairautena. Medikalisaatio leimaa ”poikkeavan” käyttäytymisen lääketieteelliseksi ongelmaksi eli ”sairaudeksi tai häiriöksi”, jota ryhdytään poistamaan hoitamalla.²⁸⁰

Aikuisten henkilöiden välisestä homoseksuaalisten tekojen kriminalisoinnista luovuttiin Suomen rikoslaissa vuonna 1971. Uudistusta pohtinut seksuaalirikoskomitea päätyi toteamaan, ettei homoseksuaalisia henkilöitä voida hoidolla muuttaa heteroseksuaaleiksi. Komitean mukaan hoito voisi ennemminkin tähdätä siihen, että homoseksuaali hyväksyy itsensä ”poikkeavana yksilönä”. Jotta tähän päämäärään päästäisiin, pitäisi homoseksuaalin elinympäristöön vaikuttaa sillä tavoin, että ”hänet hyväksyttäisiin seksuaalisesta poikkeavuudestaan huolimatta”.²⁸¹

Rikoslain 20:12.1 §:ssä ollut homoseksuaalisuuden yleiskriminalisointi kumottiin vuonna 1971, mutta homoseksuaalisuus pysyi sen jälkeenkin Lääkintöhallituksen virallisessa sairausluokituksessa, johon se oli lisätty jo vuonna 1952.²⁸² Stenbäck ja Pautola luonnehtivat 1952 julkaisemassaan teoksessa *Lapsuus- ja nuoruusiän sukupuoli kehitys ja kasvatus* homoseksuaalisuutta lähinnä ”luonnonvastaiseksi” tai ”tapainturmelluksesta” johtuvaksi käyttäytymiseksi.²⁸³ Samana vuonna, kun homoseksuaalisuuden kriminalisoinnista luovuttiin Suomessa, alkoi ilmestyä Achtén²⁸⁴, Alasen ja Tienarin laatima *Psykiatria*-oppikirja. Teoksessa vedottiin yhdysvaltalaiseen psykoanalyttiseen teoriaan, jonka mukaisesti homoseksuaalisuutta ryhdyttiin leimaamaan Suomessa psykkiseksi häiriöksi, jota voidaan hoitaa sähköiskuilla ja psykoanalyysillä. *Psykiatria*-oppikirjaa käytettiin lääkärien peruskoulutuksessa ja kirjan homoseksuaalisuutta

²⁸⁰ Conrad – Schneider 1992, s. 29, 32–34, 36.

²⁸¹ KM 1967:A12 s. 22–23.

²⁸² Stålström 1998, s. 15.

²⁸³ Stenbäck – Pautola 1952, s. 285–286.

²⁸⁴ Stålström 1998, s. 232: Psykoanalyttikko Kalle Achtén (syntynyt 11.9.1928) toimi Helsingin yliopiston psykiatrian professorina vuosina 1968–1991.

käsitlevä osio liitettiin sellaisenaan opettajille tarkoitettuihin seksologisiin teoksiin. *Psykiatria*-teoksen kannanotot vaikuttivat laajasti yleiseen mielipiteeseen.²⁸⁵

Heti perustamisensa jälkeen (1974) SETA alkoi ajaa ponnekkaasti homoseksuaalisuuden sairausluokituksen kumoamista. Kun Ruotsin Socialstyrelsen ilmoitti vuonna 1979 poistaneensa homoseksuaalisuuden sairausluokituksen, SETA lähetti kirjelmän Suomen Lääkintöhallitukselle ja vaati sairausdiagnoosin poistamista myös Suomesta. Kirjelmässä vedottiin muun muassa siihen, että sairaaksi leimaaminen kielteistää ympäristön asenteita jopa enemmän kuin jo kumottu kriminalisointi voimassaoloaikanaan. Pitkällisen väsytystaistelun jälkeen Suomen Lääkintöhallitus ilmoitti yleiskirjeellään 26.6.1981 poistavansa homoseksuaalisuuden sairausluokituksen. Vaikka homoseksuaalisuuden virallinen sairaudeksi luokittelu päättyi, Achten, Alasen ja Tienarin *Psykiatria*-teoksesta otettiin uusia painoksia²⁸⁶, joissa välitettiin edelleenkin kuvaa homoseksuaalisuudesta sairautena. Vasta 1990-luvun alussa *Psykiatria*-oppikirja kohtasi julkisessa keskustelussa kovaa kritiikkiä vähemmistöä syrjivistä näkemyksistään.²⁸⁷

3.3.4 Hyvästit kehotuskiellolle ja suojaikärajoille 1998

Vuoden 1971 rikoslain uudistusta koskevaan hallituksen esitykseen²⁸⁸ ei sisällynyt 20:9.2 §:ssä olevaa säännöstä, jossa säädetään rangaistavaksi julkinen kehottaminen samaa sukupuolta olevien keskinäiseen haureuteen.²⁸⁹ Lakivaliokunta ehdotti kehotuskiellon ottamista uudistetun rikoslain 20 lukuun.²⁹⁰ Perusteluksi esitettiin käsitys, jonka mukaan seksuaalisesti vielä vakiintumattomia nuoria pitää suojella ”homoseksuaalisuuteen johtavilta vaikutteilta”. Rikoslain säätäjät uskoivat niin sanottuun viettelyteoriaan, jonka pohjana oli ajatus siitä, että ennen seksuaalista vakiintumista hankitut homoseksuaaliset kokemukset ovat ratkaisevia aikuisiän seksuaalisen suuntautumisen kannalta. Tämän vuoksi seksuaalirikoskomitea päätyi ehdottamaan korotettuja suojaikärajoja samaa sukupuolta olevien välisille seksisuhteille.²⁹¹ Eduskuntakäsittelyssä konservatiivit

²⁸⁵ Stålström 1998, s. 231, 233, 235.

²⁸⁶ Teoksesta otettiin uusintapainokset vuosina 1981 ja 1991.

²⁸⁷ Stålström 1998, s. 225, 229–231, 235–236.

²⁸⁸ HE 52/1970 vp.

²⁸⁹ HE 6/1997 vp. s. 169.

²⁹⁰ LaVM 11/1970 vp. s. 6.

²⁹¹ KM 1967:A12 s. 23.

vastustivat ponnekkaisesti homoseksuaalisuuden dekriminialisointia, joten eduskunta päätyi kompromissiin, jossa rikoslain 20:12.1 §:n yleiskriminalisointi korvattiin kehotuskiellolla ja suojaikärajoilla.²⁹²

Oikeuskäytännössä rikoslain kehotuskieltopykälä jäi marginaaliseksi kriminalisoinniksi. Ensimmäiseen rikosilmoitukseen johti vuonna 1975 televisiodokumentti yhdysvaltalaisesta homoseksuaalien omasta kirkkokunnasta. Vuonna 1976 syytetoimenpiteisiin ryhdyttiin homoseksuaalien työsyryntää käsitelleen radio-ohjelman perusteella.²⁹³ Kolmannen kerran kehotuskieltopykälään vedottiin 1981, jolloin poliisi takavarikoi syrjinnän vastaiseen mielenosoitukseen osallistuneelta kehotuskiellon vastaisen kyltin. Kehotuskiellon olemassaolo sai viimeisessä rikossyytteesen johtaneessa tapauksessa farssin piirteitä: turkulaiset homoseksuaalien asiaa ajavat aktivistit tekivät itsestään rikosilmoituksen, joka tosin johti raastuvanoikeuden vapauttavaan päätökseen. Suojaikärajapykälän perusteella annettiin 12 tuomiota, joista 10 oli langettavia ja 2 vapauttavaa. Oikeudenkäynnit tapahtuivat 1970- ja 1990-luvuilla; ainoatakaan tapauksesta ei käräjäyty 1980-luvun aikana.²⁹⁴

Jo 1990-luvun alussa oli selvää, että kehotuskielto ja suojaikärajat tullaan poistamaan laista rikoslain kokonaisuudistuksen yhteydessä.²⁹⁵ Helmikuussa 1997 hallitus antoi eduskunnalle esityksen uudeksi seksuaalirikoslaiksi. Esityksessä todettiin, että homoseksuaalien korotettuja suojaikärajoja perusteltiin aikoinaan muun muassa muiden Pohjoismaiden samanlaatuksilla säännöksillä. Vuoteen 1997 mennessä muut Pohjoismaat olivat poistaneet suojaikärajat, joten myös Suomen rikoslaki kaipaasi pikaista uudistusta. Esityksen mukaan kehotuskielto loukkasi sanan-, mielipiteen-, ja painovapautta. Lisäksi kiellon voimassapitäminen herätti Suomen kannalta kielteistä kansainvälistä huomiota.²⁹⁶

Kehotuskiellon poistamista perusteltiin sillä, että se rajoittaa asiallista keskustelua homoseksuaalisuudesta. Kielto oli myös vastoin sitä periaatetta, ettei seksuaalirikosten rangaistavuutta pidä kytkeä yhteen seksuaalisen suuntautumisen kanssa. Kehotuskielto ja suojaikärajat loukkasivat seksuaalista itsemääräämisoikeutta ja olivat omiaan ylläpitämään

²⁹² Mustola 2007, s. 20.

²⁹³ Månsson 1985, s. 341–342.

²⁹⁴ Mustola 2007, s. 29–31.

²⁹⁵ Mustola 2007, s. 31.

²⁹⁶ HE 6/1997 vp. s. 167, 169.

homoseksuaaliseen vähemmistöön kohdistuvaa syrjintää. Hallitus päätyi ehdottomaan eduskunnalle kehotuskiellon ja suojaikärajojen poistamista rikoslaista.²⁹⁷ Seksuualirikoslainmuutos valmistui kesällä 1998, ja uusittu rikoslaki tuli voimaan 1.1.1999.

3.4 Ihmisoikeuksien nousu ja uskonnon suhteellistuminen

Lainsäätäjän suhtautuminen homoseksuaalisuuteen koki perinpohjaisen muutoksen runsaan sadan vuoden aikana. Homoseksuaalisuuden kriminalisointi vuonna 1889 perusteltiin hyvin erilaisilla argumenteilla kuin vuonna 1971 tapahtunut dekriminalisointi ja sitä vuonna 1998 seurannut kehotuskiellon ja suojaikärajojen poistaminen. Vuoden 1889 rikoslain luonnottoman haureuden harjoittamisesta siirryttiin vähän kerrallaan dekriminalisointiin johtaneisiin teemoihin: seksuaaliseen itsemääräämisoikeuteen ja rikoslain erottamiseen uskonnosta.

Suomen suuriruhtinaan rikoslaki säätö vuonna 1889 rangaistavaksi haureuden harjoittamisen toisen samaa sukupuolta olevan kanssa. Kriminalisoinnin perustana oli *Raamatussa* kuvatut Sodomian synnit, joista oli tullut osa juridista traditiota.²⁹⁸ Kirkollisen ja maallisen esivallan näkemys homoseksuaalisuudesta oli sinetöity lopullisesti jo vuonna 1608, jolloin homoseksuaalisuuden kieltänyt Mooseksen laki nostettiin suoraan sovellettavaksi oikeuslähteeksi.²⁹⁹ Niin ikään myös vuoden 1889 kriminalisoinnissa käytetty haureuden käsite ja sen alalaji ”luonnottomon haureus” pohjautuivat raamatulliseen alkuperään.³⁰⁰ Tätä vahvasti uskonnollisesti sävytynyttä taustaa vasten ei ollut mikään ihme, että vuoden 1889 rikoslaissa homoseksuaalisuus haluttiin tuomita erityisen jyrkästi epänormaalina ja luonnonvastaisena.³⁰¹

1960-luvun lopulla asetettu seksuaalirikoskomitea kokoontui pohtimaan rikoslain seksuaalirikoksia koskevan 20. luvun uudistamista. Komitea arvioi homoseksuaalisuuden rangaistavuutta aivan eri näkökulmasta kuin vuoden 1889 rikoslakia säädettäessä oli tehty.

²⁹⁷ HE 6/1997 vp. s. 2, 163, 169.

²⁹⁸ Sorainen 2005, Naiset sodomiitteina – liite s. 213.

²⁹⁹ Almqvist 1942, s. 1; Pajuoja 1991, s. 17.

³⁰⁰ Haureudesta esim. Pyhä Raamattu vuoden 1992 suomennos, 1 Kor. 7:2 ja luonnottomuudesta esim. Biblia vuoden 1642 suomennos, 1 Kor. 6:10

³⁰¹ KM 1967: A12 s. 22.

Seksuaalirikoskomitea totesi ehdotuksensa yleisperusteluissa: ”Rikoslain kieltonormeja noudatetaan yleisimmin silloin, kun ne ovat sopusoinnussa muiden yhteiskunnassa vallitsevien normien kanssa. Jos rikoslaisissa rangaistuksen uhalla kielletään teko, joka on yleisesti noudatettujen moraalien hyväksymä, jäävät oikeudellisen normin positiiviset vaikutukset vähäisiksi.” Komitea ehdotti, että rikoslain 20:12.1 §:n sisältämästä homoseksuaalisuuden yleiskriminalisoinnista luovuttaisiin. Komitea perusteli homoseksuaalisuuden dekriminalisoinnista toteamalla, että ”seksuaalielämään liittyy tekoja, joita ei esimerkiksi uskonnossa tai julkisessa moraalissa ole hyväksytty, mutta joita silti ei ole syytä julistaa rangaistavaksi”.³⁰² Tämä seksuaalirikoskomitean vuonna 1968 laatima muistio päätti lainsäätäjän ja kirkon vuosisatoja kestäneen yhteisymmärryksen homoseksuaalisuuden rangaistavuudesta.

Vuonna 1997 hallitus antoi eduskunnalle esityksen homoseksuaaleja koskevien suojaikärajojen ja kehotuskiellon poistamiseksi. Hallituksen esityksessä todettiin, että ”ei ole oikein eikä edes mahdollista olennaisesti vaikuttaa seksuaaliseen suuntautumiseen rikoslainsäädännöllä”.³⁰³ Anttila ja Törnudd esittävät *Kriminologia ja kriminaalipolitiikka* -kirjassaan, että jokin teko voidaan dekriminalisoida, jos sitä ei enää pidetä haitallisena ja yhteiskunnan yleinen sallivuus poikkeavia kohtaan on muutenkin kohonnut, jolloin rangaistusuhallalla ei enää katsota olevan merkitystä; juuri näin tapahtui homoseksuaalisuuden kriminalisoinnille.³⁰⁴

Homoseksuaalisuuden dekriminalisointi pakotti myös evankelisluterilaisen kirkon tarkastamaan kantansa seksuaalisiin vähemmistöihin. Kristillisen kirkon piirissä havaittiin, että kirkko ei enää määrännyt ihmisten moraalisia kannanottoja. Keskustelu homoseksuaalisuudesta oli nähtävä ennemminkin uudessa valossa, ihmisarvo- ja ihmisoikeuskysymyksenä.³⁰⁵

Rikoslain säätämisen aikaan rikosoikeuden professori Jaakko Forsman perusteli homoseksuaalisuuden rangaistavuutta sanomalla, että homoseksuaaliset teot loukkaavat

³⁰² KM 1967: A12 s. 7, 22, 10, 11,

³⁰³ HE 6/1997 vp. s. 164.

³⁰⁴ Anttila – Törnudd 1983, s. 187.

³⁰⁵ Nissinen 1994, s. 11, 183.

yhteiskunnan luonnollista ja siveellistä järjestystä.³⁰⁶ Homoseksuaalisuus nähtiin 1800-luvun lopulla yhteiskuntarauhaa horjuttavana kysymyksenä, kun taas dekriminointia pohtiessaan lakivaliokunta tuli vuonna 1970 siihen tulokseen, että ”uuden lähtökohdan perusteella siveellisyysrikoksia on pidettävä ensisijaisesti yksilöön eikä enää yhteiskuntaan kohdistuvana rikoksena”³⁰⁷.

Kaiken kaikkiaan homoseksuaalisuutta dekriminoidaessa katse kääntyi yksilöön. Vuoden 1889 rikoslaki perustui absoluuttiselle sukupuolimoraalille, jonka mukaisesti rangaistavaa oli kaikki avioliiton ulkopuolinen seksuaalinen kanssakäyminen. Seksuaalirikoskomitea päätyi vuonna 1968 pohdinnassaan sille kannalle, että sukupuoliyhteyttä ei voida määrittää luvalliseksi tai luvattomaksi sillä perusteella, tapahtuuko se avioliitossa vai sen ulkopuolella. Komitea ehdotti, että rikoslailta puututtaisiin vain sellaisiin sukupuolisuhteisiin, jotka loukkaavat toisen henkilön seksuaalista itsemääräämisoikeutta.

Seksuaalirikoskomitea ei halunnut rikoslain 20. luvun uudistuksen yhteydessä erottaa enää seksuaalivähemmistöjä omaksi kategoriakseen, vaan lausui, että ”homoseksuaaliset teot ehdotetaan rangaistaviksi niin kuin heteroseksuaalisetkin teot niissä tapauksissa, joissa ne merkitsevät suhteen toisen osapuolen seksuaalisen itsemääräämisoikeuden ja vapauden loukkaamista”.³⁰⁸ Vuonna 1997 hallituksen esityksessä pohdittiin suojaikärajojen ja kehotuskiellon kumoamista. Hallitus päätyi samalle kannalle kuin vuonna 1968 kokoontunut seksuaalirikoskomitea. Hallitus totesi, että ”seksuaalisen itsemääräämisoikeuden edellytykseksi ei ole perusteltua asettaa tiettyä sukupuolista suuntautuneisuutta.”³⁰⁹

Homoseksuaalisuuden rangaistavuuden poistamista miettinyt seksuaalirikoskomitea totesi, että lainsäädäntöä olisi pikaisesti uudistettava, koska ”tosiasiallisissa olosuhteissa ja katsomuksissa” oli tapahtunut olennainen muutos vuoden 1889 rikoslain säätämisen jälkeen.³¹⁰ Anttilan ja Törnuddin mukaan jokin teko voidaan jättää kokonaan

³⁰⁶ KM 1967: A12 s. 22.

³⁰⁷ LaVM 11/1970 vp. s. 2.

³⁰⁸ KM 1967: A12 s. 7, 10, 15, 22.

³⁰⁹ HE 6/1997 vp. s. 163

³¹⁰ KM 1967:A12 s.8.

rankaisematta, jos yleinen oikeuskäsitys teon luonteesta on muuttunut³¹¹. Tällaiseen ratkaisuun päädyttiin homoseksuaalisuuden kriminalisoinnin kohdalla.

1900-luvun loppuvuosikymmeninä nousi esiin uusi näkökulma oikeudellisten kysymysten tarkasteluun: perus- ja ihmisoikeuksien kannalta oli arveluttavaa liittää oikeusvaikutuksia seksuaaliseen suuntautumiseen. Kehottamiskiellon ja suojaikärajojen poistamista puoltaneessa vuoden 1997 hallituksen esityksessä homoseksuaalisuuden lopullista dekriminalisointia lähestyttiin korostaen perus- ja ihmisoikeuksia. Hallituksen esityksen mukaan ”voimassa olevaa lainsäädäntöä voidaan arvostella eräissä tapauksissa perusteettomasta tai liian ankarasta puuttumisesta sellaisiin kansalaisten toimintamahdollisuuksiin, joilla on läheinen kytkeä perusoikeuksiin”. Hallitus pohtii kehotuskiellon poistamista ja totesi, että ”kehottamiskielto on lainsäädännössämme ainoa tapaus, jossa on säädetty rangaistavaksi kehottaminen lainmukaiseen tekoon. Se loukkaa sanan-, mielipiteen- ja painovapautta [...]”³¹²

Homoseksuaalisuuden rangaistavaksi säätämisen ja dekriminalisoinnin välisenä aikana tapahtui suuria muutoksia. Yksi keskeisimpiä oli uskonnon ja rikoslain tietoinen erottaminen toisistaan. Yhtä tärkeä oli siirtyminen yhteiskunnan suojelemisesta kohti yksilön suojaamista ja seksuaalista itsemääräämisoikeutta. Lopulta 1900-luvun viime metreillä lainsäätäjät katsoivat, että homoseksuaalisuus tulee nähdä ennen kaikkea perus- ja ihmisoikeuskysymyksenä.

³¹¹ Anttila – Törnudd 1983, s. 188.

³¹² HE 6/1997 vp. s. 10, 169.

4 TYÖTÄ VIEROKSUVAN IRTOLAISEN MATKA PÄIHDEHUOLLON ASIAKKAAKSI

4.1 Älköön valtakunnassa suvaitako maankulkijuutta

4.1.1 Irtolaislainsäädännön varhaisvaiheet

Irtolaisuuden määrittäminen on kautta aikojen peilannut yhteiskunnan taloudellisen ja sosiaalisen kehityksen vallitsevaa tilaa. Irtolaislainsäädännölle on eri aikoina asetettu pääasiassa kolmenlaisia tavoitteita: kansalaisten turvallisuuden takaaminen, työvoiman saannin turvaaminen ja yksilön kouluttaminen yhteiskuntakelpoiseksi. Kronologisesti tarkasteltuna nämä päämäärät ovat usein ilmenneet samanaikaisesti.³¹³

Ruotsi-Suomen irtolaislainsäädännön juuret ulottuvat niihin moniin mullistuksiin, joita Euroopassa tapahtui 1300-luvun kuluessa. Useat katovuodet ja vaikeat ruttoepidemiat johtivat siihen, että Euroopan väkiluvun kasvu tyrehtyi. Talous taantui, elintarvikkeet ja tavarat kallistuivat. Tässä vaikeassa tilanteessa hallitsijat, suurtilalliset ja yrittäjät saavuttivat yhteisymmärryksen siitä, että työntekijöiden palkkatasoa tulisi laskea pakkotoimin ja tätä kautta turvata työvoimansaanti. Eripuolilla Eurooppaa annettiin määräyksiä irtolaisuuden kitkemiseksi. Ensimmäisenä irtolaisuutta rajoittavia määräyksiä antoi Englannin kuningas Edward III vuonna 1349, Ranska ja Espanja seurasivat pian perässä. Irtolaisuuden tuomitseminen ja työpakko tähtäsivät työmarkkinoiden sääntelyyn hallinnollisin keinoin.³¹⁴

Ruotsin valtakunta ei jäänyt yleiseurooppalaisen kehityksen ulkopuolelle, vaan Maunu Eerikinpojan kaupunkilaki vuodelta 1350 sisälsi määräyksen, jonka mukaan kaikkien miesten ja naisten, joiden omaisuus alitti tietyn summan, tuli ryhtyä toisen palvelukseen, kaupungista karkotuksen uhalla. Yleisen kaupunginlain lisäksi sama palveluspakko-velvoite sisällytettiin myös Ruotsin maakunta- ja maanlakeihin. Irtolaislainsäädännöllä luotiin tilattomalle väestölle palvelusvelvollisuus. Täysin oikeutettuja kansalaisia eivät olleet vain maata omistavat talonpojat, vaan itseään suojeleviksi kansalaisiksi katsottiin myös vuokramaanviljelijät. Kolmas väestöryhmä, joiden ei tarvinnut hankkia

³¹³ Swanljung 1976, s. 13.

³¹⁴ Pulma 1994, s. 18.

palveluspaikkoja, olivat sellaiset tilattomat, joilla oli hallussaan vuoden elinkuluja vastaava omaisuus.

Ne tilattomat, jotka eivät toimineet vuokratilajelijoinä tai omistaneet riittävästi katsottua omaisuutta, olivat velvollisia ottamaan vastaan palvelupaikan. Tarjotusta vuosipalvelusta kieltäytyneen henkilön elättäminen oli säädetty rangaistavaksi sakon uhalla. Vuosipalveluspakolla haluttiin taata tilallisille tarvittavan työvoiman saanti ja toisaalta irtolaislainsäädännöllä pyrittiin ylläpitämään yleistä yhteiskuntarauhaa.³¹⁵

Jo varhaisessa lainsäädännössä palveluspakon alaisesta väestöstä erotettiin työtä vieroksuvat maankulkijat, joita pidettiin vaarana yleiselle turvallisuudelle. Vanhin maankulkijoita koskeva laki on kuningas Birger Maununpojan vuonna 1303 antama säännös, jonka mukaan ilman palveluspaikkaa oleva isännätöntä maankiertäjää pitää rangaista ottamalla häneltä pois mukanaan ollut omaisuus. Tämän lisäksi maankulkijuuteen syyllistynyt pitää piestä ja hänen korvansa typistää.³¹⁶

Kustaa Vaasan hallituskautena (1523–1560) valtiolta määritteli irtolaisuuskysymyksen aiemmasta poikkeavalla tavalla. Uusi menettely ilmaantui osaksi jo vuoden 1540 palvelusseikkoja koskevaa lainsäädäntöä, jolloin entinen velvollisuus ottaa vastaan tarjottu palveluspaikka kovennettiin suoranaiseksi pakoksi hankkia työtä omatoimisesti. Kantavaksi periaatteeksi muodostui ajatus, että jokainen työkykyinen on velvollinen toimimaan yhteiskunnan hyväksi kykyjensä mukaan.

Irtolaisiksi olivat luokiteltu aiemmin vain sellaiset henkilöt, joilta puuttui riittäväksi katsottu varallisuus, mutta lakiuudistuksen myötä alettiin vaatia, että jokaisen tuli harjoittaa jotakin laillista ammattia vapautuakseen irtolaisuusepäilyistä. Irtolaiseksi luokittelu tapahtui siitä riippumatta, oliko palveluspaikkaa saatavilla vai ei. Irtolaiseksi määriteltiin muuttuneessa tilanteessa jokainen vuosipalvelusvelvollinen, jolla ei ollut vakituista paikkaa palkollisena tai jonkun ammatin harjoittajana. Poikkeuksena pidettiin varakkaita naisia, jotka pystyivät elättämään itsensä kunniallisesti ilman ulkopuolisten antamaa apua. Tämä poikkeus säilyi 1700-luvulle asti.

³¹⁵ Pulma 1994, s. 18; Ståhlberg 1893, s. 1–2.

³¹⁶ Ståhlberg 1893, s. 11–12.

Muuttuneella lainsäädännöllä valtiolta pystyi määrittämään yhä tarkemmin elinkeinojen harjoittamista ja samalla palveluspaikan alaisiksi saatiin suurempi joukko työväestöä, jolloin valtio hyötyi säädösmuutoksesta alaisten lisääntyneenä veronmaksukykyisyytenä. Irtolaisia koskenut uusi menettely mainittiin laissa jo vuonna 1540 Örebro'n artikloissa, mutta varsinaisesti käytäntö tunnustettiin vasta vuoden 1635 lainsäädännössä. Vuoden 1664 palkollissäännössä irtolaismenettelyä kehitettiin edelleen ja uusia täsmennyksiä tehtiin vielä vuosina 1686, 1723 ja 1739. Irtolaiseksi todetut lähetettiin sotaväkeen vuoden 1635 säädöksen nojalla. Vuodesta 1686 määrättiin irtolaisuuden yleiseksi seuraamukseksi sotapalveluksen ohella yleinen työ kuninkaan kartanossa ja kaivoksissa. Naiset saivat vapautuksen yleisestä työstä, jos suorittivat irtolaisuudesta määrätyn sakon valtiolle.

Birger Maununpojan 1303 antama säännös maankiertäjistä sai jatkoa 1500-luvulla, kun Kustaa Vaasa sääti kiinniotettaviksi kaikki sellaiset henkilöt, jotka kuljeksivat valtakunnassa ilman palveluspaikkaa. Maankulkijuuden seuraamuksina käytettiin samoja rangaistuksia kuin irtolaisten aisoissa pitelemiseksi: sotapalvelusta ja pakkotyötä. 1600-luvun alusta alkaen maankulkijoista erotettiin omaksi ryhmäkseen mustalaiset, jotka olivat ankarien erityissäännösten alaisia. 1700-luvun aikana maankulkijuus rajattiin irtolaisuuden ulkopuolelle. Vuonna 1748 annetussa säännöksessä maankulkijoille säädettiin raippa- ja vitsarangaistus, kun taas irtolaisuudesta saattoi saada totuttuun tapaan ainoastaan pakkotyötä tai joutua sotaväkeen. 1700-luvun kuluessa kävi selväksi, että irtolaisuus ja maankulkijuus olivat eri oikeuskäsitteitä. Tämä erottelu pysyi ennallaan 1800-luvun puolivälin saakka.³¹⁷

4.1.2 Palveluspakko työvoimapolitiikan veturina

Ruotsi-Suomen 1300-luvun maakunta- ja maanlaeissa irtolaisiksi oli määritelty ne henkilöt, jotka olivat vailla vakinaista palveluspaikkaa. 1700-luvun lopulta alkaen irtolaisuuskäsite vähitellen erkaantui arkisesta ajattelusta, jonka mukaan irtolainen oli sama kuin työkykyinen, ilman palveluspaikkaa oleva tilaton. Irtolaisuuteen alkoi ilmaantua rikollisuuden leimaa, jolloin irtolaiseksi leimautuminen edellytti yksilöltä työn vieroksumiseen, pahantapaisuuteen tai muuten huonomaineiseen elämään viittaavia

³¹⁷ Ståhlberg 1893, s. 3–6, 10–18

tunnusmerkkejä.³¹⁸ Uusista tuulista huolimatta palveluspakko ja talon isännän palkkollisilleen antama laillinen suojelus olivat keskeisiä lainsäädännön käsitteitä yhä 1800-luvulle tultaessa. 1800-luvun alussa aiempaa palveluspakkolainsäädäntöä täsmennettiin antamalla uutta hallinnollista lainsäädäntöä.

Vuonna 1802 annettu värväyssääntö loi irtolaislainsäädännölle ideologisen perustan laillisen suojeluksen hankkimisvelvollisuudesta, jota seurattiin 1800-luvun puoliväliin asti. Värväyssäännön 15 §:ssä määrätään, että irtolaiseksi katsotaan se, ”joka ej ole mennyt yleiseen palweluxeen, eli jolla ej ole muuta luvallista ammattia, maanprukia (tarkoittaa maanviljelyä), vuoden palvelusta eli wissiiä luwallista elatuxenkeinoa”. Värväyssäännön 15 §:ssä luokitellaan irtolaiseksi myös ne, joita kukaan toinen ei huoltanut. Irtolaisiksi määriteltiin lisäksi ne henkilöt, joilla ei ollut riittäviä tuloja omaan elatuksensa järjestämiseksi. Irtolaisten piiriin liitettiin myös ne, jotka eivät olleet naimisissa maaseudulla ja henkikirjoitettuina tiettyyn taloon.³¹⁹

Vaikka vuoden 1802 värväyssäännön 15 § sisälsi kattavan luettelon irtolaisiksi katsottavista henkilöistä, tietyt väestöryhmät jäivät sääntelyn ulkopuolelle. Irtolaislainsäädännön alaisuudesta olivat vapautettuja naiset, joilla oli pieniä lapsia tai vanhuksia hoidettavanaan, sekä alle 15-vuotiaat nuoret. Irtolaisiksi ei katsottu myöskään niitä, jotka olivat ”erinnäisten privilegiumein ja resolutionein kautta wapautetut” vuosipalvelukseen ryhtymästä.³²⁰ Palveluspakosta vapautti yhteiskunnallinen asema. Irtolaislainsäädännön ulottumattomissa olivat ne henkilöt, joilla oli oikeus käyttää itsestään nimitystä ”borgare” tai ”bonde”. Etuoikeutettuun yhteiskuntaluokkaan kuulumisen tai palvelupaikan saaminen vapauttavat irtolaislainsäädännön sanktioista. Porvarien, talonpoikien sekä vuosipalveluksessa olevien ajateltiin nauttivan laillisesta suojeluksesta, joka taasen puuttui irtolaisiksi luokitelluilta. 1500–1600-lukujen lainsäädännössä laillinen suojelus tarkoitti alun alkaen sitä, että aatelisten ja talonpoikien palkolliset vapautettiin joutumasta sotaväenottoihin mukaan. 1700-luvun kuluessa irtolaislainsäädännön seuraamuksista vapautetut katsottiin laillista suojelusta nauttiviksi.³²¹

³¹⁸ Pulma 1994, s. 56

³¹⁹ Säändö Wärwingistä ja Wäen palkkamisesta Sotapalweluxeen 7.4.1802, 15 §

³²⁰ Palcka-Asetus Isännille ja Palkkollisille 15.5.1805, 1 artikla, 1 §.

³²¹ Ståhlberg 1893, s. 6–7. laillisesta suojelusta lisää Ståhlberg s. 5. alaviite 5.

Vuonna 1802 annettua värväyssääntöä seurasi vuoden 1804 asetus työlaitoksista³²², jonka lähtökohtana oli ajatus, että irtolaisuus saattoi uhata kansalaisten turvallisuutta ja vaarantaa yhteiskuntaa. Edistääkseen yleistä turvallisuutta ja parantaakseen vapauttaan väärinkäyttävien elämää hallitsija päätti perustaa Karlskronan ja Sveaborgin yleiset työlaitokset, joihin oli lähetettävä työttömät ja pahantapaiset henkilöt tekemään valvonnan alaisina hyödyllistä työtä. Irtolaiset kuului asetuksen mukaan sijoittaa erilleen rikoksista tuomituista. Vanhoja, heikkoja ja fyysisistä sairauksista kärsiviä ei saanut passittaa työlaitoksiin.³²³

Nopeasti lisääntyvä tilaton väestö oli suomalaisen maatalousvaltaisen yhteiskunnan polttavin ongelma 1800-luvulla. Keisarin 14.1.1852 antama Armollinen Asetus laillisesta suojeluksesta olikin tarkoitettu tämän kysymyksen ratkaisemiseen. Vuoden 1852 asetus laillisesta suojeluksesta oli sisällöltään täysin vastakkainen niihin toivomuksiin nähden, joita laajasti oli esitetty työvoiman liikkuvuuden parantamiseksi. Palveluspakko eli laillisen suojelun hankkimispakko, säilytettiin uudessa asetuksessa, mutta irtolaisuuden käsite määriteltiin laimeammin kuin ennen.

Aikaisemmassa järjestelmässä oli ainoastaan itsenäisinä pidettäviä henkilöitä, jotka saivat antaa muille suojelua sekä niitä, joiden tuli hakea itselleen suojelusta. Uudessa asetuksessa erotettiin kolme yhteiskuntaluokkaa: tilalliset ja muut omavaraiset, jotka saattoivat antaa suojelusta muillekin; ne henkilöt, jotka tiettyjen ominaisuuksiensa (esimerkiksi kotiäidit ja sotilaat) vuoksi oli vapautettu vuosipalveluvollisuudesta, mutta jotka eivät saaneet suojelua muilta muuten kuin erikoisluvalla; ne, joka olivat velvollisia hankkimaan laillisen suojelun joko menemällä vuosipalvelukseen tai pyytämällä seurakunnalta suojelua.³²⁴

Vuoden 1852 asetus laajensi palvelupakon alaisen väestön määrää. Suojeluksen saamiseen ei riittänyt enää pelkästään se, että oli henkikirjoitettuna johonkin taloon, vaan asianomaisen oli tehtävä jatkuvasti työtä tälle nimenomaiselle tilalle. Uuden asetuksen takia ilman suojelusta jäivät muun muassa muonatorpparit, jotka asuivat omissa torpissaan tehden satunnaisesti töitä tilalliselle. Palvelupakon piiriin tuli kymmeniä tuhansia uusia

³²² Asetus Julkisista Työpaikoista Ruotsin ja Göthein Waldakunnissa, niin myös Suuresa-Ruhtinan Maasa Suomessa 27.2.1804

³²³ Nygård 1998, s. 34.

³²⁴ Nygård 1998, s. 35–36.

ihmisiä, joiden palveluksia kukaan ei edes tarvinnut. Asetuksen määräykset osoittautuivat epärealistisiksi ja niiden käytännön toteutus oli mahdotonta. Palvelupakon laajentaminen, köyhien holhouksenalaisuus ja muutto-oikeuden rajoittaminen olivat kaikki osa suurta tavoitetta: köyhä kansanosia piti sitoa paikallisten tilallisten patriarkaalisen valvonnan alaisuuteen. Vuoden 1852 asetuksella yritettiin siirtää työvoima- ja irtolaispolitiikka 1700-luvun alun henkeen. Asetuksen seuraukset olivat täysin päinvastaiset: se johti vanhan työvoimajärjestelmän romuttamiseen ja irtolaisuuden käsitteen uudelleen määrittämiseen sekä luopumiseen koko laillisesta suojelusta.³²⁵

4.1.3 Irti taloudellisesta lainsäädännöstä

Suomen senaatti ryhtyi pian uudelleen pohtimaan irtolais- ja suojelukysymystä. Komiteoiden ja tammikuun valiokunnan kautta sekä säätyjen käsittelyn myötä saatiin aikaan 23.1.1865 asetus joutolaisista ja niiden kanssa menettelemisestä. Asetus oli erityisen merkittävä, koska se muutti keskeisellä tavalla aiempaa laillisen suojeluksen hankkimisvelvoitetta. Asetuksen 1.1 §:ssä luetellaan vanhaan tapaan, että joutolaisiksi ei katsota niitä, jotka harjoittavat jotain ammattia, ovat toisen palveluksessa, saavat elantonsa omista varoistaan tai toisen huolenpidon kautta.

Uutta asetuksessa oli se, että pelkkä oman elatuksen laiminlyönti ei enää riittänyt yksinomaiseksi syyksi, jonka perusteella henkilö voitaisiin määrittää irtolaiseksi. Asetuksen ensimmäisessä pykälässä todetaan, että yksinomaan työttömyys ei tee joutolaista, vaan lisäksi kunnan tai kunnan edustajien pitää todistaa, ettei kyseinen henkilö ”ole uutterra ja siveätapainen elämässsä eikä voimansa myöten koe kunniallisesti elättää henkeänsä”. Irtolaisuus ei enää ollut yleinen tila, josta jokaisen kansalaisen piti pelastautua erityisillä keinoilla, kuten aseman, toimen tai varallisuuden avulla. Vuoden 1865 asetuksella irtolaisuus kytkettiin kiinteästi pahantapaiseen, huonomaineiseen laiskurielämään. Maaherra, jolle epäillyn tuomitseminen kuului, saattoi tuomita irtolaiseksi vain todella pahamaineisen henkilön.³²⁶

³²⁵ Pulma 1994, s. 61; Nygård 1990, s. 83–84.

³²⁶ Armollinen Asetus joutolaisista ja niiden kanssa menettelemisestä 23.1.1865; Nygård 1998, s. 36.

Vuoden 1865 irtolaisasetus kielsi joutolaista menemästä oman asuinkuntansa ulkopuolelle ilman erillistä kulkulupaa. Jokaisessa kunnassa valittiin kunnallislautakunnan toimesta joukko tilallisia, joiden tehtäväksi annettiin irtolaisten neuvominen ja valvonta. Kunnallislautakunnan tehtävänä oli varoittaa niitä, joilla oli taipumusta ”kulkuruuteen ja säännöttömään elämään. Lautakunnan tuli kehottaa joutolaisiksi epäiltyjä ”ahkeruuteen ja säännöllisyyteen”. Irtolaisuudesta epäilty oli velvollinen hankkimaan itselleen ”suojelusta” eli työtä. Jos epäilty ei täyttänyt asetettua velvoitetta määräajassa, kuvernööri sai tuomita hänet yleiseen työhön.³²⁷

Vuosien 1867–1868 nälänhätään johtivat surkeat sääolot, joiden vuoksi viljasadot heikkenivät. Kun sadot jäivät vähäisiksi ja rahaa ei ollut, irtisanottiin suuri joukko palkollisia. Arviolta kymmentuhatta ihmistä lähti kotiseudultaan leivän ja työn puutteen pakottamana. Voimassa ollut vuoden 1865 irtolaisasetus ei tarjonnut riittäviä keinoja irtolaisvirtojen pysäyttämiseksi.³²⁸

Vuoden 1883 huhtikuussa tulivat voimaan aikaisemmista säädöksistä merkittävästi poikkeavat irtolaisasetus- ja julistus³²⁹. Vuoden 1865 joutolaisasetuksen 1.1 § luokitteli irtolaisiksi ne, joilta puuttui laillinen suojelus ja kunnan edustajien antama vakuutus ”uutteran ja siveätapaisen” elämän viettämisestä. 1883 asetuksen mukaan irtolaisuudesta koituvat sanktiot riippuivat siitä, missä luvaton elämää oli vietetty. Jos ”työhön kykenevä henkilö” nähtiin omassa kunnassaan ”viettämässä kuljeksivaa, työtöntä ja siveetöntä elämää, joka on tavaksi muuttunut”, niin seurauksena oli ensimmäisellä kerralla varoitus 1.2 §:n mukaisesti.

Erityisen ankarasti rangaistiin siinä tapauksessa, että henkilö oli lähtenyt kotikuntansa ulkopuolelle ja oleskeli siellä työttömänä tai muuten vailla elatusta viettäen ”siveetöntä tahi säädytöntä elämää”. Tällaisessa tapauksessa 1.1 § määräsi, että poliisiviranomaisten piti ottaa kiinni irtolaisuudesta epäilty ja lähettää hänet läänin kuvernöörin eli maaherran kuulusteltavaksi. Maaherran irtolaiseksi toteama henkilö sijoitettiin työlaitokseen. Näin

³²⁷ Armollinen Asetus joutolaisista... 2.2 §, 3.5 §, 6.19 §, 6.20 §, 6.23 §

³²⁸ Ståhlberg 1893, s. 46; Pulma 1994, s. 67.

³²⁹ Armollinen Asetus irtolaisista ja niiden kanssa menettelemisestä 2.4.1883; Armollinen Julistus erinäisistä vaarinotoista irtolaisten kanssa menettelemisessä 2.4.1883.

kävi myös omassa kunnassaan irtolaiselämää viettäneille, jotka eivät olleet parantaneet tapojaan varoituksen saatuaan.

Irtolaislainsäädännön päätavoitteena oli ollut 1500-luvulta aina 1860-luvulle saakka riittävän työvoiman takaaminen. Vuoden 1865 asetuksessa irtolaisena ei enää pidetty työhaluista työtöntä vaan työtävieroksuvaa henkilöä, joka elämäntavallaan vaaransi yleistä järjestystä. 1800-luvun loppupuolella yhteiskunnallisen ja asenteellisen muutoksen myötä irtolaiskäsitettä ei enää määritelty talouden tarpeita silmällä pitäen. Merkittävimmin tähän kehitykseen vaikutti taloudellinen liberalismi, joka korosti työvoiman liikkuvuutta ja elinkeinovapautta. Siten ikään kuin sivutuotteena työhaluiset kansalaiset vapautuivat palveluspakosta ja työttömyyden negatiivisista seuraamuksista.

Vuoden 1883 irtolaisasetuksessa näkyi lainsäädännön tavoitteiden muuttuminen. Asetuksessa kiinnitetään useissa kohdissa huomiota siihen, että irtolaiset saattavat vaarantaa yleistä järjestystä. Esimerkiksi asetuksen 1.11 §:ssä todetaan, että yleiseen työhön tuomittu on päästettävä vapaaksi, jos on todennäköistä, että hän ei enää syyllisty irtolaisuuteen tai ole ”yleiselle turvallisuudelle vaarallinen”. Vuoden 1883 asetus erosi aikaisemmista sekä tavoitteiltaan että keinoiltaan. Samanaikaisesti asetuksen kanssa annettu irtolaisjulistus mukaili myös uutta linjaa, joka näkyi esimerkiksi pykälän 1.6 § määräyksessä, jonka mukaan vaivaishoitohallituksen pitää mahdollisuuksien mukaan avustaa yleisestä työstä vapaaksi päässyttä henkilöä, jotta hän voisi vastedes elättää itsensä. Vuoden 1883 irtolaisasetus ja -julistus olivat alkusysäys entistä huoltavammalle irtolaislainsäädännölle, jonka avulla haluttiin tuottaa yhteiskuntakelpoisia kansalaisia.

4.1.4 Vuoden 1936 irtolaislaki

Valtioneuvosto antoi vuonna 1921 lainvalmistelulautakunnan tehtäväksi tarkistaa koko voimassaoleva irtolaislainsäädäntö. Hallitus teki eduskunnalle esityksen³³⁰ uudeksi irtolaislaiksi vuonna 1934 ja erinäisin muutoksin korjailtu versio hyväksyttiin 1935.

³³⁰ HE 94/1934 vp.

Lajissaan viimeinen irtolaislaki tuli voimaan samanaikaisesti muiden uusien huoltolakien kanssa 1.1.1937.³³¹

Irtolaislainsäädäntöä uudistettaessa ensimmäisenä piti ratkaista kysymys, oliko irtolaisuus selitettävä rikokseksi vai jätettäisiinkö irtolaisten käsittely hallinnollisten toimenpiteiden varaan. Asiassa päädyttiin sille kannalle, että irtolaisuuskysymykset ratkaistaisiin jatkossakin hallinnollisesti, jotta ongelmaan voitaisiin pureutua ”yhteiskunnallisen huollon tarjoamin keinoin”. Suomessa seurattiin Ruotsin esimerkkiä, kun taas monissa muissa länsimaissa irtolaisuus oli kriminalisoitu. Vuoden 1936 irtolaislaissa toimettomuus, varattomuus ja yleisvaarallinen elämäntapa muodostivat sääntelyn lähtökohdat. Irtolaisuus katsottiin yhteiskuntaan sopeutumattomaksi elämäntavaksi, mutta ei kuitenkaan rikokseksi.³³²

Irtolaislain 1 §:n 1 momentissa irtolaiset luokiteltiin viiteen erityisryhmään. Vanhaa irtolaiskäsitettä vastasi lähinnä 1 §:n 1 momentin ensimmäinen kohta, jonka mukaan irtolainen on ”työhön kykenevä henkilö, joka toimettona, riittäviä elatusvaroja vailla, kuljeksi paikkakunnalta toiselle”. Mainittu kohta viittasi siis lähinnä maankulkijoihin, kulkureihin, jotka eivät pysynee todistamaan, että heidän kuljeskelunsa johtui työhästä. 1 momentin toinen kohta piti sisällään henkilöt, joiden ”on tapana vieroksua työtä”. Tilapäinen tai edes pidemmän ajan kestänyt työttömyys ei oikeuttanut pitämään henkilöä irtolaisena. Työnvieroksunnan tuli olla muodostunut elämäntavaksi ja johtanut köyhäinhoidon tarpeeseen.

1 §:n 1 momentin kolmas kohta määritteli irtolaisiksi sellaiset henkilöt, joiden oli ”tapana kerjätä”, eli kerjäämisestä oli muodostunut ammattimaista. Irtolaisiksi katsottiin 1 §:n 1 momentin neljännen kohdan mukaan myös sellainen henkilö, ”joka pitää tapanaan hankkia tuloja hyvien tapojen vastaisilla ja siveellisesti hylättävillä keinoilla”. Tämä lainkohta laajensi aikaisempaa irtolaiskäsitettä, kun uuden lain mukaan irtolaisiksi luokiteltiin myös ammattihaureuden harjoittaminen eli prostituutio. 1.1 §:n viidennen kohdan tunnusmerkistö antoi mahdollisuuden laajaan tulkintaan, koska irtolaisena käsiteltiin myös henkilöä, joka ”muulla elämäntavallaan tuottaa ilmeistä vaaraa yleiselle järjestykselle,

³³¹ KM 1986:46, s. 11.

³³² KM 1986:46, s. 11–12; HE 94/1934 vp. s. 1.

turvallisuudelle tai siveellisyydelle”. Jo pelkkä vaarallinen elämäntapa täytti irtolaisuuden edellytykset. Juopottelua ei katsottu irtolaisuusperusteeksi, vaan tällaiset tapaukset kuuluivat alkoholilain (60/36) piiriin.³³³

Vuoden 1936 irtolaislain tavoitteena oli irtolaisten asiaalisena pidetyn elämäntavan rajoittaminen ja pyrkimys kasvattaa epäsosiaalinen henkilö kunnialliseen työhön ja siveellisesti arvostettuun elämään.³³⁴ Toimenpiteet, joita yhteiskunta käytti irtolaisuuden vastustamiseksi, muodostivat asteittain tiukkenevan järjestelmän. Uudessa irtolaislaissa yhteiskunnallisilla huoltotoimenpiteillä oli keskeinen sija; itse asiassa koko järjestelmä pohjautui parantavaksi ajateltuun huoltomenettelyyn.³³⁵

Irtolaislain säätämät valvontatoimenpiteet alkoivat lievillä keinoilla ja siirtyivät asteittain ankarampaan suuntaan. Poliisiviranomaiset olivat irtolaislain 28 §:n nojalla velvollisia pidättämään henkilön, jota ”todennäköisillä syillä” epäiltiin irtolaiseksi. Pidättämistä seurasi poliisikuulustelu, jonka jälkeen poliisipäällikön tuli harkita, oliko pidätetty irtolaislain 1 §:n tarkoittama irtolainen vai ei. Jos poliisipäällikkö totesi henkilön irtolaiseksi, poliisin tuli tehdä asiasta ilmoitus sosiaalilautakunnalle, jotta lautakunta ryhtyisi irtolaislain 2 §:n määäämiin ohjaaviin ja tukeviin toimenpiteisiin. Kyseisen pykälän mukaan irtolaista oli varoitettava ja sen lisäksi muun muassa ”autettava vapautumaan epäedullisesta ympäristöstä” ja tarpeen vaatiessa ”avustettava saamaan sairaala tai muuta hoitoa” sekä ”tuettava ja ohjattava muilla sopivilla keinoilla säännölliseen ja kunnialliseen elämäntapaan”.

Jos irtolaislain 2.1 §:ssä luetellut ohjaavat ja tukevat toimenpiteet eivät olleet riittäviä, sosiaalilautakunnan oli määrättävä irtolainen 2.2 §:n nojalla irtolaisvalvonnan alaiseksi. Irtolaisvalvontaan joutuneen piti ”noudattaa hänen elämäntavastaan, asuinpaikastaan, asunnostaan tai ansiotoimestaan annettuja ohjeita”. Irtolaisvalvonta kesti yhden vuoden.

Hallituksen esityksessä irtolaislaiksi todettiin, että irtolaisvalvonnan osoittauduttua riittämättömäksi henkilö voidaan määrätä työlaitokseen tai pakkotyöhön. Hallituksen esityksen mukaan pakkokeinot olivat välttämättömiä, jotta irtolainen saataisiin ryhtymään

³³³ KM 1986:46, s. 12–14.

³³⁴ Swanljung 1976, s. 15.

³³⁵ HE 94/1934 vp. s. 2.

”säännölliseen ja kunnialliseen työhön ja elämäntapaan”³³⁶. Hallituksen esitys työlaitoksista ja pakkotyöstä sisällytettiin irtolaislain 5 §:ään. Irtolaislain 10 §:ssä määrättiin, että irtolaisten laitoshoidtoa voitiin jatkaa niin kauan, että ilmeni ”perusteltua syytä olettaa, että hän tulee viettämään säännöllistä ja kunniallista elämää” vapautumisensa jälkeen.

Laitoshoidtoon määrätty irtolainen saatettiin päästää ehdolliseen vapauteen kolmen kuukauden jälkeen, jos oli todennäköistä, että hän tulisi ”viettämään säännöllistä ja kunniallista elämää”. Ehdollisesti vapautettu henkilö oli irtolaislain 10.3 §:n mukaan yhden vuoden irtolaisvalvonnan alainen, minkä aikana hänet voitiin palauttaa takaisin laitokseen, jos hän olennaisesti rikkoi hänelle annettua ohjeita ja määräyksiä.

Tunnettu suomalainen oikeustieteen tutkija, professori Veli Merikoski (1905–1982) kirjoitti ”luentoja huolto-oikeudesta” -oppikirjassaan, että ”irtolaisuudelle aina on ominaista määrätynlainen *yhteiskuntaan* sopeutumaton mielenlaatu ja elämäntapa”.³³⁷ Irtolaisten kasvattaminen säännölliseen ja työteliääseen elämäntapaan muodostui vuoden 1936 irtolaislain kantavaksi ajatukseksi. Irtolaislaissa asetettu tavoite irtolaisten kasvattamisesta kunnan kansalaisiksi välittyi selkeästi myös lainvalmisteluasiakirjoista, joissa toistettiin yhä uudestaan vaatimusta ”kunniallisen ja säännöllisen” elämän viettämisestä.

4.2 Irtolaisuus tilastoissa

4.2.1 Irtolaisten lukumäärä eri aikoina

Keski-Euroopassa virisi 1970-luvulla uudenlainen tapa tutkia historiaa. Perinteisesti historiantutkimuksen keskiössä olivat olleet kuninkaat ja sotapäälliköt, mutta marginaalihistoria toi valokeilaan rahvaan ajattelutavat ja jokapäiväisen elämän tutkimisen. Vähän kerrassaan alettiin tutkia myös vallitsevasta järjestyksestä poikkeavia tai siihen sopeutumattomia ryhmiä. Kiinnostuksen kohteeksi nousivat valtavirrasta poikkeavat ihmiset, jotka olivat omana aikanaan ulkopuolisia, syrjittyjä tai syrjäytettyjä. Lähdeaineisto

³³⁶ HE 94/1934

³³⁷ Merikoski 1963, s. 54.

asettaa kuitenkin selkeät rajat marginaaliryhmien tutkimiselle. Saatavilla oleva aineisto on valtaosin syntynyt yhteiskunnan harjoittaman valvonnan, huollon ja hoidon tuloksena. Marginaali-ihmisistä säilynyt lähteistö on etupäässä viranomaisten tuottamia asiakirjoja, joissa irtolaiset ovat toimenpiteiden kohteina eivätkä itsenäisiä toimijoita.³³⁸

Näin ollen vuosina 1937–1987 voimassa olleen viimeisen irtolaislain vaikutuksia on mahdollista tarkastella lähinnä kertyneen viranomaisaineiston pohjalta. Irtolaisten elämäntapaa ei Suomessa ole juurikaan tutkittu. Tehdyt tutkimukset ja selvitykset ovat koskeneet yleensä laitospopulaatiota tai laitosten toimintaa. Tutkimuksissa irtolaisia on tarkasteltu huollollisia toimenpiteitä tarvitsevana kohderyhmänä. Sellaista suomalaista tutkimusta, jossa irtolaisten elämää ja kokemuksia olisi tarkasteltu heidän omista lähtökodistaan käsin, ei ole käytettävissä.

Irtolaislain 23 § velvoitti poliisiviranomaiset ja huoltolautakunnat pitämään silmällä ja valvomaan irtolaisia. Määrällistä ja laadullista tilastotietoa irtolaisuudesta on saatavilla poliisin irtolaisrekisteriin tekemistä irtolaisilmoituksista ja sosiaalihuollon toimeenpanemista irtolaishuoltotoimenpiteistä. Irtolaisrekisteriasetus (985/45) määräsi keskusrikospoliisin pitämään irtolaisrekisteriä. Rekisteriin on irtolaisrekisteriasetuksen 2 §:n perusteella merkitty ensinnäkin ne henkilöt, jotka olivat joutuneet irtolaisuuden takia työlaitokseen tai pakkotyöhön. Toinen tilastoitava ryhmä oli irtolaisvalvontaan joutuneet. Kolmanneksi ylöskirjattiin irtolaisuudesta varoituksen saaneet, joihin sen ohessa oli kohdistettu irtolaislain 2.1 §:n mukaisia ohjaavia tai tukevia huoltotoimenpiteitä. Neljäs rekisteriin merkitty joukko oli ne henkilöt, joita oli kuulusteltu irtolaisuudesta epäiltynä, vaikei sen enempään toimenpiteisiin oltu ryhdytty. Viides rekisteriin merkitty ryhmä oli henkilöt, jotka oli rikoksen johdosta toimitettujen kuulustelujen yhteydessä todettu irtolaisiksi.

Vuosina 1945–1983 irtolaisrekisteriin oli merkitty noin 42 000 henkilöä. Vuoteen 1960 saakka uusia irtolaistapauksia rekisteröitiin yli 1000 vuosittain. 1960-luvun kuluessa määrät vaihtelivat ja yleiseen laskevaan kehitykseen tuli joitakin lyhytaikaisia nousuja, mutta 1970-luvulle tultaessa vuosittaisten uusien rekisteröintien määrä laski alle 800:n.

³³⁸ Markkola 1996, s.9–12; Nygård 1998, s. 12–15.

1980-luvulla uusien rekisteröintien määrä oli noin 300 tapausta vuodessa. Vuoden 1983 lopussa irtolaisrekisterissä oli merkintä 11 000 henkilöstä.

Poliisin irtolaisrekisteriin tekemät ilmoitukset koskivat etupäässä irtolaispidätyksiä. Irtolaisilmoitusten lukumäärä väheni vuosikymmenten kuluessa. Yleinen laskeva tendenssi näkyy seuraavasta tilastoyhteenvedosta:

Taulukko KM 1986:46, s. 23.

Taulukko 1: Poliisiviranomaisten tekemien irtolaisilmoitusten korkeimmat ja alhaisimmat lukumäärät vuosien 1940 - 1983 välisenä aikana

Vuosikymmenen korkein/ alhaisin lukumäärä	Yhteensä	Miehet ko. vuonna	%	Naiset ko. vuonna	%	
1940-luku	1949	5297	1305	25	3992	75
	1945	3090	632	20	2458	80
1950-luku	1954	5182	2224	44	2958	56
	1956	4265	1893	44	2372	56
1960-luku	1960	4199	1551	37	2648	63
	1969	3550	2030	57	1520	43
1970-luku	1970	3363	2040	61	1323	39
	1979	1539	1198	78	341	22
1980-luku	1980	1487	1099	74	388	26
	1983	1242	985	79	257	21

Poliisi teki eniten irtolaisilmoituksia vuoden 1936 irtolaislakia seuranneina kahtena vuosikymmenenä. 1940- ja 1950-lukujen aikana poliisin tekemiä irtolaisilmoituksia oli noin 5000 vuosittain. 1960-luvun kuluessa rekisterimerkinnät lähtivät selvään laskuun. 1960- ja 1970-lukujen ilmoitusmäärät olivat jatkuvasti laskevia ja vuonna 1979 tilastoitin enää 1539 tapausta. 1980-luvulla kirjattiin kaikkein alimmat irtolaismäärät; esimerkiksi vuonna 1983 ilmoitettiin enää 1242 henkilöä rekisteröitäväksi.

Mielenkiintoista on, että irtolaislain voimaantuloa seuraavina vuosikymmeninä irtolaisuuden takia pidettiin enemmän naisia kuin miehiä. Esimerkiksi vuonna 1945 80 %:a irtolaisiksi ilmoitetuista oli naisia. Vasta 1960-luvun lopulla miehistä tehtiin enemmän rekisterimerkintöjä kuin naisista. 1970-luvun kuluessa naisten osuus rekisteriin

ilmoitetuista henkilöistä väheni edelleen ja vuoteen 1983 tultaessa ainoastaan 21 %:a rekisteröidyistä oli sukupuoleltaan naisia.³³⁹

4.2.2 Irtolaisten pidätysperusteet

Miesten ja naisten irtolaisuus oli erilaista niin määrältään kuin myös laadultaan. Tyypillistä oli, että yhdelle pidätetylle kirjattiin useita eri pidätysperusteita. Pidätysperusteet erosivat kuitenkin selkeästi sukupuolen mukaan. Naisille ominainen piirre oli merkintä ammattihaureuden harjoittamisesta. Sosiaalihuolto keräsi vuonna 1973 tilastotietoja irtolaisuudesta pidätettyjen sukupuolesta ja ensisijaisesta pidätysperusteesta, jolloin kävi ilmi, että naisille yleisin irtolaisperuste oli prostituution harjoittaminen. Lähes puolet irtolaisnaisista sai ensisijaiseksi rekisterimerkinnäkseen maininnan ammattihaureudella elämisestä.

Kiinni jäivät todennäköisimmin ne ammattiprostituoidut, jotka olivat jo fyysiseltä kunnoltaan ja ulkonäöltään pahasti rappiolla. Parhaiten ansaitsevat prostituoidut joutuivat harvoin pidätetyiksi, koska he hankkivat asiakkaita puhelimen tai välittäjän avulla. Irtolaisrekisteriin useimmiten päätyivät ne naishenkilöt, jotka myivät seksipalveluita saadakseen palkkioksi alkoholia. Suomalainen prostituutio nähtiin kontrollikoneiston näkökulmasta ennen kaikkea irtolaislain kieltämäksi irtolaiselämäksi, johon liittyi naisten alkoholinkäyttö ja -myynti, vapaat ja lukuisat seksisuhteet, asunnottomuus, työttömyys, köyhyys, rikkonainen perhe-elämä ja vaeltelu.

Vuoden 1973 valtakunnallisista irtolaistilastoista ilmenee, että vähän yli puolet irtolaismiehistä oli kiinniotettu työnvieroksunnan takia. Sosiaalihuolto keräsi tilastotietoja kaikista Suomen kunnista ja esimerkiksi Tampereen sosiaalilautakunnan sosiaalihuoltokomitealle lähettämistä tiedoista näkyy, että työnvieroksunta oli ylivoimaisesti yleisin irtolaisperuste Tampereella vuonna 1973. Työnvieroksujien osuus kaikista irtolaisista riippui maan työllisyystilanteesta. Työttömyyden kasvaessa työtävieroksuvien irtolaisten määrä väheni. Kun taas työllisyystilanne oli hyvä, työnvieroksujien määrä

³³⁹ KM 1986:46, s. 22–24, 63.

lisääntyi.³⁴⁰ Irtolaisten pidätysperusteista on olemassa taulukko myös vuodelta 1983, jossa näkyy kyseisenä vuonna kiinniotettujen saamat rekisterimerkinnät sukupuolen mukaan luokiteltuna:

Taulukko KM 1986:46, s. 25.

Taulukko 2: Vuonna 1983 irtolaisrekisterissä olleiden pidätysperusteet sukupuolen mukaan (10 % otos)

Irtolaispidätysperuste	(N)	%	Irtolaispidätysperuste	(N)	%
Miehet			Naiset		
Työnvieroksunta	477	92	Työnvieroksunta	359	85
Juopottelu	338	65	Ammattihaureus	355	84
Rikollisuus	338	65	Juopottelu	284	68
Vaara/häiriö	169	33	Kuljeksiva elämä	151	36
Kerjuu	152	29	Rikollisuus	104	25
Kuljeksiva elämä	80	15	Vaara/häiriö	41	10
Ammattihaureus	2	0	Kerjuu	38	9
Yhteensä	1556*			1332*	

* Yhdellä henkilöllä keskimäärin 3,1 perustetta.

Taulukoista ilmenee, että miesten ja naisten irtolaisperusteissa oli havaittavissa yhä samat suuntaviivat vuoden 1983 tilastossa kuin jo kymmenen vuotta aikaisemmin laaditussa selvityksessä: ammattihaureus oli tyypillinen pidätysperuste naisille, työnvieroksunta taas aiheutti rekisterimerkinnän lähes kaikille irtolaismiehille. Vaarallisuus ja rikollinen toiminta olivat ominaista erityisesti miehelle. Vuonna 1983 tehdyn irtolais selvityksen mukaan henkilöt, joilla rikollisuus esiintyi perusteena, olivat keskimääräistä nuorempia. Suurin osa rikollisuuden takia kiinniotetuista oli pidätetty Helsingissä.

1980-luvun kuluessa osa perinteisistä irtolaispidätysperusteista, kuten ammattihaureus ja kuljeksiva elämäntapa, menettivät merkitystään. Sen sijaan juopottelu, rikollisuus, vaara ja häiriö nousivat yleisiksi perusteiksi. Työnvieroksunta säilytti perinteisen asemansa keskeisimpänä pidätysperusteena. Irtolaisuuden rikollisuusperuste yleistyi sekä miehillä että naisilla. Juopotteluperusteen osalta erityisesti miesten osuus nousi koko ajan ja 1980-luvun kuluessa se alkoi esiintyä pidätysperusteena myös naisten kohdalla. Vuonna 1984 rekisteröityjen irtolaispidätysten valossa oli selvää, että irtolaisperusteet eivät enää olleet

³⁴⁰ Swanljung 1976, s. 17–19; Häkkinen 1995, s. 236.

sukupuolisidonnaisia ilmiöitä kuten aikaisemmin. Irtolaispidätysten kohteena olevien henkilöiden määrä väheni ja irtolaisuus muuttui yhdenmukaisemmaksi ilmiöksi.³⁴¹

4.2.3 Irtolaisten alueellinen ja väestöllinen jakauma

Keskusrikospoliisin pitämän irtolaisrekisterin lisäksi myös sosiaalihuollossa kerättiin tietoja irtolaishuollettavista. Poliisiviranomaisten irtolaispidätysaineistot ja sosiaalihuollon irtolaishuoltotilastot kuvaavat kattavasti yhteiskunnan toimia irtolaisuuden kitkemiseksi. Sosiaalihuollon ylläpitämään irtolaishuoltotilastoon merkittiin henkilöitä kolmen erilaisen menettelyn perusteella. Poliisi suoritti irtolaispidätyksiä, jotka saattoivat johtaa siihen, että kiinniotettu todettiin irtolaiseksi ja asiasta ilmoitettiin sosiaaliviranomaisille, jotta nämä ryhtyisivät irtolaishuollollisiin toimenpiteisiin. Joissakin tapauksissa sosiaalihuolto alkoi oma-aloitteisesti soveltaa irtolaishuoltotoimia. Irtolaisia ohjautui sosiaalihuoltoon myös siten, että poliisi teki jostakin henkilöstä laitoshoidoesityksen.

Irtolaishuoltotilasto kuvastaa huollon perusteitten ja seuraamusten yleistä kehitystä eri vuosikymmeninä. Sotavuosina 1939–1945 otettiin kiinni noin 1100–1300 irtolaista, joista 80–90 % oli naisia. Sodan päätyttyä sama suuntaus jatkui. Vuonna 1949 kerätyn aineiston mukaan huoltotapauksista peräti 75 % oli sukupuoleltaan naisia ja heidän tyypillisin irtolaishuoltoperusteensa oli ammattihaureuden harjoittaminen (81 %). Naisirtolaiset sijoitettiin helpommin laitoshuoltoon kuin miehet. Vuonna 1949 peräti 42 % irtolaisnaisista oli määrätty johonkin laitokseen. Samaisena vuonna miehille keskeisin irtolaishuoltoperuste oli työnvieroksunta (40 %), ja seuraamuksena oli varoitus (41 %) tai irtolaisvalvonta (29 %).

Sodan jälkeisinä vuosikymmeninä irtolaisseuraamukset kohdistuivat eri vahvuudella miehiin ja naisiin. Vuoden 1954 merkinnöistä ilmenee, että irtolaisuus oli yhä naisvaltaista (62 %) ja ammattihaureus pysyi irtolaisnaisten tyypillisimpänä huoltoperusteena (64 %). Naisille yleisin seuraamus oli edelleenkin laitoshoido (40 %). Miesirtolaisista kerätyt tiedot osoittivat, että irtolaismiehille vallitseva huoltoperuste oli työnvieroksunta (50 %), josta seuraamuksena oli valvontaa (36 %). 1960-luvun merkinnöissä naisirtolaisia oli vielä enemmän kuin miehiä, mutta naisille kirjattiin aikaisempaa harvemmin huoltoperusteeksi

³⁴¹ KM 1986:46, s. 25–27.

prostituution harjoittamista (41 %), sen sijaan työnvieroksunta perusteet yleistyivät (36 %). 1960-luvun aikana sukupuolten väliset erot vähenivät. Vuoden 1967 tilaston mukaan naisia ei enää juurikaan suljettu laitoksiin (17 %), vaan valvontaan joutuminen oli tyypillisin irtolaisseuraamus sukupuoleen katsomatta.

Vuonna 1970 asetelma kääntyi ylösalaisin: miesten määrä (56 %) ylitti irtolaihuollossa naisten määrän (44 %). Naisten kohdalla yleisin huoltoperuste oli jälleen prostituutio (57 %), miesten aineistossa yhtä tyypillinen oli merkintä työnvieroksumisesta (56 %). Myös irtolaisseuraamusten linja oli lieventynyt: molempien sukupuolten kohdalla käytettiin yleisimmin seuraamuksena varoitusta. Vuoteen 1975 tultaessa irtolaihuollossa oli tapahtunut olennainen käänne: naisia oli huollon kohteena olevista henkilöistä enää 32 %, miehiä sen sijaan 68 %. Työnvieroksunta merkittiin kummallekin sukupuolelle yleisimmäksi irtolaisperusteeksi. Myös seuraamuksena oli valvonta (miehet 50 % ja naiset 46 %) sukupuolesta riippumatta. 1980-luvun alussa irtolaisista 73 % oli miehiä ja naisia rekisteröidyistä oli vain 27 %. Irtolaisperusteista keskeisin oli työnvieroksunta (miehet 77 % ja naiset 57 %). Aiempaa moniulotteisempi irtolaisproblematiikka heijastui irtolaisseuraamuksissa: valvonta vähentyi, mutta varoitukset ja jälkivalvonta lisääntyivät.³⁴²

4.2.4 Irtolaisuus sosiaalihuoltotilastojen mukaan

1970-luvun laskelmissa todettiin, että 95.5 % irtolaisista oleskeli asutuskeskuksissa. Kyseisenä aikana kaupungeissa ja kauppaloissa asui 51.6 % väestöstä. Irtolaiset olivat keskittyneet erityisesti kolmeen suurimpaan kaupunkiin Helsinkiin, Turkuun ja Tampereelle. Näissä kaupungeissa tapahtui 80 % kaikista tehdyistä irtolaispidätyksistä. Suuri osa poliisin irtolaisrekisteriin merkitsemistä henkilöistä oli pidätetty muualla kuin omassa syntymäläänissään. Irtolaiset olivat useimmiten kotoisin maaseudulta. Kaupungeissa syntyneitä oli ainoastaan 12 % pidätetyistä.

Poliisin irtolaisuudesta pidättämät henkilöt olivat nuoria, monet jopa alle 18-vuotiaita, joihin ei voitu sen vuoksi soveltaa irtolaislakia. Irtolaisuuden takia kiinni otetut miehet

³⁴² KM 1986:46, s. 27–30.

olivat vuoden 1983 tilastojen mukaan keskimäärin 35-vuotiaita, naiset taasen noin viisi vuotta nuorempia. Uusina tapauksina rekisteröidyt olivat keskimäärin 28-vuotiaita. Ensimmäistä kertaa irtolaisrekisteriin joutui vuosittain 1980-luvun alkupuolella 250–300 henkilöä. Rekisteröidyistä 60–80 oli naisia ja noin 200 miehiä. Vuosittain rekisteristä poistui 1980-luvun alussa noin 1000 henkilöä vuodessa.

Suurin osa irtolaisista oli naimattomia. 1970-luvun laskelmissa todettiin irtolaisista 73.2 % naimattomiksi, kun koko väestössä naimattomien osuus oli ainoastaan 47.4 %. Avioituneita oli suhteellisen vähän, alle 10 %. Eronneita taas oli suhteellisesti enemmän kuin valtaväestön keskuudessa.³⁴³

4.3 Irtolaiset päihdehuollon asiakkaisiksi

4.3.1 Huono-osaisen muotokuva

Tultaessa 1980-luvulle irtolaislaissa tarkoitetuista irtolaisista oli jäljellä pieni, mutta sitäkin ongelmallisempi ydinryhmä, jonka moniongelmaisuus tunnettiin sekä sosiaalihuollossa että huoltopoliisissa. Sosiaalihuollon näkökulmasta irtolaiselämän ongelmat olivat kasaantuvia sosiaalisen selviytymisen vaikeuksia: lisääntyvää asunnottomuutta, sosiaalista työrajoitteisuutta, toimeentulo-ongelmia, sosiaalista vieraantuneisuutta, yksinäisyyttä, mielenterveysongelmia ja alkoholin väärinkäyttöä. Poliisin kannalta katsottuna irtolaisuus oli sekä järjestys- että turvallisuusongelma, jonka kontrollointiin irtolaislaki antoi yhden mahdollisuuden.

Irtolaislain kohteena olleita henkilöitä voitiin kuvata käsitteen ”huono-osaisen muotokuva” avulla. Huono-osaisuus näkyi irtolaisten toiminta- ja suoriutumisedellytyksissä sekä taloudellisessa tilanteessa: irtolaiset kuuluivat heikoimmassa sosiaalisessa asemassa olevaan väestönosaan. Kasautuneista ongelmista on vaikea irrottautua. Heikot elinolosuhteet vaikeuttavat sosiaalista suoriutumista ja tämä taas vuorostaan heikentää taloudellisen suoriutumisen edellytyksiä jne. Näin kehittyi kurjuuden noidankehä, jolloin vaikeuksien syitä ei enää voida erottaa niiden seurauksista.

³⁴³ KM 1986:46, s. 24–25; Swangljung 1976, s. 20–21.

Irtolaisuus nivoutui osaksi huono-osaisuutta. Vuonna 1980 toteutettiin tutkimus, jonka kohteena oli 280 Helsingin huoltotoimen asiakasta vuosilta 1947–1977. Tarkoituksena oli selvittää, minkälaisia eroja mahdollisesti esiintyi pitkällä aikavälillä irtolais- ja alkoholistihuollon asiakkaiden välillä. Tutkimuksen mukaan irtolaishuollettavat kuuluivat alimpaan sosiaaliluokkaan eikä heillä juurikaan ollut ammattikoulutusta. Huoltoon joutuessaan irtolaisista yli 70 % oli vaikka asuntoa. Psykkisesti sairaita oli irtolaisista 30 %. Irtolaisnaisista 2/3 ja miehistä 1/3 oli vailla mitään tuloja. Rikoksiin syyllistyneitä naisista oli 50 % ja miehistä 90 %. Rikokset olivat yleensä lieviä omaisuusrikoksia. Irtolaishuollettavista 40 % oli ollut vankilassa.

Yhdistävä piirre irtolaishuollettavilla oli päivittäinen alkoholinkäyttö. Varsinaisen alkoholismidiagnoosin oli saanut 50 % aineiston henkilöistä. Myöhemmässä tutkimuksessa, jossa tarkasteltiin vuosina 1980–1985 laitokseen joutuneita irtolaisia, todettiin, että 80 prosentille oli merkitty diagnoosi alkoholismista. Vuoden 1980 tutkimuksen mukaan vain harva irtolainen oli ollut vapaaehtoisen päihdehuollon asiakkaana. Miesten kohdalla päihdehuoltoon toimittaminen oli irtolaislinjaa yleisempi vaihtoehto. Irtolaisten käsittely muuttui yhä enemmän alkoholistihuolloksi.³⁴⁴ Vuonna 1984 hallituksen esityksessä eduskunnalle uudeksi päihdehuoltolaiksi todettiin, että ”irtolaistutkittavien tilanne on tavallisesti hyvin vaikea. Yleensä he ovat pitkälle alkoholisoituneita, huonokuntoisia ja potevat usein vakavia tai pitkäaikaisia sairauksia.”³⁴⁵

4.3.2 Irtolainen: asunnoton alkoholisti

Alkoholistolaki (60/36) tuli voimaan vuoden 1937 alussa samanaikaisesti irtolaislain kanssa ja uuden lain myötä kumoutui vuonna 1931 annettu laki juopuneena tavatun henkilön huollosta eräissä tapauksissa. Alkoholistolain mukaisella huollolla oli sama tarkoitus kuin irtolaishuollolla: pelastavan huoltotyön pyrkimyksenä oli palauttaa alkoholisti raittiiseen ja säännölliseen elämäntapaan. Alkoholistolain 3 §:n mukaan alkoholistiksi todettua henkilöä piti tarvittaessa varoittaa ja lisäksi häneen voitiin kohdistaa ohjaavia ja tukevia

³⁴⁴ KM 1986:46, s. 55, 63, 65, 107.

³⁴⁵ HE 246/1984 vp. s. 13.

toimenpiteitä. Jos nämäkään keinot eivät riittäneet, alkoholisti piti määrätä 5 §:n nojalla raittiusvalvontaan ja lopulta alkoholistihuoltolassa hoidettavaksi.

Alkoholistolaki ja irtolaislaki olivat rinnakkaislakeja esimerkiksi huoltotoimenpiteiden ja menettelyn osalta. Lakien kohderyhmät kaavailtiin erilaisiksi: alkoholistolakia tarkoitettiin sovellettavaksi pääasiassa muuhun kuin irralliseen väestöön, johon taas irtolaislain toimenpiteet aiottiin kohdistaa. Naiset joutuivat usein irtolaisuhoitoon kohteeksi sen vuoksi, että naisille ei juurikaan ollut tarjolla alkoholistihuollon paikkoja. Alkoholistihuolto puolestaan keskittyi erityisesti miespuolisiin juoppoihin.

Päihdyttävien aineiden väärinkäyttäjien huollosta annettu laki (96/61) PAV-laki, säädettiin vuonna 1961 ja se tuli voimaan vuoden 1962 alusta lähtien. PAV-laki kumosi vanhan alkoholistolain. PAV-lain mukaisia huoltotoimenpiteitä olivat neuvonta ja ohjaus, valvonta sekä huoltola- ja muu laitoshoido. Uusi PAV-laki vaikutti siten, että sekä huoltolaan määrättyjen että vapaaehtoisesti huoltolaan hakeutuneiden määrä kasvoi voimakkaasti. Myös PAV-lakiin perustuvat alkoholistivalvonnat lisääntyivät puolella. Irtolaisuhoitoon kehitys oli päinvastainen 1960-luvun alkupuolella: esimerkiksi työlaitossijoitukset laskivat noin puolella. Uudistunut päihdelaki vaikutti myös irtolaisten käsittelyyn. Irtaimen väen ongelma ryhdyttiin ratkomaan PAV-lain keinoin.

Työttömyysluvut nousivat 1960-luvun lopulla ja samaan ajankohtaan nivoutui suuri muuttoliike maalta kaupunkiin. Asunto-ongelmat lisääntyivät erityisesti pääkaupunkiseudulla, jonne virtasi tilapäistä työvoimaa työnhakuun. Samalla alkoholinkulutus kasvoi. Asunnottomuudesta oli näin tullut keskeinen yhteinen nimittäjä ei-suotavalle elämäntavalle, johon liittyi sekä irtolaisuutta että juopottelua. Asunnottomuus sisälsi myös uusia aineksia, kuten työttömyyttä ja huoltoavun tarvetta, jotka kuuluivat sosiaalihuollon tehtäväalueeseen.

1970-luvulle tultaessa irtolaisuus sisältyi asunnottoman alkoholistin problematiikkaan. Irtolaisia ei enää käsitelty erillisenä joukkona, vaan ”vaikeasti sopeutuvien” -käsite kattoi tämänkin ongelmaryhmän. Irtolaisasiat kuuluivat erityisesti sosiaalitoimistoille, jotka selvittelivät irtolaisten ongelmia PAV-lain avulla. Irtolaisiin saatettiin kohdistaa vielä 1970-luvun loppuvuosina vaihtoehtoisesti joko PAV-lain tai irtolaislain mukaisia toimenpiteitä. Horjuva käytäntö otettiin puheenaiheeksi esimerkiksi vuoden 1977

sosiaali oikeuden päivillä, jossa todettiin, että usein huollettavan ensisijaisena huollontarpeen syynä oli ollut alkoholi ongelmat, mutta siitä huolimatta henkilö oli määrätty irtolaislain mukaisesti työlaitokseen, jossa myös alkoholi ongelmaa yritettiin hoitaa.³⁴⁶

4.3.3 Työlaitoksista päihdehuoltoloita

Irtolaislain 5 §:n mukaan ankarin keino irtolaisten palauttamiseksi ”säännölliseen ja kunnialliseen elämäntapaan” oli määrääminen työlaitokseen tai pakkotyöhön. Työlaitoksiin oli sijoitettu myös ns. perhepinnareita eli henkilöitä, joilta lapsen elatusavun turvaamisesta eräissä tapauksissa annetun lain (432/65) nojalla oli päätetty periä työlaitosmenettelyllä korvaus maksamatta jääneistä elatusavuista, joita elatusvelvollisen olisi pitänyt maksaa lainvoiman saaneen oikeuden päätöksen tai kirjallisen sopimuksen perusteella lapselle. Perhepinnarien joukossa oli usein myös irtolaisia.

Vuonna 1977 tuli voimaan uusi laki lapsen elatuksen turvaamisesta (122/77). Kyseinen laki kumosi vuodelta 1965 peräisin olleen lain lapsen elatusavun turvaamisesta eräissä tapauksissa (432/65) ja sen vuoksi myös elatusapujen peruminen työlaitosmenettelynä loppui. Vanhoja työlaitoksia alettiin saneerata kunnallisiksi huoltoloiksi. Työlaitosten nimet muutettiin huoltoloiksi ja vähitellen ne kehittyivät erityispäihdehuoltojärjestelmään kuuluviksi alueellisiksi laitoksiksi. Irtolaisia ryhdyttiin hoitamaan päihdyttävien aineiden väärinkäyttäjille tarkoitetuissa huoltoloissa päihdehuollon menetelmin. Ratkaisua pidettiin huollollisesti hyvänä, koska arviolta 70–80 % irtolaisista oli nimenomaan päihdehuollon palvelujen tarpeessa. Mainittu käytäntö vahvistettiin vuonna 1984 voimaan tulleella irtolaislain muutoksella (706/82).

Kun irtolaishuoltoon kiinteästi liittynyt järjestely – työlaitosinstituutio – oli näin lakkautettu, irtolaisten huolto oli käytännössä sulautunut päihdehuoltoon. Myös sosiaalitoimistojen oma-aloitteisuus irtolaishuollon toimenpiteiden käynnistämisessä

³⁴⁶ KM 1986:46, s. 37–39, 41–43, 47–49; Arvelo 1937, s. 127–128; Sosiaali oikeuden päivä 26.1.1977, s. 43.

loppui. Toimenpiteitä harkittaessa päädyttiin päihdehuollon tai muun sosiaalihuollon keinoihin. Irtolaisuus merkitsi käytännössä moniongelmaisuuksi.³⁴⁷

4.3.4 Irtolaislaki kumotaan

Vuoden 1936 irtolaislain kumoaminen tapahtui osana päihdehuollon uudistamista. Sosiaali- ja terveysministeriön yhteydessä toiminut päihdeasiain neuvottelukunta jätti vuonna 1978 mietinnön (1978:40), joka sisälsi ehdotuksen laiksi päihdeongelmaisten huollosta. Sosiaali- ja terveysministeriö pyysi lakiehdotuksesta lausunnot lukuisilta viranomaisilta, laitoksilta ja järjestöiltä. Lausuntojen pohjalta päihdeasiain neuvottelukunta jatkoi lain valmistelua. Syksyllä 1982 neuvottelukunta jätti sosiaali- ja terveysministeriölle uuden lakiehdotuksen, jossa lausunnot oli huomioitu.

Hallituksen esityksessä päihdehuoltolaiksi todettiin vuonna 1984, että lakiehdotuksen tarkoituksena oli kumota irtolaislaki ja järjestää irtolaisina huollettujen henkilöiden palvelut päihdehuollon keinoin. Hallituksen esityksessä esitetään useita syitä irtolaislain kumoamiseksi. Irtolaislain sisältämä huoltojärjestelmä oli jäänyt ajastaan jälkeen. Alun alkaen irtolaislaki muodosti asteittain tehostuvan huoltojärjestelmän, mutta lainsäädännön muutokset johtivat siihen, että työlaitoksiin sijoittaminen ja pakkotyö saivat väistyä ja irtolaisia lähetettiin alkoholisteille tarkoitettuihin huoltoloihin. Irtolaistutkintaan joutuneita henkilöitä säilytettiin vankiloissa odottamassa mahdollista huoltolasijoitusta. Irtolaistutkittavat olivat lähes poikkeuksetta vaikeasti alkoholisoituneita ja sosiaalipalvelujen tarpeessa. Vankilaviranomaisilla ei ollut riittäviä mahdollisuuksia antaa tarvittavia sosiaali- ja terveyspalveluja.

Irtolaislain soveltamisessa oli huomattavia alueellisia eroja, joita ei voitu selittää yksinomaan sillä, että irtolaisuuden tunnusmerkistön täyttävät henkilöt olisivat keskittyneet tietyille paikkakunnille. Valtaosa Suomen kunnista oli käytännössä luopunut soveltamasta irtolaislain säännöksistä. Irtolaislaissa lueteltuja irtolaisuuden tunnusmerkkejä ei enää voitu pitää sellaisina seikkoina, joiden perusteella olisi oikeutettua ryhtyä toteuttamaan huoltotoimenpiteitä henkilön tahdosta riippumatta. Irtolaislain toimeenpano sisälsi useita seikkoja, joiden takia lain kumoaminen katsottiin välttämättömäksi. Uudistuksella haluttiin

³⁴⁷ KM 1986:46, s.43–44, 52–53.

koota yhteen lakiin säännökset, joiden nojalla päihdeiden ongelmakäyttäjiä voitaisiin huoltaa tahdostaan riippumatta sosiaalihuollon toimenpitein. Lainsäädännön hajanaisuus oli vaikeuttanut päihdehuollon palvelujen kehittämistä.

Hallituksen esityksessä todettiin, että irtolaislaki ja voimassa ollut vuoden 1962 PAV-laki olivat pahasti vanhentuneita. Kummankin lain kohderyhmät olivat lähes identtisiä. Samoihin henkilöihin saatettiin soveltaa vuoroin irtolaislakia ja vuoroin PAV-lakia. Molemmille laeille oli ollut tunnusomaista korostaa yhteiskuntaa suojaavia toimenpiteitä. Käytännössä oli päädytty tilanteeseen, jossa lakeja käytettiin täydentämään järjestyksenpitoon liittyvää sääntelyä. Uusi päihdehuoltolaki annettiin 17.1.1986 ja se tuli voimaan 1.1.1987, jolloin kumoutuivat sekä vanha PAV-laki että irtolaislaki.³⁴⁸

4.4 Yksilön oikeus päihdehuollon palveluihin

Irtolaislain voimassa ollessa vuosina 1937–1986 suomalainen yhteiskunta muuttui monin tavoin.³⁴⁹ 1800-luvun kuluessa tapahtuneen teknisen ja taloudellisen edistyksen sivutuotteena alempien yhteiskuntaryhmien olot kurjistuivat ja ne alettiin luokitella uhaksi ylemmille yhteiskuntaluokille.³⁵⁰ Alempiin yhteiskuntaryhmiin kuuluneet ihmiset ovat usein nähty vain joko ongelmana tai toiminnan kohteena.³⁵¹ Vuoden 1936 irtolaislakia säädettäessä Suomessa vallitsi tiukka yhtenäiskulttuuri, joka tulkitsti jollakin tavalla poikkeavat tai erilaiset ihmiset sosiaalisesti ongelmaksi, jota piti hillitä ja valvoa. Vuoden 1936 irtolaislaissa yksilöön kohdistettu valvonta oli keskeisellä sijalla ja se tähtäsi epäsosiaalisena pidetyn henkilön kasvattamiseen työhön ja siveellisenä pidettävään elämäntapaan. Irtolaislaki ei sisältänyt vapaaehtoista huoltomuotoa, vaan laki perustui pakkoon ja astettain tiukkenevaan sanktiojärjestelmään.

Uutta päihdehuoltolakia ja irtolaislain kumoamista valmisteltaessa 1980-luvun alkupuolella yhteisön suojaamisesta siirryttiin yksilön oikeuksien tarkasteluun. Vuoden 1936 irtolaislaki oli perustunut sille ajatukselle, että yksilön asosiaalisena pidetty elämäntapa oli kaikkein ongelmien alkusyy. Hallituksen esityksessä päihdehuoltolaiksi

³⁴⁸ HE 246/1984 vp. s. 1,3,4,13,15; KM 1986:46, s. 2–3.

³⁴⁹ KM 1986:46, s. 31.

³⁵⁰ Rajala 1996, s. 49.

³⁵¹ Rahikainen 1996, s. 20.

todettiin, että sosiaalisten ongelmien ei enää katsottu johtuvan vain avuntarvitsijan yksilöllisistä ominaisuuksista, vaan monet ympäristöön ja yhteiskuntaan liittyvät tekijät vaikuttavat ongelmien syntymiseen. Irtolaisuuden kohdalla toteutuivat samat Anttilan ja Törnuddin mainitsevat dekriminalisointiperusteet kuin homoseksuaalisuuden rankaistavuutta purettaessa: poikkeavaa käyttäytymistä siedettiin aikaisempaa paremmin eikä voimassaolevalla rangaistusuhalla katsottu enää olevan merkitystä.

Vanha irtolaislaki paheksui tietynlaista mielenlaatua ja elämäntapaa, mutta päihdehuoltolain esitöissä kehoitettiin välttämään kaikkia asiakasta leimaavia toimenpiteitä. Vanha irtolaislaki oli viranomaisaloitteinen ja käskevä. Lakia kumottaessa todettiin, että jatkossa ”palvelujen käyttäjän itsenäistä suoriutumista on tuettava kunnioittamalla hänen itsemääräämisoikeuttaan”.

Hallituksen esityksessä päihdehuoltolaiksi kiteytettiin, että lainmuutoksen yhteydessä pitäisi luopua vanhasta viranomaisaloitteista ja yhteiskunnan suojaamiseen tarkoitetusta toimintajärjestelmästä ja siirtyä nykyaikaisiin ”sosiaalihuollossa omaksuttuihin valinnanvapauden, omatoimisuuden ja palvelun periaatteisiin”. Nämä toimintatavat otettiin uuden päihdehuoltolain keskeisiksi periaatteiksi. Hallituksen esityksen mukaan palvelujen pitäisi vastedes pohjautua vapaaehtoisuudelle ja toiminnan lähtökohtana tulisi olla asiakkaan etu. Päihteiden ongelmakäyttäjän ja hänen läheistensä edun mukaisesti katsottiin muun muassa mahdollisuus osallistua hoidon suunnitteluun. Lain esitöissä tuotiin esiin myös asiakkaan oikeus yksityisyyden suojaan.

Vuoden 1936 irtolaislaki esitti irtolaiset ongelmana ja toiminnan kohteina, mutta lakimuutoksen yhteydessä lanseerattiin uudet käsitteet: entisestä irtolaisesta oli vähän kerrassaan tullut asiakas, jonka etu tuli aina ensisijaisesti ottaa huomioon. Lainvalmisteluasiakirjoissa toisteltiin yhä uudelleen ajatusta palvelujen tarjoamisesta: ”Lakiehdotuksella pyritään siihen, että päihdehuollon palveluja tuotetaan yleisten sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujen yhteydessä [...]” Palveluajatus tiivistyi uudessa päihdehuoltolaissa, johon otettiin 6 § palvelujen kehittämistä. Kyseisen 6.1 §:n mukaan:

”päihdehuollon palveluja on järjestettävä yleisiä sosiaali- ja terveydenhuollon palveluja kehittämällä sekä antamalla erityisesti päihdehuoltoon tarkoitettuja palveluja.”³⁵²

Irtolaisuuden tunnusmerkistön täytti asosiaalinen elämäntapa, jota ei katsottu yhteiskunnan edun mukaiseksi. Yhteiskuntaan sopeutumattoman mielenlaadun ja elämäntavan nähtiin yhdistävän kaikkia irtolaisia.³⁵³ Irtolaislain esitöissä tavoitteeksi otettiin irtolaisen kasvattaminen ”työhön ja säännöllisiin elämäntapoihin”. Vuoden 1934 hallituksen esityksessä irtolaislaiksi toisteltiin yhä uudelleen ajatusta työteliästä, säännöllisestä ja kunniallisesta elämästä.³⁵⁴

Vuoden 1936 irtolaislaki sisälsi arvoasetelmia, jotka olivat peräisin aikaisemmista irtolaisia koskeneista säännöksistä. Irtolaislailla säänneltiin elämäntapaa ja ylläpidettiin moraalisia normeja, joita muusta lainsäädännöstä oli uudistuksilla poistettu.³⁵⁵ Uudessa päihdehuoltolaissa ei enää ollut säännöksiä yksittäisten ihmisten elämäntavasta, mutta 5 §:ssä kuntien sosiaalilautakunnille ja viranomaisille asetettu velvoite ”ehkäistä alkoholin ja muiden pähteiden ongelmakäyttöä yleisesti lisäävien olosuhteiden ja elämäntapojen syntymistä”. Vuoden 1936 irtolaislaki perustui ajatukseen epäsosiaalisesta irtolaisesta, joka piti sopeuttaa yhteiskuntaan.³⁵⁶ 1980-luvun alussa käsitys irtolaisuuden olemuksesta oli olennaisesti muuttunut: suurin osa irtolaisina käsitellyistä ihmisistä voitiin tulkita myös alkoholisteiksi.³⁵⁷ Irtolaisten kohdalla dekriminialisointi tapahtui käytännössä siten, että aikaisempi rikosoikeudellinen kontrolli vaihdettiin sosiaaliviranomaisten toimenpiteisiin.³⁵⁸

³⁵² HE 246/1984 vp. s. 1, 3, 6, 7, 11, 19. Dekriminalisointiperusteista Anttila – Törnudd 1983, s. 187.

³⁵³ Merikoski 1963, s. 52, 54.

³⁵⁴ HE 94/1934 vp. s. 2, 4.

³⁵⁵ KM 1986:46, s. 109.

³⁵⁶ Merikoski 1963, s. 52.

³⁵⁷ HE 246/1984 vp. s. 4.

³⁵⁸ Erilaisia tapoja tekojen dekriminalisointiin, ks. Anttila – Törnudd 1983, s. 188.

5 KESKUSTELU KRIMINALISOINNEISTA JATKUU

Tutkielmassa on tarkasteltu kolmea merkittävää dekriminalisointia: kieltolakia, homoseksuaalisuutta ja irtolaisuutta. Ensimmäinen tutkimuskysymys käsitteli sitä, miksi kriminalisointeihin päätettiin ryhtyä? Kieltolain säätäminen oli pitkälinen ja polveileva prosessi. Suomessa esiintyi pyrkimyksiä alkoholilainsäädännön kiristämiseksi jo 1700-luvulla. Raittiusliike radikalisoitui 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alkuvuosina. Raittiusaate puhutteli erityisesti maaseudun työväestöä, joka sai raittustoiminnan kautta mahdollisuuden esittää poliittisia vaatimuksiaan. Raittiusaatteesta tuli ennen kaikkea työväestön joukkoliike. Työväenliike otti raittiuskysymyksen luonnolliseksi osaksi poliittista ohjelmaansa. Näin ollen väkijuomakielto oli jo säätämisvaiheessa vuonna 1907 vahvasti politisoitunut kysymys, jota asettuivat ajamaan vasemmistolaisesti suuntautuneet puolueet, joiden erityisenä intressinä oli raittius- ja työväenasian eteenpäin vieminen.

Vuonna 1907 kokoontunut Suomen ensimmäinen eduskunta päätti väkijuomakiellon säätämisestä monien toiveikkaiden visioiden innoittamana. Kieltolain uskottiin toteuttavan kansan enemmistön tahdon ”juovutusjuomien tuottaman turmion” hillitsemisestä. Väkijuomien liiallisesta nauttimisesta koitui valtiolle huomattavia kuluja, koska yhteiskunnan hoidettavaksi jäivät alkoholin takia terveytensä ja toimeentulonsa menettäneet kansalaiset. Kieltolain säätämistä vastaan puhui se seikka, että valtio menettäisi täyskiellolla merkittävän määrän verotuloja, mutta tämänkin epäkohdan uskottiin korjaantuvan kieltolailla saavutettavien terveyshyötyjen kautta. Näihin näkökohtiin tukeutuen eduskunta päätti kieltolain säätämisestä jo vuonna 1907, vaikka lain voimaantuloa saatiin odottaa vuoteen 1919 asti.

Tutkielmassa selvitettiin myös kehityskulkuja, joiden perusteella perusteella pidettiin tarpeellisena kriminalisoida homoseksuaalisuus. Juridisessa traditiossa homoseksuaalisuuden rangaistavuus johdettiin suoraan *Raamatussa* kuvatuista Sodomian synneistä. Alun alkaen homoseksuaaleja pidettiin synnintekijöinä, mutta 1500-luvulla heidät määriteltiin rikollisiksi. Rikoslilla vahvistettiin uskonnon asettamia arvoja: Kristofferin vuoden 1608 maanlaissa Mooseksen laki otettiin oikeuslähteeksi ja homoseksuaalisuus kriminalisoitiin kuolemanrangaistuksen uhalla. Vuoden 1889 rikoslaki kielsi haureuden harjoittamisen samaa sukupuolta olevien kesken. Tällaiset rikokset rinnastettiin eläimiin sekaantumiseen ja kummastakin teosta käytettiin termiä ”luonnoton

haureus”. Haureus ja ajatus luonnollisuudesta olivat *Raamatusta* omaksuttuja käsitteitä. Rikosoikeuden professori Jaakko Forsman perusteli ”luonnottoman haureuden” kriminalisointia sanomalla, että rikosoikeuden on suojeltava moraalialia sekä yhteiskunnan luonnollista järjestystä.

Myös kolmannella tutkielmassa käsitellyllä kriminalisoinnilla oli pitkät perinteet: jo keskiaikaisissa Ruotsi-Suomen maakunta- ja maanlaeissa kiellettiin irtolaiselämä luomalla tilattomalle väestölle palvelusvelvollisuus. Irtolaisiksi määriteltiin ne henkilöt, jotka olivat vailla vakinaista palveluspaikkaa. 1700-luvun lopulta alkaen irtolaiseksi leimaantumiseen ei enää riittänyt pelkkä työttömyys, vaan lisäksi kiinnitettiin huomiota työnvieroksumiseen ja huonomaineiseen elämäntapaan. Vuoden 1865 joutolaisasetus vahvisti uuden ajattelutavan, jonka mukaan työttömyys itsessään ei ollut rangaistavaa. Uudeksi vaatimukseksi asetettiin uuttera ja siveätapainen elämä. Tutkimuksessa ilmeni, että ennen vuoden 1865 asetusta irtolaislainsäädännöllä tähdättiin työvoiman saannin takaamiseen, mutta uuden joutolaisasetuksen avulla pyrittiin varmistamaan yleisen järjestyksen säilyminen. Vuoden 1936 irtolaislaki perustui parantavaksi ajateltuun huoltomenettelyyn, jonka avulla epäsosiaalisena pidettyä henkilö yritettiin ohjata ”säännölliseen ja siveelliseen elämäntapaan”.

Tässä pro gradu –työssä esitetty toinen tutkimuskysymys käsitteli sitä, millä perusteilla päädyttiin tutkielmassa tarkasteltavien kriminalisointien purkamiseen. Kaikkien kolmen kriminalisoinnin voimassaoloajan keskeisempiä piirteitä on tutkielmassa kuvattu sen vuoksi, että eri lakien olennaisimmat seuraukset ja myös dekriminalisointeihin johtanut kehitys tulisivat esille.

Tutkielmassa on selvitetty lukuisia syitä, joiden vuoksi kieltolain kumoaminen muodostui välttämättömäksi. Hallitus pohti kieltolaista luopumista vuoden 1931 valtiopäivillä ja vetosi siihen, että epäonnistunut säädös oli vääristänyt kansalaisten oikeustajua ja vähentänyt yleistä lainkuuliaisuutta. Väkijuomakielto oli lisännyt rikollisuutta ja alkoholin kulutusta. Kaavaillut säästöt terveystoimissa ja juomatapojen siistiytyminen jäivät myös haaveeksi. Lopullisen sysäyksen kieltolain dekriminalisoinnille antoi 1930-luvun yleismaailmallisen laman saapuminen Suomeen. Poliittiset ja yhteiskunnalliset olot olivat muuttuneet siinä määrin säätämisen vuoden 1907 jälkeen, että kieltolain voimassapitäminen oli sula mahdottomuus.

Tutkielmassa on läpikäyty homoseksuaalisuuden dekriminointiin johtanutta kehitystä. Suomessa virisi seksuaalipoliittinen keskustelu vähemmistöjen oikeuksista kevään 1965 kuluessa, jolloin julkaistiin monia aihetta käsitteleviä artikkeleita ja vanhoja kristillisiä näkemyksiä arvosteltiin ensi kertaa julkisesti. Vuonna 1966 kokoontunut seksuaalirikoskomitea totesi, että 1889 säädetty rikoslaki pohjautui absoluuttiselle sukupuolimoraalille, jonka mukaan kaikenlainen avioliiton ulkopuolinen sukupuolielämä on rangaistavaa. Komitea huomautti, että 1960-luvulle tultaessa oli irtisanouduttu aiemmasta absoluuttisen sukupuolimoraalin vaatimuksesta. Muuttuneessa ilmapiirissä lainsäätäjällä ei ollut mitään syytä kohdella eri tavalla seksuaalisia vähemmistöjä.

Hallitus pohti vuoden 1997 valtiopäivillä homoseksuaaleja koskeneen kehotuskiellon ja suojaikärajojen poistamista. Hallituksen esityksen mukaan kehotuskielto ja suojaikärajat loukkasivat seksuaalista itsemääräämisoikeutta ja olivat omiaan luomaan homoseksuaaleihin kohdistuvaa syrjintää.

Tutkielmassa on vastattu myös kysymyksen: Millä perusteilla vuoden 1936 irtolaislain kumoamiseen ryhdyttiin? Tutkimuksessa on tuotu esiin irtolaiskysymyksen muuntuminen alkoholistien huoltamiseksi. Uutta päihdehuoltolakea valmisteltaessa hallitus totesi, että irtolaistutkittavat ovat lähes poikkeuksetta vaikeasti alkoholisoituneita ja heidän elämäntilanteensa on kaiken kaikkiaan vaikea. 1970-luvulle tultaessa irtolaisia ei enää käsitelty omana ryhmänään, vaan irtolaiset nähtiin asunnottomina alkoholisteina, joiden huolto kuului sosiaalitoimistolle eikä poliisille.

Tässä pro gradu -työssä on kuvattu irtolaishuollossa käytettyjen työlaitosten lakkauttamista, joka lopulta sysäsi irtolaiset sosiaalihuollon asiakkaisiksi. Vuoden 1984 hallituksen esityksessä päihdehuoltolaiksi puollettiin irtolaislain kumoamista edellä mainittujen syiden perusteella. Hallitus huomautti lisäksi, että valtaosa Suomen kunnista oli käytännössä luopunut irtolaislain soveltamisesta.

Kolmantena tutkimuskysymyksenä on analysoitu muutosta, joka tapahtui kriminalisointien ja dekriminointien välisellä ajanjaksolla. Kieltolaki aiheutti muutoksen kansalaisten lainkuuliaisuudessa ja vaikutti myös yleisesti muiden lakien kunnioitusta heikentävästi: raittiusaatteen palosta siirryttiin suruttomaan lainrikkomiseen. Kieltoain kumoaminen

tapahtui Anttilan ja Törnuddin *Kriminologia ja kriminaalipolitiikka* –teoksessaan mainitsemalla dekriminointiperusteella, jonka mukaan piilorikollisuus voi viedä pohjan lainkuuliaisuudelta, jonka vuoksi jokin teko on parasta jättää kokonaan rankaisematta. Lainkunnioituksen heikentymisen ohella muuttui myös kansan usko kieltolain tarpeellisuuteen. Kieltolakia säätäessään vuonna 1907 eduskunta kannatti väkijuomakiellon hyväksymistä, koska kansan enemmistö puolsi kaavailtua uutta lakia. Vuoden 1931 lopulla järjestetyn neuvoo-antavan kansanäänestyksen tulos kertoi selvästä muutoksesta: Kansan suuri enemmistö oli siirtynyt vastustamaan kieltolakia ja tukemaan alkoholin laillista saantia.

Pro gradu -työssä on läpikäyty muutosta, joka tapahtui homoseksuaalisuuden rangaistavaksi säätämisen ja dekriminoinnin välisenä aikana. Vuoden 1889 rikoslaisa kriminalisoitiin luonnoton haureus, jolla oli raamatullinen alkuperä. Mooseksen laki oli nostettu oikeuslähteeksi 1600-luvulla ja se sisälsi selväsanaisen homoseksuaalisuuden kiellon. Vuonna 1967 kokoontunut seksuaalirikoskomitea ehdotti homoseksuaalisuuden dekriminointia toteamalla, että on olemassa tekoja, joita uskonto ei salli, mutta uskonnon kantaa ei kuitenkaan pidä asettaa rikoslainsäädännön perustaksi. Suuri muutos oli uskonnon ja rikoslain tietoinen erottaminen toisistaan.

Toinen muuttunut seikka oli siirtymä yhteiskunnan suojaamisesta kohti yksilön suojaa ja seksuaalista itsemääräämisoikeutta. Vuoden 1997 hallituksen esityksessä, jossa puollettiin homoseksuaaleja koskevien suojaikärajojen ja kehotuskiellon kumoamista, todettiin, että homoseksuaalisuus tulee käsittää ennen kaikkea perus- ja ihmisoikeuskysymyksenä. Teoksessaan *Kriminologia ja kriminaalipolitiikka* Anttila ja Törnudd esittävät, että jokin teko voidaan dekriminoida, jos sitä ei enää pidetä haitallisena ja yhteiskunnan yleinen sallivuus on muutenkin kohonnut; juuri näin tapahtui myös homoseksuaalisuuden kriminalisoinnille.

Tutkielmassa on selvitetty muutosta, joka tapahtui vuoden 1936 irtolaislain säätämisen ja kumoamisen välisellä ajanjaksolla. Irtolaislakia säädettäessä Suomessa vallitsi tiukka yhtenäiskulttuuri, jonka piirissä tulkittiin jollakin tavalla poikkeavat ihmiset ongelmaksi ja toiminnan kohteiksi. Päihdehuoltolakia valmisteltaessa 1980-lukujen alussa suhtautuminen poikkeavuuteen oli muuttunut. Sosiaalisia ongelmia ei enää määritelty yksinomaan yksilöstä itsestään johtuviksi, vaan todettiin ympäristöön ja yhteiskuntaan liittyvien

tekijöiden vaikuttavan osaltaan ongelmien syntymiseen. Irtolaisuuden kohdalla toteutuivat samat Anttilan ja Törnuddin mainitsemat dekriminalisointiperusteet kuin homoseksuaalisuuden rangaistavuutta kumottaessa: poikkeavaa käyttäytymistä oli alettu sietämään aikaisempaa enemmän eikä voimassaolevalla rangaistusuhalla enää uskottu olevan vaikutusta.

Vielä vuoden 1936 irtolaislakia laadittaessa pyrittiin epäsosiaalisina pidettyjen ihmisten kasvattamiseen työhön ja kunnialliseen elämäntapaan. Uudessa päihdehuoltolaissa tiivistyi ajatus asiakkaan edusta ja palvelujen tarjoamisesta. Vuoden 1936 laki tähtäsi epäsosiaalisena pidetyn irtolaisen sopeuttamiseen yhteiskuntakelpoiseksi, mutta 1987 voimaantulleessa päihdehuoltolaissa irtolaiset ymmärrettiin alkoholisteiksi, jotka tarvitsivat sosiaalipalveluja.

Voisi ajatella, että kieltolain ja irtolaislain kumoaminen sekä homoseksuaalisuuden dekriminalisointi olisivat jättäneet sääntelyn kohteet kauas oikeushistorian huomaan, mutta käytännössä keskustelu purettujen kriminalisointien liepeillä jatkuu yhä. Vuosisatoja vanhat ajatusmallit pulpahtavat ajoittain esiin. Tämä saatiin havaita esimerkiksi toukokuussa 2009, kun eduskunta kokoontui pohtimaan homo- ja lesbopariskuntien oikeutta adoptioon. Perussuomalaisten kansanedustaja Pentti Oinonen käytti tuolloin puheenvuoron, jossa hän vastusti seksuaalivähemmistöjen adoptio-oikeutta ja totesi, että pian varmaan aletaan esittää vaatimuksia mahdollisuudesta avioitua koirien kanssa³⁵⁹. Näin Oinonen päätyi rinnastamaan samalla tavalla homoseksuaalit ja eläimiinsekaantujat kuin oli tehty jo vuoden 1608 Kristofferin maanlaissa.

Myös alkoholikysymyksessä vedotaan yhä samanlaisiin argumentteihin kun kieltolain voimassaoloaikana. Huhtikuussa 2010 kristillisdemokraatit ehdottivat alkoholille erityistä haittaveroa, jonka avulla voitaisiin lisätä valtion verotuloja ja saada kansanterveydellistä hyötyä yhteiskunnalle³⁶⁰. Vuoden 1936 irtolaislain 1.3 § määritteli, että irtolaisiksi pitää luokitella sellaiset henkilöt, joiden on tapana kerjätä. EU:n perussopimuksia laadittaessa ihmisten vapaa liikkuvuus nostettiin kantavaksi oikeusperiaatteenksi. Romaniasta tuli Euroopan unionin jäsen vuonna 2007, ja pian tämän jälkeen romanikerjäläiset ilmaantuivat

³⁵⁹ Helsingin Sanomat 14.5.2009

³⁶⁰ Helsingin Sanomat 17.4.2010

pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden kaduille³⁶¹. Vanha irtolaisongelma palasi uudessa, yllättävässä muodossa. Kansanedustaja Juha Hakola kokoomuksesta teki 23.4.2010 eduskunnassa aloitteen kerjäämisen kieltävästä laista, jonka mukaan kerjääminen yleisellä paikalla kiellettäisiin sakon uhalla³⁶². Jonkun teon dekriminialisointi ei tarkoita sitä, että asia saisi lopullisen ratkaisunsa. Toisinaan kiertokulku saman teeman tiimoilta alkaa uudelleen; ehkä vain hieman muuttuneista lähtökohdista.

³⁶¹ Helsingin Sanomat 22.12.2009

³⁶² Helsingin Sanomat 24.4.2010